

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ

Ἐν τῷ κατὰ τὸν νόμον ΓΣΑ' διαγωνισμῷ τῶν
διδασκικῶν βιβλίων διὰ τὴν τετραετίαν 1918—1917

ΕΚ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΣΤΑΙ Δ. Ι. ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ & ΑΔΕΛΦΟΙ

ΛΕΠ. 75

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Ἄριθ. Πρωτ. 29,723
Διεπ. 26,522

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17ῃ Δεκεμβρίου 1913.

Πρὸς τὸν κ. Δ. Χ. Τερζόπουλον & Ἀδελφὸν

Γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι κατ' ἀπόφασιν τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν διδακτικῶν βιβλίων ἐποπτικῆς Ἐπιτροπείας ἡ τιμὴ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας διὰ τὴν Β' τάξιν τοῦ Γυμνασίου ἐκ φύλλων τυπογραφικῶν 5, ὠρίσθη εἰς λεπτά ἑβδομήκοντα πέντε (0,75) τὸ δ' ἐπιθετόν βιβλιόσημον, χρώματος ροδίνου ἔσται ἀξίας λεπτῶν τριάκοντα ἑννέα (0,39).

Ἐντελλόμεθα, ὅπως συμμορφωθῆτε πρὸς τὰς ἀποφάσεις ταύτας, ἐκτυπώσῃτε δὲ τὴν παροῦσαν ἐπὶ μὲν τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ περικαλύμματος τοῦ βιβλίου κάτωθι τῆς θέσεως, εἰς ἣν κατὰ τὸν νόμον ἐπικολλᾶται τὸ βιβλιόσημον, ἐπὶ δὲ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως αὐτοῦ τὴν τιμὴν τοῦ βιβλίου.

Ὁ Ὑπουργός
Ι. Δ. ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ

Π. ΦΡΕΙΔΕΡ. ΚΟΣ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

18456

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημίῳ.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ

Ἐν τῷ κατὰ τὸν νόμον ΓΣΑ' διαγωνισμῷ διὰ τὴν
τετραετίαν 1913—1917.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ Δ. Χ. ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ

1913

Ἄριθ. $\frac{\text{πρωτ. 1497.}}{\text{διεκλ. 1016.}}$

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 23ῃ Νοεμβρίου 1907.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

*Πρὸς τὸν κ. Α. Διομήδην Κυριακόν,
καθηγητὴν τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.*

Ἐπιστρέφουσα ὑμῖν ἡ Σύνοδος τὴν ὑποβληθεῖσαν Αὐτῇ πρὸς ἔγκρισιν Ἐκκλησιαστικὴν ὑμῶν Ἱστορίαν πρὸς χρῆσιν τῶν ἐν τοῖς Γυμνασίοις σπουδαζόντων, γνωρίζει ὑμῖν, ὅτι, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἀ' γραμματέως τῆς Ἱ. Συνόδου ἀρχιμ. Πολυκάρπου Θωμᾶ, τοῦ πρὸ σύγγραμμα ὑμῶν τοῦτο κατὰ Συνοδικὴν ἐντολὴν διεξεληθόντος, οὐδὲν περιέχεται ἐν αὐτῷ ἀπᾶν τῶν τοῖς δόγμασι τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

- † Ὁ Ἀθηνῶν **ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ** πρόεδρος
- † Ὁ Κεφαλληνίας **ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ**
- † Ὁ Ἡλείας **ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ**
- † Ὁ Μεσσηνίας **ΜΕΛΕΤΙΟΣ**
- † Ὁ Μαντινο-Κυνουρίας **ΓΕΡΜΑΝΟΣ**

Ὁ Γραμματεὺς

Ἀρχιμ. **ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑ**

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΕΙΣ ΑΓΩΓΗ

§ 1. Τι είναι Ἐκκλησία καὶ τί Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ;
Ἐκκλησία σημαίνει κυρίως συνέθροισιν, ἄθροισμα. Ἐνταῦθα δὲ
ἐννοοῦμεν ἐκκλησίαν τὸ ἄθροισμα τῶν εἰς Χριστὸν ὡς σωτῆρα ἀν-
τῶν πιστευόντων ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς
ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των. Ἐκκλησιαστικὴ δὲ Ἱστορία εἶναι ἡ
ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ταύτης Ἐκκλησίας, ἤτοι ἡ ἔκθεσις τῆς
ιδρύσεως, ἐξαπλώσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἐν γένει τοῦ βίου τῆς Ἐκ-
κλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ Ἐκ-
κλησιαστικὴ δηλ. Ἱστορία ἐξετάζει πῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς
Χριστὸς κηρύξας τὴν θρησκείαν του καὶ δι' αὐτῆς προσελκύσας
περὶ ἐκυτὸν μαθητὰς ἔδρυσεν τὴν Ἐκκλησίαν· πῶς οἱ μαθηταὶ του
διέδωκαν τὴν διδασκαλίαν του, ἣτις ἔπειτα ὀλίγον κατ' ὀλίγον
ἐξηπλώθη, ὅπου σήμερον βλέπομεν αὐτὴν διαδεδομένην· πῶς ἡ
χριστιανικὴ διδασκαλία ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· ποίαι αἰρέ-
σεις ὡς ἐκ τούτου προήλθον καὶ πῶς οἱ χριστιανοὶ ἐχωρίσθησαν εἰς
τοσαύτας διακεκριμένας ἐκκλησίας, ὅπως σήμερον βλέπομεν·
ποῖοι ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν κατὰ δια-
φόρους ἐποχάς· πῶς ἐγένετο ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας ἐν ταῖς
ἀρχαιοτάτοις χρόνοις καὶ ποίας μεταβολαὶ κατὰ μικρὸν ὑπέστη
τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα· πῶς ἤρχισεν νὰ ἀναπτύσσεται ἡ
χριστιανικὴ λατρεία καὶ πῶς σήμερον ἔχει ἐν ταῖς διαφόροις ἐκ-
κλησίαις τέλος ὅποια ἦσαν τὰ ἤθη τῶν χριστιανῶν κατὰ διαφό-
ρους ἐποχάς. Τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν διαιροῦμεν εἰς τέσ-
σαρας περιόδους· Α') εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς
ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—323)· Β')
ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος μεταξὺ ἀνα-
τολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (313—867)· Γ') ἀπὸ τοῦ σχίσμα-
τος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453)· καὶ
Δ') ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1913).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

➤ *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—323 μ. Χ.).*

§ 2. *Τίς ἦτο ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ;*

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου περιελαμβάνετο ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει, ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἦτο πανταχοῦ σχεδὸν διαδεδομένη. Ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ κατάστασις τῶν ἐθνῶν ἦτο οἰκτρά. Αἱ ἐθνικαὶ θρησκείαι καὶ καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι, ὡς θεοποιῶσαι τὴν κτίσιν καὶ διδάσκουσαι τὴν λατρείαν ταύτης ἀντὶ τοῦ κτίσαντος καὶ ὡς ἀποδίδουσαι τοῖς θεοῖς ἀτελείας καὶ ἀνθρώπινα πάθη, ἦσαν διαστροφῆ φανερά τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποπλάγησις μεγάλῃ, ἣτις ὡς ἐπακόλουθον εἶχε τὴν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἀνθρώπων· διότι κατὰ τὰς ἐννοίας, ὡς ἔχει τις περὶ Θεοῦ, μορφώνει καὶ τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ ἐννοίας. Ὅταν λατρεύῃ τις θεοὺς διεφθαρμένους, δὲν δύναται νὰ εἶναι αὐτὸς ἠθικός. Τὰ διὰ τῆς μυθολογίας ἀποδιδόμενα ἐγκλήματα εἰς τοὺς θεοὺς ἐξηγγίζοντο τρόπον τινὰ εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐθεωροῦντο ὡς ἐπιτετραμμένα. Τοιαῦτα ἦσαν καὶ αὐταὶ αἱ θρησκείαι τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐκ τῶν ἐθνικῶν λαῶν, οὓς ἄλλως δικαίως διὰ τὴν φιλολογίαν αὐτῶν καὶ τὴν τέχνην ὡς κλασσικοὺς θαυμάζομεν. Αἱ ἐθνικαὶ θρησκείαι, ἀποβαλοῦσαι εἰ τι καλὸν ἀρχικῶς ἐκέκτηντο, εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν διαφθορῆς, ἀφ' οὗ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις π. χ. καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης, ἄνθρωποι ἀκολαστότατοι, ἐτιμῶντο μετὰ τῶν θάνατόν των ὡς θεοί. Τὴν διαφθορὰν τῶν ἐθνικῶν λαῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδεικνύουσι πρὸ πάντων τὰ συνήθη πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ διδόμενα θεάματα τῶν μονομαχιῶν καὶ θηριομαχιῶν ἐν τοῖς

ἀμφιθεάτροις, ἐν οἷς χιλιάδες πολλάκις ἀνθρώπων καταδίκων, δούλων ἢ αἰχμαλώτων, ἀνηλεῶς κατεσφάζοντο ἢ κατεσπαράσσοντο, ἢ ἀθλία κατάστασις τῶν δούλων καὶ ἡ ἀνήκουστος ἔκλυσις τῶν ἱερῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, ἣτις ἐπήνεγκε τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς γυναικός. Ἐνῶ δὲ οἱ λαοὶ ἐτέλουν ἐν τῇ παχυλῇ ταύτῃ δεισιδαιμονία καὶ φοβερᾷ ἀνηθικότητι, οἱ πεπαιδευμένοι ἢ ἠπίστου καὶ ἠδιαφόρου περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς τῶν λαῶν ἡ ἀνεζήτουν καθαρωτέραν τινὰ ἀλήθειαν. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων τούτων καὶ μάλιστα ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ Στωϊκοὶ ἀνυψώθησαν εἰς πολλὰς καθαρὰς ἐννοίας περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ ἀθανασίας, περὶ αὐτῶν δηλ. τῶν βάσεων τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, καὶ ἐπολέμησαν τὴν πολυθεϊάν καὶ τοὺς μύθους αὐτῆς, ἀλλ' αἱ ιδέαι αὐτῶν, μείναςαι κτῆμα ὀλίγων τιγῶν μόνον πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀναμορφώσῃσι θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Ἡ ἀνάπλασις αὕτη, ἡ σωτηρία, ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν. Ὅπως δὲ ποτε ὅμως οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι προητοίμασαν μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τοῦ κατὰ τῆς πολυθείας πολέμου των. Καθὼς ἐν γένει δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ γλῶσσα ἐχρησίμευσε μεγάλως εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ, διότι διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διευτυπώθησαν αἱ χριστιανικαὶ ιδέαι καὶ, ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο γνωστὴ καθ' ὅλον τὸν τότε πεπολιτισμένον κόσμον, ἠυκόλυνε τοῦτο πολὺ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς νέας θρησκείας.

Οἱ Ἰουδαῖοι ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦντες εὕρισκοντο εἰς καλλιτέραν κατάστασιν ὑπὸ ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔποψιν. Παρ' αὐτοῖς εἶχεν ἀναλάμψει τῆς θεογνωσίας τὸ φῶς· διότι διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν καὶ θεοπνεύστων προφητῶν εἶχον διδαχθῆ τὴν θρησκείαν τοῦ ἐνός καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία δὲν ἦτο ἡ τελεία ἀποκάλυψις τῆς θρησκευτικῆς

ἀληθείας· ἦτο μόνον προπαρασκευὴ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ ἀναφανῆ τελείαν θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν προκατήγγειλαν οἱ προφῆται. Ἐντεῦθεν αἱ ἐλλείψεις τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἰδίως ἡ παρ' αὐτῇ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὡς θεοῦ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ ὡς κυρίου, ὃν πρέπει ὡς δούλος ὁ ἄνθρωπος νὰ φοβῆται, αἱ ὑπεραυστηραὶ αὐτῆς διατάξεις καὶ ἡ ὑλικὴ δι' αἱματηρῶν θυσιῶν τελουμένη λατρεία αὐτῆς. Καθὼς δὲ αἱ ἐθνικαί, οὕτω καὶ ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἐτέλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν παρακμῇ, διαφθαρῆσα καὶ παραμορφωθεῖσα παρὰ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, τῶν Φαρισαίων, διὰ νέων προσθηκῶν καὶ ἐξηγήσεων. Ὅπως δὴποτε ὅμως καὶ ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία παρὰ πάσας τὰς ἐλλείψεις τῆς ὑπῆρξεν ἀναγκαία προπαρασκευὴ παρὰ τῷ Ἰσραὴλ πρὸς παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς δέ, παρ' οἷς ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι διεσπαρμένοι, διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς διαδόσεως τῆς πίστεως εἰς τὸν ἕνα ἀληθινὸν Θεόν, ἤνοιξαν τὴν ὁδὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Οὕτως εἶχεν ὁ κόσμος ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς, ἕτε ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου ἐπεφάνη ὁ Σωτὴρ, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἵνα ἰδρῦσῃ τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, ἣτις ἔμελλε διαδιδομένη εἰς τὸν κόσμον νὰ ἀναγεννήσῃ ἠθικῶς αὐτόν.

§ 3. Πῶς ἰδρῦθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία καὶ ποῦ διεδόθη τὸ πρῶτον;

Ἡ Ἐκκλησία ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, εἶναι δὲ ὁ ἐνσαρκωθεὶς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἔτος γεννήσεως θεωρεῖται τὸ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκπληρῶν τὰς προφητείας τῶν ἀρχαίων προφητῶν καὶ ὡς ὁ ὑπ' αὐτῶν ἐπαγγελθεὶς Μεσσίας παραστάς, ὁποῖον κατέδειξεν αὐτόν καὶ αὐτὸς ὁ τελευταῖος τῶν προφητῶν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, ἀνύψωσε μὲν τὴν μωσαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὑψίστην πνευματικὴν τελειότητα, ἐξήπλωσε δὲ τὴν ἀληθεστάτην θεο-

γνωσίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Ἐμφανισθεὶς τὸ πρῶτον ἐν Γαλιλαίᾳ, ἤρχισεν ἐκεῖ τὴν ἐέργειαν αὐτοῦ, περιερχόμενος τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας, συνήθροισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυτὴν καὶ ἰδίως τοὺς δώδεκα, τοὺς ἀποστόλους κληθέντας. Τὰ ὀνόματα τῶν ἀποστόλων τούτων εἶναι Ἀνδρέας καὶ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, Ματθαῖος, Θωμᾶς, Φίλιππος, Βερθολομαῖος, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Σίμων ὁ ζηλωτῆς καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης. Τὸ πλῆθος συνέρρειε προθύμως πρὸς αὐτὸν ἐκπληττόμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῆς διδασκαλίας του, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἔργων του· διότι ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας, κωφοὺς ἐποίει νὰ ἀκούωσι, τυφλοὺς νὰ βλέπωσι, λεπροῦς νὰ εἶναι καθαροί, χωλοὺς νὰ περιπατῶσι καὶ ἄλλα ὅμοια ἐποίει θαύματα, ὧν πλήρη εἶναι τὰ εὐαγγέλια τὰ τὸν βίον αὐτοῦ διηγούμενα. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ὕψωσε τὴν θρησκείαν εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν, εἶναι δὲ ἡ καθαρωτάτη ἀποκάλυψις καὶ διατύπωσις τῆς θρησκείας. Ὁ Θεὸς εἶναι, ἐδίδασκε, πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὐ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν, οἱ δὲ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους προωρισμένοι διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης νὰ ἀποτελέσωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, πνευματικὴ πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ λατρεία αὐτοῦ. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ λατρεία αὐτοῦ. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι ἀληθής, οὐχὶ δὲ ὀψως ἢ τῶν Φαρισαίων κατὰ τὸ φαινόμενον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, ἔτι δὲν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὁ λέγων Κύριε, Κύριε, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός. Καὶ ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται ἀπὸ καρδίας, οὐχὶ κατὰ τύπον. Ὁ θέλων ἀληθῶς νὰ προσευχηθῆ, ἔλεγεν, εἰσέρχεται εἰς τὸ μᾶλλον ἀπόκρυφον μέρος τοῦ οἴκου του καὶ ἐκεῖ ἀναπέμπει τὴν δέησίν του πρὸς τὸν Θεόν, δὲν προσεύχεται δὲ ὀψως ἐπιδειχθῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι. Ὁμοίως καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινής, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπί-

δειξιν, ἐκτεινομένη ἐπὶ πάντων καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς. Ἡ ἀριστερά, ἔλεγεν, ἄς μὴ γνωρίζῃ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ. Πάντες οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εἶναι ἀντικείμενα τῆς ἀγάπης ἡμῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν. Τότε εἴμεθα ἀξιοὶ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμοιάζομεν αὐτῷ, ὅστις ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην τελειότητα τοῦ Θεοῦ πρέπει πάντες νὰ σπεύδωμεν.

Ἡ μετάνοια καὶ ἡ εἰς Χριστὸν ὡς τὸν σωτῆρα πίστις, δι' ἧς μεταδίδεται τῷ πιστεύοντι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, εἶναι ἡ ἑδὸς πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς σωτηρίαν. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει ἕκαστος μέλλει νὰ κριθῇ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καθόλου εἶπεν διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐπολεμήθη ἡ εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένη εὐσέβεια καὶ ἠθικὴ τῶν Φαρισαίων, ἡ δὲ μωσαϊκὴ θρησκεία ἀπεπνευματίσθη καὶ προσέλαβε καθολικόν, παγκόσμιον χαρακτῆρα. Διὰ τοῦτο ἡ πάλαι μωσαϊκὴ θρησκεία ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ καταργηθῇ. Κατὰ ταῦτα δύναται νὰ ὀρισθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκείσα θρησκεία ὡς ἡ παγκόσμιος μονοθεϊστικὴ θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης. Δὲν ἐδίδαξε δὲ μόνον ὁ Κύριος τὴν τελειάν ταύτην θρησκείαν, ἀλλὰ παρέστησε καὶ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ζῶσαν. Ὁ βίος του ἴσταται ὡς ἀνέψικτον πρότυπον τῆς καθαρωτάτης εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Ἐνεκα τῆς διδασκαλίας του ταύτης μετὰ μόλις τριετῆ ἐνέργειαν καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ διὰ προδοσίας τοῦ Ἰούδα συλληφθεὶς, ἀφ' οὗ πρὸ μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὸ κυριακὸν κληθὲν δεῖπνον, κατεδικάσθη εἰς τὸν διὰ σιανροῦ θάνατον περὶ τὸ 33ον ἔτος τῆς ἡλικίας του ὡς ψευδῆς δῆθεν Μεσσίας καὶ ἑαυτὸν Υἱὸν Θεοῦ ποιῶν. Τὸν θάνατον αὐτοῦ κηρύττει ἡ Γραφὴ ὡς θυσίαν, ἣν προσέφερον τῷ Θεῷ ὑπὲρ τοῦ ἀμάρτωλου κόσμου, ὡς τὸ μέσον, δι' οὗ κατηλλάγη ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ. Ὁ τάφος δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὸν δόντα τῷ κόσμῳ τὴν ζωὴν. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰ εὐαγγέλια ἀνέ-

στη. Μετά τῆς πίστεως δὲ εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἐξεληθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἐκήρυξαν τὸ Εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλ. ἀγγελίαν περὶ τῆς ἐλευσεως τοῦ Σωτῆρος, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, διδάσκοντες τοὺς πιστευόντας νὰ τηρῶσι πάντα, ὅσα ἐνετείλατο αὐτοῖς, καὶ βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Διὰ τοῦ Κυρίου ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' οὗ ἠκοδόμησαν οἱ ἀπόστολοι τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς. Οἱ ἀπόστολοι ἤρξαντο τοῦ ἔργου τοῦ κηρύγματος τῆ πεντηκοστῆ τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου (τῷ 33 μ. Χ.), καθ' ἣν ἡμέραν, ἐπιφοιτήσαν ἐπ' αὐτοὺς τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ἐνέπλησεν αὐτοὺς θάρρους καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἡ πρώτη Ἐκκλησία συνέστη ἐκ τῶν πιστευσάντων ἐν Ἱεροσολύμοις διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πέτρου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰακώβου, τοῦ πρώτου γενομένου ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης. Ἐκεῖθεν δὲ ἤρχισε νὰ διαδίδηται τὸ Εὐαγγέλιον εἰς ἅπασαν τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Συρίαν, ἀφ' οὗτου, ἕνεκα διωγμοῦ τινος, καθ' ὃν ἐμαρτύρησε πρῶτος ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Στέφανος (36 μ. Χ.), διεσκορπίσθησαν οἱ ἀδελφοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέστη ἡ πρώτη ἐκκλησία ἐξ ἐπιστρεψάντων ἐθνικῶν, ἐκεῖ δὲ ἐκλήθησαν οἱ μαθηταὶ τῶν Ἀποστόλων τὸ πρῶτον χριστιανοί. Οἱ πλείστοι τῶν Ἀποστόλων ἀπέθανον ἐν τῷ κηρύγματι μαρτυρικὸν θάνατον. Ὁ Πέτρος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τοῖς ἐνδοτέροις τῆς Ἀσίας, λέγεται δέ, ὅτι ἐμαρτύρησεν ἐν Ῥώμῃ (64 μ. Χ.). Ὁ Ἰωάννης ἀποκατέστη ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐκεῖθεν διηύθυνε τὰς ἐκκλησίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Διωχθεὶς ἐπὶ Δομιτιανοῦ καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Πάτμον, ἠλευθερώθη ἐπὶ Νερούα, καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἐφέσῳ ἐν βαθυτάτῳ γήρατι (100 μ. Χ.). Ἰάκωβος ὁ πρεσβύτερος ἐμαρτύρησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Ἀγρίππα διωγμοῦ (44 μ. Χ.). Ἰάκωβος ὁ νεώτερος, ὁ τοῦ Ἀλφαίου, ὁ μείνας ὡς ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων, ὑπέστη καὶ αὐτὸς τὸν διὰ διωγμοῦ θάνατον ἐν

τῇ αὐτῇ πόλει τῷ 69 μ. Χ. Ὁ Ἀνδρέας κατὰ ἀρχαίας παραδόσεις ἦλθεν εἰς τὴν Θράκην, τὴν Ἀχαΐαν καὶ τὴν Σκυθίαν· ὁ Φίλιππος εἰς τὴν Φρυγίαν· ὁ Θωμᾶς εἰς τὴν Περσίαν· ὁ Βαρθολομαῖος εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Ἀραβίαν καὶ ὁ Ματθαῖος εἰς τὴν Αἰθιοπίαν. Οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι ἀγνοοῦμεν ποῦ ἐκήρυξαν. Εἰς τοὺς ἀποστόλους τούτους συνηριθμήθη καὶ ὁ Παῦλος, ὁ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του Σκδλος καλούμενος, ὅστις, ἐν ᾧ πρότερον ἦτο πολέμιος τοῦ Εὐαγγελίου ἐκ ζήλου φαρισαϊκοῦ καὶ κατεδίωκε τὴν Ἐκκλησίαν, αἵφνης κληθεὶς παρὰ τοῦ Κυρίου, ἐν ᾧ μετέβαινε εἰς Δαμασκὸν πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀδελφῶν, ἐγένετο ἀπόστολος (37 μ. Χ.) καὶ εἰργάσθη μετὰ μεγάλου ζήλου ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς νέας πίστεως. Ἐνήργει δὲ ὑπὲρ αὐτῆς διὰ διαφόρων ἀποστολικῶν πορειῶν, καθ' ἃς ἦλθεν εἰς τὴν Κύπρον, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἑλλάδα (ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐκήρυξεν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ εἰς τὴν Κόρινθον), καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν του. Ἀπέθανε δὲ καὶ αὐτὸς μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ῥώμῃ (64 μ. Χ.). Τοιοῦτοτρόπως διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἰδρύθη καὶ διεδόθη τὸ πρῶτον ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία.

§ 4. Ποῦ ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς τίνας δυσχερείας ἐπάλασεν ἡ ἐξάπλωσις του ;

Τὸ ἔργον τῶν Ἀποστόλων ἐξηκολούθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτῶν καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐν γένει, ἐντὸς δὲ βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ἦτο ἐξηπλωμένος ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπῆρχε πλῆθος ἐκκλησιῶν ἐν Ἀσίᾳ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Αἰγύπτῳ, Ἀφρικῇ, Θράκῃ, Μακεδονίᾳ, Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κατοίκων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν χριστιανοί. Ἀλλὰ μηδεὶς ἂν φαντασθῇ, ὅτι ἡ ἐξάπλωσις αὕτη ἐγένετο εὐκόλως καὶ ἄνευ ἀγώνων. Ὑπῆρχον μὲν εὐμενεῖς τινες περιστάσεις εἰς τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην, ἰδίως ἡ ἔνω-

σις παντός σχεδόν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου διὰ τῶν Ῥωμαίων, ἣτις ηὐκόλυε τὴν συγκοινωνίαν, καὶ ἡ γενικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διάδοσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δι' ἣς εὐκόλως ἠδύναντο τὰ ἑλληνιστὶ γραφέντα συγγράμματα τῶν ἀποστόλων νὰ ἐξαπλωθῶσι καὶ ἐνοηθῶσι πανταχοῦ, ἀλλὰ πόσα ὑπῆρχον ἐτέρωθεν μεγάλα προσκόμματα! Ἡ ἀρχαία κοινωνία ἔπρεπε νὰ λησμονήσῃ πάσας τὰς παραδόσεις τῆς, δλόκληρον τὸν πρότερον βίον τῆς, ἵνα ἀσπασθῇ τὴν νέαν πίστιν, ἣτις ἤξιον τὰ πάντα νὰ μεταβάλῃ καὶ νὰ στηρίξῃ τὸ κοινωρικὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ νέων βάσεων. Οἱ ἀρχόντες τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, πρῶτοι οἱ αὐτοκράτορες, ὑπόπτειον τοὺς χριστιανούς· διότι ἐπολέμουν τὴν ἐπικρατοῦσαν τοῦ κράτους θρησκείαν. Οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρουν ἀνάξιον ἐκυτῶν καὶ τῆς ὅλης ἀρχαίας ἐθνικῆς σοφίας, ἣν ἀντεπροσώπευον, νὰ δώσῃ προσοχὴν εἰς τὴν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐρχομένην νέαν σοφίαν (θρησκείαν). Οἱ ἱερεῖς ἔδλεπον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ προσβαλλόμενα τὰ συμφέροντα αὐτῶν. Ὁ ἐθνικὸς τέλος λαὸς ἔτρεφε περὶ τῶν χριστιανῶν διαφόρους μωρὰς προλήψεις, καὶ τοῦτο, διότι οἱ χριστιανοὶ ἕνεκα τῶν διωγμῶν ἠναγκάζοντο νὰ κρύπτωσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἐθνικῶν. Πόσον ἀνόητα περὶ τῶν χριστιανῶν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ὄχλοι, δεικνύει καὶ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐνόμιζον αὐτοὺς ἀθέους, διότι δὲν ἔδλεπον εἰδῶλα εἰς τοὺς τόπους τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν συναθροίσεων! Ἐπειδὴ δὲ ἀπέφευγον τὰς διασκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν τὰς μετὰ μεγάλης ἀνηθικότητος συνδεδεμένας καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐν τῷ κρυπτῷ, ἐνόμιζον αὐτοὺς μισανθρώπους καὶ ὡς τελούντας κατὰ τὸν καιρὸν τῆς λατρείας ἀθεμιτοῦργίας ἢ ἐφρόνουν, ὅτι ἐν τῷ κρυπτῷ ἐποίουν συνωμοσίας κατὰ τῶν καθεστώτων! Ἐνεκα πάντων τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι σφοδροὶ ἠγείροντο πολλάκις κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Εἰς τὰ προσκόμματα ταῦτα προσετίθετο καὶ ἡ ἀντίπραξις τῶν πανταχοῦ ἔκτοτε ἐξηπλωμένων Ἰουδαίων, οἵτινες ἀπεστρέφοντο τοὺς χριστιανούς, θεωροῦν-

τες αὐτοὺς ὡς ἀποστάτας ἀπὸ τῆς πατροπαράδοτου μωσαϊκῆς θρησκείας. Καὶ ἕως κατὰ πάντων τούτων τῶν προσκομμάτων ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμός, διότι εἶχε τὴν παρὰ Θεοῦ εὐλογίαν, ὅστις πάντοτε στέφει διὰ τῆς ὀριστικῆς νίκης τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀγαθόν.

§ 5. *Τινες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί ;*

Εἴπομεν ἄνωτέρω, ὅτι διὰ λόγους, οὓς ἐκεῖ ἀνεφέραμεν, σφοδροὶ πολλαίς ἡγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Οἱ διωγμοὶ αὗτοι διαρκέσαντες ἐπὶ τρεῖς ὅλους αἰῶνας προήρχοντο συνήθως ἐκ δύο μερῶν, ἢ δηλ. ἐκ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐθεώρει τοὺς χριστιανούς ὡς ἀσεβεῖς, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἀποδίδων τὰ κοινὰ δυστυχήματα, οἷον σεισμούς, λοιμούς, λιμούς καὶ τὰ τοιαῦτα, πεμπόμενα δὴθεν παρὰ τῶν ἕνεκα αὐτῶν παρωργισμένων θεῶν, ἐξηγείρετο κατ' αὐτῶν, ἢ ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἐνόμιζον, ὅτι ἔπρεπε νὰ περισταλῆ καὶ καταιπνιγῆ, εἰ δυνατόν, θρησκεία, ἣτις ἠπέλκει νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν, μετ' ἧς συνεδέοντο οἱ θεσμοὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ σφοδρότεροι αὐτῶν συνέβησαν ἐπὶ τῶν ἐξῆς αὐτοκρατόρων. Ἐπὶ τοῦ Νέρωνος (64). Ὁ ὦμος οὗτος καὶ διὰ τὴν ἀπανθρωπίαν αὐτοῦ διαδόχτος αὐτοκράτωρ λέγεται ὅτι, διατάξας νὰ πυρπολήσῃ μέρους τῆς Ῥώμης, ἵνα λάβῃ εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, καὶ θέλων ν' ἀποσοδήσῃ ἀφ' ἐξουτοῦ πᾶσαν ὑποψίαν, ἀπέδωκε τοῖς κοινῶς μισητοῖς χριστιανοῖς τὴν ἐνοχίαν τῆς πυρπολήσεως. Κατ' ἄλλας πληροφορίας ἢ πυρπολήσεις τῆς Ῥώμης δὲν προήλθεν ἐκ τοῦ Νέρωνος, ἀλλ' ἦτο τυχαία ὅπως δῆποτε ὅμως αὐτὴ ἀποδοθεῖσα εἰς τοὺς χριστιανούς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν κατ' αὐτῶν διωγμόν. Οἱ χριστιανοὶ συναλαμβάνοντο καὶ διὰ τῶν ἀπανθρωποτέρων τρόπων ἐθανατοῦντο. Πολλοὶ αὐτῶν ἐρραπτόμενοι εἰς δέρματα ζῴων ἐρρίπτοντο εἰς βορρὰν τῶν ἀγρίων θηρίων ἐν ταῖς ἀμφιθεάτροις, ἄλλοι δὲ ἀλειφόμενοι διὰ πίσεως ἀνήπτοντο καὶ οὕτω καιόμενοι ἐχρησίμευσον, ἵνα φωτίξωσι τοὺς κήπους καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς Ῥώμης, ὅπου διεσκέδαζεν ὁ ῥωμαϊκὸς λαός ! Ἐπὶ Νέρωνος ἐμαρτύρησαν ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ

ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Ὁ τρόμος, ὃν ἐνέπνευσεν ἡ καταδίωξις αὐτῆ τοῦ Νέρωνος, ὑπῆρξε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τοσοῦτος, ὥστε μετὰ τὸν θάνατόν του δὲν παρεδέχοντο, ὅτι πράγματι ἀπέθανεν, ἀλλ' ἐπίστευον, ὅτι κεκρυμμένος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας ἔμελλε νὰ ἐπανέλθῃ ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου ὡς ἀντίχριστος καὶ νὰ καταδιώξῃ πάλιν τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ (97) ἐγένετο νέος διωγμός, τότε δὲ κατεδιώχθη ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Πάτμον. Ἐπὶ Τραϊανοῦ (98—117) ὤρίσθη οἱ χριστιανοὶ νὰ καταδιώκωνται, κατηγορούμενοι τακτικῶς ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἐπὶ παραβάσει τῶν κατὰ τῶν ἀπηγορευμένων ἐταιρειῶν νόμων. Ἐπ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, ὅστις ἀχθεῖς εἰς Ῥώμην ἐρρίφθη εἰς βράν τῶν ἀγρίων θηρίων. Ὁ Ἰγνάτιος προσέφερεν ἐκὺτόν τοσοῦτο προθύμως εἰς τὸ μαρτύριον, ὥστε γράσων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους χριστιανοὺς παρεκάλει αὐτοὺς νὰ μὴ προσπαθήσωσι νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου. Ἐπὶ Μάρκου Ἀδρηλίου (167) οἱ διώκται τῶν χριστιανῶν ἐπενόησαν τὰ φοβερώτερα βασανιστήρια κατ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι ἀνεξήγητον, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἄλλως σοφοῦ τούτου αὐτοκράτορος κατεδιώχθησαν οἱ χριστιανοί, διότι πλείστοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἠγνόουν τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ παραδεχθῶσιν, ὅτι ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἠδύνατο νὰ προέλθῃ τι καλόν. Ἐπὶ τοῦ Μάρκου Ἀδρηλίου ἐμαρτύρησεν ὁ περίφημος ἀπολογητὴς Ἰουστίνος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος. Ἐπὶ Σεπτιμίῳ Σεύηρου (202) ἐν ἀρχῇ τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπηγορεύθη ῥητῶς ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὸ ἀσπάζεσθαι τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τότε ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ διδασκάλου Ὁριγένους Λεωνίδας καὶ ὁ Εἰρηναῖος, ἐπίσκοπος Λουγδούνων. Ὁ ἐπὶ Δεκίου διωγμός (251) κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπερέβη κατὰ τὴν σφοδρότητα πάντας τοὺς προτέρους, διότι, ἐν ᾧ πρότερον οἱ διωγμοὶ ἐγίνοντο τυχαίως καὶ ἀπρομελετήτως, ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος νομίζων, ὅτι ἡ πτώσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου προῆλθεν ἐκ τῆς

πτώσεως τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς θρησκείας, τῆς κυρίως ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ προελθούσης, καὶ ἐλπίζων, ὅτι ἀνορθῶν τὴν ἐθνικὴν ῥωμαϊκὴν θρησκείαν, ἤθελεν ἐπαναφέρει τὴν ἀρχαίαν τῆς Ῥώμης δόξαν, πρῶτος συνέλαβε τὸ σχέδιον διὰ γενικοῦ διωγμοῦ νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ὄνομα τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀναζητούμενοι νῦν οὗτοι παρὰ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν ἠναγκάζοντο νὰ θύσῃ καὶ νὰ προσφέρωσι θυμιάματα τοῖς θεοῖς ἢ νὰ παραδίδωσι τὰς ἀγ. Γραφὰς ἕνα καὶ ἄλλο ἢ ν' ἀποπτύσῃ τὸν χριστιανισμὸν διὰ λιθέλλων, ἄλλως ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου. Ἄλλ' ὁ εὐσεβὴς ἡρωϊσμός τῶν χριστιανῶν ὑπερνίκησε τὴν θείαν συναρωγὴν καὶ τὸν διωγμὸν τοῦτον. Ὁμοίως γενικοῦς προσχεδιασμένους καὶ καταστρεπτικωτάτους διωγμοὺς ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων κινήθοντας ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Γάλλου, Οὐαλεριανοῦ, Διοκλητιανοῦ, Μαξιμιανοῦ, Γαλερίου καὶ Μαξιμίμου. Μεταξὺ τῶν θυμάτων τῶν τελευταίων τούτων διωγμῶν ἦσαν ὁ Κυπριανός, ὁ ἀγ. Δημήτριος καὶ ὁ ἀγ. Γεώργιος. Καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ἀνεζητούντο καὶ ἠναγκάζοντο ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ ἐξομώσῃ τὴν θρησκείαν τῶν, θύοντες συνάμα τοῖς θεοῖς. Αἱ ἀγ. Γραφαὶ ἐκαίοντο, αἱ ἐκκλησίαι ἀνεσκάπτοντο, οἱ κληρικοὶ δὲ πρὸ πάντων ἔπιπτον θύματα τῆς λύσεως τῶν διωκτῶν. Κατὰ πάντας τοὺς διωγμοὺς τούτους ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ λατρείαν ἐμπνεόμενοι ὑπεράνθρωπον ἀληθῶς θάρρος, τὸ ὁποῖον ἐλίνει καὶ αὐτῶν τῶν ἐθνικῶν διωκτῶν τῶν τὸν θαυμασμὸν. Αὐτοὶ οἱ βασανισταῖ των, πολλάκις ὑπὸ τοῦ θάρρους τούτου ἐκπληγτόμενοι, ἐκήρυττον ἐχυτοὺς χριστιανοὺς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὐτοὶ ὡς μάρτυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδείκνυον οὐ μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες καὶ νεαροὶ πολλάκις παρθένοι καὶ παῖδες ἠναγκάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους οἱ χριστιανοὶ νὰ φεύγωσι καὶ νὰ κρύπτονται ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν σπηλαίοις καὶ ἐκεῖ νὰ τελώσῃ τὰ τῆς θρησκείας των. Ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κατέφευγον ἐν τοιαύταις περιπτώ-

σειν εις τὰς ὑπογείους κατακόμβας, ὅπου καὶ σήμερον σφίζεται πληθὺς τάφων χριστιανῶν μαρτύρων. Διὰ τριούτων θυσιῶν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ χριστιανισμός. Ἡ ἐξωτερικὴ βίαι δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλλῃ ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις, τοῦναντίον μάλιστα ἐκράτυεν αὐτάς. Οἱ διωγμοὶ ἔπαυσαν ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος αὐτοῦ Λικινίου ἐξέδωκε τῷ 313 νόμον περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, καθ' ὃν καὶ οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ πασῶν τῶν ἄλλων θρησκείων οἱ ὀπαδοί, ἠδύνατο νὰ ἀσκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκληρονόμησε τὴν πρὸς τοὺς χριστιανούς τεκνύτην εὐμένειαν παρὰ τε τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις, ἐν ᾧ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατεξιώκοντο ἔτι οἱ χριστιανοί, εἶχεν ὡς καὶσαρ καὶ αὐτοκράτωρ παράσχει τοῖς ἐν Γαλλίᾳ χριστιανοῖς, ὅπου ἤρχεν, εἰρήνην, τιμῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ παρὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐσεβοῦς Ἑλένης. Τὸν χριστιανισμὸν ἔγνω νὰ προστατεύσῃ φανερώς, ἀφ' ὅτου ἔν τιμι πρὸς τὸν στασιαστὴν Μαξιάντιον μάχῃ παρὰ τὴν Ῥώμην εἶδεν ἐν οὐρανῷ ὡς σημεῖον σταυροῦ οἰονεὶ λέγον αὐτῷ: «Ἐν τούτῳ νίκα!» Οἱ στρατοὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του εἶχον ἔκτοτε ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν σημαίων αὐτῶν τὸν σταυρὸν (λάβαρον).

Σημειώσεις. Ὅπως ἐκ τῶν διωγμῶν ἐξῆλθε θριαμβεῦσαν ὁ χριστιανισμός, οὕτως ὑπερένικησε καὶ τὰς κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἀναφανείσας αἰρέσεις, αἵτινες διέστρεφον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, οἷσι ἦσαν αἱ τῶν Ἰουδαϊστικῶν, τῶν γνωστικῶν, τῶν μοντανιστῶν καὶ ἄλλων. Οἱ Ἰουδαῖζοντες ἀνεμίγνυσον Ἰουδαϊσμὸν καὶ χριστιανισμὸν, θέλοντες νὰ ἦναι συγχρόνως καὶ Χριστιανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι, διότι ἐπίστευον μὲν εἰς Χριστόν, ἀλλὰ ἐτήρουν καὶ τὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου. Οἱ δὲ γνωστικοὶ ἀνεμίγνυσον τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τῶν ἐθνικῶν θρησκευμάτων, παρεδέχοντο δὲ δύο ὑψίστους Θεούς, Θεὸν ἀγαθόν, ἐξ οὗ προήλθον πάντα τὰ ἀγαθὰ, καὶ Θεὸν κακόν, ἐξ οὗ ἐπήγαγον πάντα τὰ κακὰ. Ἄνε-

γνώριζον δὲ πλὴν τῶν δύο ὑψίστων τούτων Θεῶν καὶ πολλοὺς ἄλλοις δευτερεύοντας θεοὺς, οὓς αἰῶνας ἐκάλουν· ὡς ἓνα τῶν αἰῶνων τούτων ἐνόμιζον τὸν Χριστόν. Γνωστικὸς ὠνόμαζον οὗτοι ἑαυτοὺς, διότι ἐνόμιζον, ὅτι αὐτοὶ μόνοι εἶχον τελείαν γνῶσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ δὲ Μοντανισταὶ ἦσαν ὑπεραυστηροί, δὲν συνεχώρουν τοῖς βαρέως ἀμαρτάνοντας, ἐθεώρουν δὲ αὐστηροτάτας νηστείας ὡς μόνην ὁδὸν πρὸς σωτηρίαν καὶ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ὡς τοὺς τελείους χριστιανούς καὶ ὡς ἐμπνεομένους ἄνωθεν. Τὸν ἀρχηγόν των Μοντανὸν ἐπίστευον ὡς ὄργανον τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

§ 6. *Περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν πρώτων αἰώνων ἀπὸ Χριστοῦ.*

Τίνες καλοῦνται πατέρες :

Οἱ ἀρχαῖοι τοὺς διδασκάλους πατέρας ἐκάλουν· διότι, ὡς τὸ εἶναι ὀφείλει τις τοῖς γονεῦσιν, οὕτω καὶ τὸ εἶναι, τὴν μόρφωσίν του, ὀφείλει τοῖς διδασκάλους του. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς χριστιαναῖς ὠνομάσθησαν πατέρες οἱ σοφοὶ τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλοὶ καὶ συγγραφεῖς. Κυρίως δὲ ἐκεῖνοι ἐκ τούτων ὠνομάσθησαν πατέρες, ὅσοι πρὸς τὴν σοφίαν των διέπρεψαν καὶ ἐπὶ τοῖς ἀγῶσιν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἐπὶ τῇ ἀγιότητι τοῦ βίου αὐτῶν. Ὅσοι δὲ ὑπῆρξαν μὲν ἄνδρες σοφοὶ καὶ ἔγραψαν σπουδαῖα συγγράμματα, ἀλλ' εἶχον καὶ ἰδίαν γνώμην μὴ ἐπικυρωθείσας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καλοῦνται ἀπλῶς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων εἶναι ποικίλου περιεχομένου, ἢ δηλ. ἐξηγοῦσι τὰς ἁγίας Γραφὰς ἢ ἀναπτύσσουσι τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ ἐκθέτουσι τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ἐρμηνεύουσι τὴν λατρείαν καὶ τὰς τελετὰς αὐτῆς, ἢ ἀναφέρονται εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς, ἢ ἀπολογοῦνται ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἢ καταπολεμοῦσι τὰς αἵρέσεις, ἢ εἶναι ποιητικὰ, περιέχουσι δηλ. ὕμνους πρὸς τὸν Θεόν, ἢ θρησκευτικὰ δράματα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἢ εἶναι πρακτικὰ συγγράμματα ὁδηγοῦντα εἰς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον. Ἐχουσι δὲ μεγάλην ἀξίαν τὰ συγγράμματα ταῦτα·

διότι οί ἀρχαίοι πατέρες διέσωσαν ἡμῖν τὰς ἀρχαίας παραδόσεις τοῦ χριστιανισμοῦ, τὰς ἀνερχομένας μέχρι τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, καὶ διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐμφορούμενοι τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας καὶ κάτοχοι ὄντες πάσης τῆς παιδείας τῆς ἐποχῆς τῶν ἐξετάζουσι τὰ θρησκευτικὰ πράγματα μετὰ μεγίστης ἐμβριθείας καὶ εἶναι οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

§ 7. Περὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων.

Κλήμης, Ἰγνάτιος, ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, Παπίας, Πολύκαρπος, Ἐρμᾶς Βαρνάβας.

Οἱ ἀρχαιότατοι πάντων τῶν πατέρων εἶναι οἱ καλούμενοι Ἀποστολικοὶ πατέρες οἱ γενόμενοι μαθηταὶ τῶν Ἀποστόλων. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἤκμασαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ Α' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' αἰῶνος (75-150 μ. Χ). Τὰ ἔργα τῶν εἶναι ἐπιστολαὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν τύπον τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων ἢ ἀπλᾶ πρακτικὰ συγγράμματα τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν σκοποῦντα. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἑξῆς: ὁ Ῥώμης Κλήμης, ὅστις ἔχει γράψει ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους, ἐν ἣ προτρέπει αὐτοὺς διχονοοῦντας ἀλλήλοις εἰς ὁμόνοιαν. Ὁ Ἰγνάτιος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας ὅστις ἔχει γράψει 7 ἐπιστολάς πρὸς διαφόρους χριστιανούς, καθ' ἣν ἐποχὴν ἤγετο δέσμιος εἰς Ῥώμην ἐπὶ Τραϊανοῦ, ἵνα μαρτυρήσῃ ῥιπτόμενος εἰς τὸ ἀμφιθέατρον βορᾶ τῶν ἀγρίων θηρίων. Ἄγνωστος συγγραφεὺς ἐπιστολῆς πρὸς Διόγνητον ζητεῖ νὰ ἐλύσῃ τὴν ἐθνικὸν τοῦτον ἄνδρα εἰς τὸν χριστιανισμόν, καταδεικνύων αὐτῷ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀξίαν τῆς νέας θρησκείας διὰ τοῦ υπερῆχου τῶν δογμάτων καὶ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν. Ὁ Παπίας, ὁ Ἱεραπόλεως, ἐπίσκοπος, εἶχε γράψει σύγγραμμα ἀπολεσθὲν, «Λογίων Κυριακῶν Ἐξηγήσεις» ἐπιγραφόμενον, δηλ. συλλογὴν λόγων καὶ πράξεων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σφζομένων προφορικῶς. Ὁ Πολύκαρπος, Σμύρνης ἐπίσκοπος (168), ἔχει ἐπιστολὴν πρὸς Φιλίππησίους. Ὁ Ἐρμᾶς ἔγραψε σύγγραμμα, Ποιμένα καλούμενον,

διότι παριστᾶ ἀλληγορικῶς ποιμένα τινὰ ὡς θεῖον ἀπεσταλμένον, διδάσκοντα τὸν συγγραφέα διὰ παραβολῶν καὶ ἀλληγοριῶν. Τέλος ὁ Βαρνάβας ἔχει ἐπιστολὴν γράψει, ἐν ἣ παριστᾶ τὸν ἰουδαϊσμόν ὡς τύπον καὶ σκιὰν τοῦ μέλλοντος νὰ ἀναφανῆ χριστιανισμοῦ, εἰς ὃν ἐχρησίμειυεν ἐκεῖνος ὡς ἀπλῆ προπαρασκευή. X

§ 8. Περὶ τῶν ἀπολογητῶν.

Ἰουστίνος. Τατιανός. Θεόφιλος. Ἀθηναγόρας. Ἑρμείας.

Κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἤκμασαν ἐκκλησιαστικοὶ τινες συγγραφεῖς, οἵτινες ἀνέλαβον νὰ ἀπολογηθῶσι κατὰ τῶν κατηγοριῶν τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῶν προσβολῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Αἱ κυριώτεραι προσβολαὶ τῶν ἐθνικῶν ἦσαν, ὡς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν δῆθεν μισάνθρωποι, διότι ἀπέφευγον τὰς διασκεδάσεις καὶ ἑορτάς τῶν ἐθνικῶν ὅτι ἦσαν ἄθεοι, διότι δὲν ἔβλεπον παρ' αὐτοῖς οἱ ἐθνικοὶ εἰδῶλα θεῶν ὅτι ἐτέλουν ἀθεμιτουργίας, διότι ἐκ φόβου τῶν διωκτῶν τῶν ἡναγκάζοντο νὰ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐν καιρῷ νυκτός, ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν δάσεσι καὶ ὅτι ἦσαν ἐχθροὶ τῶν καθεστώτων, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐθνικὴν τοῦ κράτους θρησκείαν. Οἱ κατὰ τῶν προσβολῶν τούτων, αἵτινες ἦσαν ἐντελῶς ἀδικοὶ καὶ ἀδύσμοι, υπεράσπισθέντες τὸν χριστιανισμόν, εἶναι οἱ κληθέντες ἀπολογηταί. Ἐκ τῶν σφριζομένων ἀπολογητῶν ἀρχαιότερος εἶναι ὁ Ἰουστίνος, ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς. Οὗτος, πρὶν γίνῃ χριστιανός, ἤσκει τὸ ἔργον τοῦ φιλοσόφου καὶ ῥήτορος· εἰλκυσθὴ δὲ εἰς τὸν χριστιανισμόν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀποστόλων. Ὁ Ἰουστίνος, ζητῶν τὴν ἀλήθειαν, εἶχε διέλθει πάντα τὰ τότε γνωστὰ φιλοσοφήματα. Ἐν τέλει ὁ πλατωνισμὸς εἶχε καρδίησει αὐτὸν πλειότερον. Ἐν τῇ Γραφῇ ἔμως ἐνόμισεν, ὅτι εὔρεν ἀνωτέραν θρησκευτικὴν σοφίαν, καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἠσπᾶσθη τὸν χριστιανισμόν, ἀλλ' ἀνέλαβε καὶ τὴν υπεράσπισιν αὐτοῦ. Ὁ Ἰουστίνος γενόμενος χριστιανὸς δὲν ἀπέβάλε τὸν φιλοσοφικὸν τρίβωνα, ὃν ἐφόρουσιν οἱ φιλοσοφεῦντες· δικαιολογούμενος δὲ ἔλεγεν, ὅτι χριστιανὸς γενόμενος δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι

φιλόσοφος, διότι ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὸν εἶναι θεία τις φιλοσοφία καὶ δὴ ἡ ὑψίστη, ὡς διδάσκων τὴν λατρείαν τοῦ ἑνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ υπαγορεύων τὸν κατ' ἀρετὴν βίον, καὶ ὡς ἀπηλλαγμένους τῶν ἐλλείψεων τῶν ἀρχαίων φιλοσοφιῶν. Ἐτίμα δὲ καὶ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους τοὺς εἰς ἓνα Θεὸν πιστεύοντας καὶ χρηστὸν βίον ἐπιδειξαμένους, λέγων ὅτι καὶ αὐτοὶ κατ' οὐσίαν ἦσαν χριστιανοὶ ὡς μετὰ λόγου βιώσαντες, ἀναφέρων ῥητῶς τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Ἡράκλειτον ἐξ αὐτῶν (Β' Ἀπολ., 16). Ὁ Ἰουστίνος ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (167). Συνέγραψε δὲ δύο ἀπολογίας πρὸς τὸν Ἀντωνίνον τὸν Εὐσεβῆ καὶ Μάρκον Αὐρηλίον. Περὶ μοναρχίας, Διάλογον πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαίου καὶ Λόγους πρὸς Ἑλληνας. Μαθητὴς τοῦ Ἰουστίνου υπῆρξεν ἄλλος ἀπολογητὴς, ὁ Τατιανός, ὅστις ἔγραψε Λόγον πρὸς Ἑλληνας. Σπουδαῖος ἀπολογητὴς ἐγένετο ἔπειτα ὁ Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος, ὅστις ἔγραψεν ἀπολογητικὸν ἔργον πρὸς Αὐτόλυκον, ἐθνικόν, ὃν ζητεῖ νὰ ἐλύσῃ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Μεγάλῃς ἀξίας ἐπίσης εἶναι ἡ ἀπολογία τοῦ Ἀθηναγόρου, ἡ ἐπιγραφομένη «Πρεσβεία πρὸς Μάρκον Αὐρηλίον», ἐν ἣ ἀντικρούει τὰς συνηθεστάτας κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας ἐπὶ ἀθεΐα καὶ ἀθεμιτουργίας. Ὁ αὐτὸς ἔγραψε καὶ περὶ ἀναστάσεως σύγγραμμα Ἐπιτομὴ ἀπολογητῆς εἶναι ὁ Ἑρμείας γράφας Διασυρμὸν τῶν ἔξω φιλοσόφων κατὰ τῶν ἐθνικῶν, ἔργον ἄνευ μεγάλης ἀξίας. Οἱ ἀπολογηταὶ ἀποκρούουσι τὰς κατηγορίας τῶν ἐθνικῶν, προσέβαλλον δὲ τὴν εἰδωλολατρείαν ὡς ψευδῆ καὶ καταδικαζομένην ὑπὸ τοῦ λογικοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σοφῶν. Τὴν θεϊότητα δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείκνουν διὰ τῶν προφητειῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων, διὰ τῆς ἀληθείας καὶ λογικότητος τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, διὰ τῆς ταχυτάτης διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς καρτερίας τῶν μαρτύρων, διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν καὶ δι' ἄλλων λόγων. Καὶ τέλος ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἐπεκαλοῦντο

τὴν ἀνοχὴν τῶν αὐτοκρατόρων πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὅπως ἠγείχοντο καὶ τὰς ἄλλας μὴ ῥωμαϊκὰς θρησκείας.

Δ < § 9. Περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων.

Κλήμης. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνεφάνησαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν Γ' σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἕνεκα τῆς ἐκεῖ ἀκμαζούσης ἑλληνικῆς παιδείας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κτισθεῖσα, ἀπέδωκε κατὰ μικρὸν ἤδη ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἐστία ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοιαύτη καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἐξῆκολούθει νὰ εἶναι. Ἐκεῖ ἤκμασαν οἱ διασημότεροι γραμματικοί· ἐκεῖ ἦτο τὸ περίφημον Μουσεῖον καὶ ἡ περιάλλητος Βιβλιοθήκη· ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος συνέστη ἡ νεοπλατωνικὴ σχολή (Σακκάς, Πλωτῖνος, Πορφύριος κλ...).

Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἦτο ἄρα ἐπόμενον, ὅτι ἔμελλε νὰ ἀκμάσῃ καὶ ἡ χριστιανικὴ θεολογία καὶ νὰ προσλάβῃ ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα. Πράγματι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἦσαν οἱ σοφώτατοι πάντων, διακρινόμενοι διὰ τὴν φιλοσοφικὴν τῶν μὲν ῥωμίων καὶ τὴν περὶ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν δεινότητα τῶν.

• Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ οὗτοι θεολόγοι δὲν ἤρκαοντο εἰς τὴν ἀπλὴν καὶ τυφλὴν πίστιν, ἀλλ' ἐζήτουν κατὰ τὸ δυνατόν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς λογικῆς ἐξετάσεως τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων νὰ ὑψωθῶσιν ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν γνῶσιν, δηλ. εἰς τὴν μετὰ λόγου πίστιν. Κέντρον δὲ αὐτῶν ἦτο ἡ ἐκεῖ κατηχητικὴ σχολή, ἣτις ἀπὸ ἀπλῆς κατηχητικῆς, χάριν δηλ. τῶν κατηχουμένων σχολῆς, σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέδωκε ἀνωτέρα θεολογικὴν σχολήν. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐζήτουν νὰ ἐμβαθύνωσιν εἰς τὰ δόγματα, φιλοσοφικῶς ἐξετάζοντες αὐτὰ καὶ ἀποτελοῦντες ἓν ὅλον φιλοσοφικὸν θεολογικὸν σύστημα. Ἐν δὲ τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν Γραφῶν, μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὸ ἀπλοῦν γράμμα, ἠρέσκοντο εἰς ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις, ἐζήτουν δηλ., ὅπου τὸ κείμενον γραμματικῶς ἔννοοῦμενον ἐνόμιζον ὅτι ταπεινὴν τινα ἔννοιαν δίδει, βαθυτέραν, ὑψηλοτέραν, δῆθεν μυστικὴν ἔννοιαν. Τὰς τοιαύτας αὐ-

Θαιρέτους ἀλληγορικὰς ἐρμηνείας ἡγάπων τότε καὶ ἐτίμων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ οἱ ἐθνικοὶ γραμματικοὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, τῶν περιεχόντων μυθικὰς διηγήσεις, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι βραββῖνοι ἐρμηνεύοντες τὴν Παλ. Διαθήκην. Ὁ πρῶτος ἐπίσημος Ἀλεξανδρινὸς θεολόγος, ὑπῆρξεν ὁ Κλήμης (+211), ὅστις ὢν πρότερον φιλόσοφος ἐπεστράφη ἔπειτα εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ Κλήμης θεώρει τὸν χριστιανισμόν ὡς ὑψίστην φιλοσοφίαν, ὡς περιέχοντα κατὰ πληρέστερον τρόπον πᾶν ὅ,τι καλὸν εἶπον οἱ ἀρχαῖοι, ὁδηγοῦν εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν. Διότι καὶ κατ' αὐτόν, ὅπως καὶ κατὰ τὸν Ἰουστίνον, πολλὰ καλὰ ἐδίδαξαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ φωτισθέντες διὰ τινῶν ἀκρίνων τοῦ θεοῦ Λόγου, ὅστις ἐν ὅλῳ τῷ πληρώματι αὐτοῦ ἐνεσαρκώθη ἐν τῷ Χριστῷ. Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὸν Κλήμεντα παρεσκευάσασκε τοὺς ἐθνικοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὅπως τοὺς Ἰουδαίους ὁ μωσαϊκὸς νόμος. Ὁ Κλήμης πρῶτος ἤρχισε διὰ τῆς λογικῆς ἐρεύνης τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως νὰ σπουδάσῃ νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστημονικὴν δηλ. κατανόησιν αὐτῶν. Ὁ Κλήμης ἔγραψε πολλὰ ἔργα, ἰδίως τὸν Λόγον πρὸς Ἕλληνας, τὸν Παιδαγωγὸν καὶ τοὺς Στρωματεῖς, ἐν οἷς ἀναπτύσσει εὐρύτερον τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας. Ὁ αὐτὸς συνέγραψε καὶ Πινδαρικὸν ὕμνον εἰς Χριστόν.

Σημ. Διδάσκαλος τοῦ Κλήμεντος ἐγένετο ἐν τῇ κατηχητικῇ Σχολῇ Ἀλεξανδρείας ὁ Πάνταινος (+202).

§ 10. Συνέχεια.

Ὁριγένης. Ὁ σοφώτατος πάντων τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων ὑπῆρξεν ὁ Ὁριγένης (+254), ὁ δὲ διὰ τὴν φιλοπονίαν του χαλκέντερος καὶ ἀδαμάντινος κληθεὶς, ἀνὴρ πολυμαθέστατος, κάτοχος ἀπάσης τῆς σοφίης τῆς ἐποχῆς του καὶ εἰδήμων ἐντριβέστατος τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἣν ἐπιούδασε παρὰ τῷ Ἰδρυτῇ αὐτῆς Ἀμμωνίῳ Σακκᾷ, ἐρμηνευτῆς ἀριστος καὶ δογματικὸς βαθνουστάτος, κριτικὸς δεινὸς καὶ φιλολογικῶς ἀρίστα κατηρτισμένος. Νεώτατος ἀνέλαβε νὰ διδάσκη ἐν τῇ κατηχητικῇ τῆς Ἀλεξαν-

Ὁ Ὁριγένης ἐγένετο παιδαγωγὸς ἐν τῇ
 17^{ον} πρὸς τὰς γυναῖκες ὅστε ἐν τῷ 18^{ον} ἔγραψε τὸ
 εὐαγγέλιον. ἡ 1^{ον} ἔγραψε αὐτὸν τὸ ἔργον
 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἔγραψε τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἔγραψε
 τὸν Πανταίον καὶ τὸν Πινδαρικὸν ὕμνον εἰς Χριστόν.

δρείας σχολῆ. Συνείθιζε δὲ μετὰ τῶν μαθητῶν του πρώτον νὰ μελετᾷ τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς καὶ νὰ προπαρασκευάζῃ καὶ ἀσκήσῃ τὸ πνευμά των, εἶτα δὲ νὰ εἰσάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς Γραφῆς καὶ τὴν ὑψηλοτέραν φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῶν δαγμάτων. Ἐξῆ δὲ βίον τελείας ἀσκήσεως, δωρεὰν διδάσκων καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων του μόνον ἀποζῶν. Ἐχων φήμην μεγάλην, ἐζητεῖτο πανταχοῦ νὰ δίδῃ τὴν γνώμην του. Ἡ Ἰουλίᾳ Μαμμαία, μήτηρ τοῦ αυτοκράτορος Ἀλεξάνδρου Σευήρου, προσεκάλεσεν αὐτόν, ἵνα μάθῃ παρ' αὐτοῦ τὸ τί διδάσκει ὁ χριστιανισμός. Ἦλθε δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀραβίαν, ἵνα πολεμήσῃ ἐκεῖ αἰρετικὰς δοξασίας. Ἐπεσκέφθη δὲ καὶ τὴν Παλαιστίνην χάριν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων. Ἐκεῖ χειροτονηθεὶς πρεσβύτερος καὶ περιελθὼν ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Δημητρίου, ὅστις ἐφθόνησε τὴν φήμην του, ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ ἐν Καισαρείᾳ καὶ νὰ ἰδρῦσῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ νέαν θεολογικὴν σχολὴν. Ἐκεῖ δὲ διέτριψε μέγα μέρος τοῦ βίου του καὶ συνέγραψε τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ὧν τὰ ἐπισημότερα εἶναι αἱ ἑρμηνεαὶ του εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἀγ. Γραφήν, ἡ ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου τῶν Ὁ δι' ἀντιπαροβολῆς πρὸς τὰς ἄλλας τότε ὑπαρχούσας ἑλληνικὰς μεταφράσεις καὶ τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον, τὸ Περὶ ἀρχῶν σύγγραμμά του, περὶ θεμελιωδῶν δηλ. διδασκαλιῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ τὰ Κατὰ Κέλσου τοῦ φοβερωτάτου τῶν χριστιανῶν κατηγοροῦ ὁκτὼ βιβλία του. Ἐγράψε δὲ καὶ πλεῖστα ἄλλα συγγράμματα, ὅσα οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἰδέαι τινὲς αὐτοῦ κατεκρίθησαν βραδύτερον ὡς μὴ ὀρθαί. Ὁ Ὀριγένης ἀπέθανεν ἐν Τύρῳ ἔνεκα ὧν ὑπέστη πικθημάτων ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Δεκίου διωγμοῦ († 254).

Σημ. Μαθηταὶ τοῦ Ὀριγένους ἐγένονο ὁ Διονύσιος ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας († 265) καὶ ὁ Νεοκαισαρείας Γρηγόριος.

§ 11. Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνος.

Εἰρηναῖος.

Ἄλλος συγγραφεὺς τοῦ Β' αἰῶνος ἄξιος μνείας εἶναι ὁ Εἰ-

ρηναῖος Σειτείαν, συγγραφεὶς τῆς ἑρμηνείας τοῦ πνευμάτων ἡ ἐκτετατοῦ πρὸς τὴν ἑρμηνείαν. Ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς ἑρμηνείας τῶν βιβλίων τῶν ἀποστόλων.

ρηναῖος († 202). Οὗτος κατήγετο ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἔλθει εἰς τὴν Γαλλίαν, μεθ' ἧς ἡ ἑλληνικὴ ἀνατολὴ εὐρίσκετο εἰς μεγάλην ἐπικοινωνίαν (ἢ Μασσαλία, ὡς γνωστόν, ἦτο ἑλληνικὴ ἀποικία τῶν Φωκαέων). Γενόμενος κατ' ἀρχὰς πρεσβύτερος ἐν Λουγδούνην ἐχειροτονήθη μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς πόλεως καὶ ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ Σεπτημίου Σεύηρου (202). Ὁ Εἰρηναῖος ἔγραψεν ἑλληνιστὶ ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων ἔργων καὶ σπουδαιότατον σύγγραμμα Κατὰ αἱρέσεων, τὸ ὅποιον σφίζεται μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει (Adversus haereses). Ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου γνωρίζομεν τὰ τῶν ἀρχαίων γνωστικῶν καὶ ἄλλων αἱρέσεων, αἵτινες κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἐτάραξαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐν γένει τὴν κατάστασιν ταύτης κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν. Μιθρητῆς τούτου ἐγένετο δ' Ἰσπόλυτος († 258), πρεσβύτερος, ἐν Ῥώμῃ.

Σημ. Ἀξιοὶ μνείας εἶναι καὶ οἱ περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἰδίαν σχολὴν ἰδρύσαντες Δωρόθεος καὶ Λουκιανός, ἧτις ἡρμήνευε τὰς Γραφὰς γραμματικῶς καὶ ἱστορικῶς.

§ 12. Οἱ Δαῖτινοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνος.

Τερτυλλιανός. Κυπριανός.

Καὶ ἡ λατινικὴ δύσις κατὰ τὸ τέλος τοῦ Β' καὶ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἀνέδειξε σπουδαίους τινὰς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς ἐν τῇ βορείῃ Ἀφρικῇ. τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐπαρχίᾳ, ὅπου ἡ νέα Καρχηδὼν εἶχεν ἐκλατινισθῆ καὶ ἀναδειχθῆ νέα Ῥώμη ὡς πρὸς τὴν περὶ τὰ λατινικὰ γράμματα ἐπίδοσιν. Οἱ Λαῖτινοι οὗτοι πατέρες κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἕλληνας περιφρονοῦντες τὴν φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῆς Θρησκείας ἤρχοντο μόνον εἰς τὴν τυφλὴν πίστιν καὶ τὴν παράδοσιν καὶ πᾶσαν τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν αὐστηρότητα καὶ ἀγνότητα τοῦ βίου. Ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες πατέρες δεικνύουσι θεωρητικὰς τάσεις συμφώνως πρὸς τὸν θεωρητικὸν χαρακτήρα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, παρὰ τοῖς Λαῖτινοῖς κατὰ τὸ

ἀρχήθεν πνεῦμα τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ἐπικρατεῖ ἢ πρακτικῇ τάσει. Ὁ σπουδαιότερος τῶν Λατίνων τούτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἶναι ὁ Τερτυλλιανὸς († 220), πρεσβύτερος ἐν Καρχηδόνι, ὅστις πρὶν ἱερωθῆ ἤσκει ἐν Καρχηδόνι τὸ τοῦ ῥήτορος καὶ συνηγόρου ἔργον. Ἀρκούμενος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ τὴν τυφλὴν πίστιν ἐθεώρει περιττὴν τὴν ἔρευναν λέγων, ὅτι ἐπίστευε προθύμως καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο αὐτῷ μὴ ὀρθῶς ἔχοντα (credo quia absurdum est). Ἀποκρούων τὸν συμβιβασμὸν φιλοσοφίας καὶ χριστιανισμοῦ, οἷον ἐπεδίωκον οἱ Ἕλληνες θεολόγοι μάλιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔλεγε· «Τί κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ Ἰεροσολύμων καὶ Ἀθηνῶν, μεταξὺ τῆς στοᾶς τοῦ Σολομῶντος καὶ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος;». Ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὸν ὡς θεῖα ἀποκάλυψις δὲν ἔχει δῆθεν ἀνάγκην ἐξετάσεως καὶ συζητήσεως. Καὶ ὁμοῦ παρὰ τὰς ἀρχάς του ταύτας ἦτο ὁ Τερτυλλιανὸς βαθύ πνεῦμα καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ φιλοσοφεῖ πολλάκις. Τὸ κυριώτερον ἔργον του εἶναι ὁ Ἀπολογητικὸς του λόγος. Ὁ Κυπριανός, ἐπίσκοπος Καρχηδόνος, μνηστῆρας ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Οὐκλεριανοῦ διωγμοῦ (253—260), ὑπῆρξεν ἄριστος ποιμὴν. Τὸ περιφημότερον σύγγραμμά του εἶναι τὸ περὶ ἐνότητος τῆς ἐκκλησίας, ἣν εὐρίσκει ἐν τῇ ἐνώσει πάντων τῶν ἐπισκόπων, οἵτινες κατὰ τὴν ἐξουσίαν εἶναι ἴσοι ἀλλήλοις.

Σημ. Ἄλλοι λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ὑπῆρξαν ὁ Λακτάντιος, ὁ Ἀρνόβιος, ὁ Μινούκιος Φῆλιξ καὶ ὁ Κομμοδιανός.

§ 13. Ὅποια ἦτο ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἐν ὄσφ ἔζων οἱ ἀπόστολοι, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν ἱδρυταί, ἐξήσκουν τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἶχον δὲ βοηθοὺς ἐν τῷ κηρύγματι τοὺς εὐαγγελιστὰς καὶ τοὺς διδασκάλους ἢ προφήτας λεγομένους. Ἐκ τούτων οἱ μὲν εὐαγγελισταὶ ἐκήρυττον τὸ εὐαγγέλιον εἰς νέας χώρας, οἱ δὲ διδασκαλοὶ καὶ προφῆται ἀνέπτυσσον τὰς Γραφὰς τῷ λαῷ. Διὰ τὴν

συλλογὴν καὶ διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν ὠρίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ διάκονοι, καὶ ὅτε δὲ ἤρχισε νὰ θεωρῆται ὡς κύριον αὐτῶν ἔργον ἢ μετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς λατρείας, μεταξὺ τῶν καθηκόντων αὐτῶν εἶχον πάντοτε καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ἰπῆρχον δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ταύτην ἐποχὴν καὶ διακόνισσαι, γυναῖκες εὐσεβεῖς παρθένοι ἢ χῆραι ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας, χρησιμεύουσαι δὲ δι' ἔργα, πρὸς ἃ γυναῖκες ἦσαν καταλληλότεραι. Αἱ διακόνισσαι αὐταὶ περιέθαλπον τοὺς πάσχοντες, ἔφερον τὰς ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, ἐκατήχουν γυναῖκας προσερχομένας εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ παρίσταντο κατὰ τὴν βάρπτειν αὐτῶν. Τὴν λοιπὴν διαίτησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἶχον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ τούτων ἀνώτεροι ἐπίσκοποι, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀποστόλων ἔλαβον τὴν θέσιν τούτων. Ἀλλὰ καὶ οἱ λαϊκοὶ δὲν ἦσαν ὅλως ἀμέτοχοι τῆς διευθύνσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων οὐδὲν ἄνευ τούτων ἀπεφασίζετο· βραδύτερον δὲ διετήρησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγωσι τοὺς κληρικούς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπισκόπους μετὰ τοῦ κλήρου. Ἐπίσης καὶ τὸ διδάσκειν ἐπ' ἐκκλησίας τὸ πρῶτον ἦτο δικαίωμα καὶ τῶν λαϊκῶν, ἔπειτα δὲ, ἵνα μὴ συμβαίνωσιν ἄτοπα, ἐξηρτήθη τοῦτο ἐκ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἐπισκόπου. Ὁ ἐπίσκοπος ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ του. Ὅσακις ἠγείροντο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ λυθῶσι διὰ κοινῆς συμπράξεως, συνήρχοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς συνόδους (ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι) ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς ἐπαρχίας, τῇ μητροπόλει, ἢς ὁ ἐπίσκοπος, ὁ μητροπολίτης λεγόμενος, ἦτο φυσικὸς αὐτῶν πρόεδρος. Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολίται ἦσαν ὁ Ῥώμης ὡς ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἀντιοχείας. Καὶ ἐκ τούτων ἐξ ἦτο πρῶτος κατὰ τὴν τιμὴν ὁ Ῥώμης ὁ τῆς βασιλευούσης τότε πόλεως ἐπίσκοπος. Ἦσαν δὲ αἱ

κατὰ ἐπαρχίας ἐκκλησίαι, οἷον αἱ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Παλαιστίνης, Θράκης, Μακεδονίας, Ἀχαΐας (οὕτως ὠνομάζετο τότε ἡ Ἑλλάς), Αἰγύπτου, Ἀφρικῆς, Ἰσπανίας, Γαλλίας κλ., ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ αὐτοκέφαλοι. Ἐζήτησε μὲν ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐπισημότητος τῆς Ῥώμης, τῆς πρωτεύουσης τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἥδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος νὰ ἀναλάβῃ καὶ ἀνωτάτην τινὰ ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας ἐξουσίαν, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ ἐκκλησίαι δὲν ἀνεγνώρισαν ταύτην.

§ 14. Ὁποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ;

Κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους ἐξηκολούθουν οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸν ἐκεῖ ναὸν καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς μωσαϊκῆς λατρείας, ἐτέλουν ἕμως καὶ ἰδιαιτέρας συναθροίσεις, ἵπου ἠκροῶντο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, μετελάμβανον τῆς εὐχαριστίας καὶ προσήρχοντο. Ἡ μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔνωσις αὕτη τῶν χριστιανῶν τῶν Ἱεροσολύμων χαλαρωθεῖσα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης (70 μ. Χ.) ἔπαυσεν ἐντελῶς μόλις μετὰ τὴν δευτέραν αὐτῆς καταστροφὴν ἐπὶ Ἀδριανοῦ (132 μ. Χ.). Οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ μόνον τὰς ἰδιαιτέρας ταύτας χριστιανικὰς συναθροίσεις ἐγίνωσκον. Ἐπειδὴ δὲ ἐν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς ἀκόμη ἴδια κτίρια προωρισμένα εἰς λατρείαν, ἐτελεῖτο αὕτη ἐν ἰδιωτικῶς οἴκοις. Ἡ κυριωτάτη τελετὴ τῆς λατρείας ἦτο ἡ εὐχαριστία, τελουμένη εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου καὶ εἰς ἔνωσιν τῶν πιστῶν μετ' αὐτοῦ. Μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἦσαν ἠνωμένοι τράπεζαι, ἐν αἷς συνήθιον πάντες, ἀγάπαι καλούμεναι. Αἱ συναθροίσεις διελύοντο μετὰ τοῦ ἀδελφικοῦ φιλήμκτος. Τὸ πρῶν ἐγίνετο ἡ προσευχή, τὸ δὲ ἐσπέρας ἡ εὐχαριστία μετὰ τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦ βαπτίσματος τοῦ διὰ τῆς τριττῆς καταδύσεως, τοῦ παριστάνοντος τὴν πνευματικὴν κάθαρσιν τοῦ γινομένου χριστιανοῦ, ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν Κυριακὴν ἀπαντῶμεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐπο-

χῆς τῶν Ἀποστόλων ὡς ἡμέραν ἑορτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἐν τῷ Πάσχα ἐ.ελεῖτο ἤδη ἔκτοτε, εἶναι ἀβέβαιον. Ἄλλαι ἑορταὶ τότε δὲν ὑπῆρχον.

Κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα ἡ λατρεία τῶν χριστιανῶν ἀναπτυσσομένη ἀποβάλλει κατὰ μικρὸν τὴν πρώτην ἐκείνην ἀπλότητα. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ κτιζῶνται ἰδιαίτεροι οἰκοὶ πρὸς λατρείαν, αἱ ἐκκλησίαι, αἵτινες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος, ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἦσαν ἤδη μεγαλοπρεπῆ κτίρια. Κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἔτρεφον δέος τι πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ἰδίως τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἐν τῇ λατρείᾳ, διότι εἶχον αὐτῶν ποιῆσαι κατάχρησιν οἱ ἔθνικοι ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν αὐτῶν· ἐφοβοῦντο δηλ. μὴ οἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι, βλέποντες καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν ναοῖς ἀγάλματα καὶ εἰκόνας, ὑποπέσωσιν εἰς τὴν προτέραν εἰδωλολατρείαν· ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἤρχισε νὰ ἐκλείπη τὸ δέος ἐκεῖνο καὶ νὰ εἰσαγάγῃται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ τέχνη. Τὰ πρῶτα δὲ προϊόντα τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης χριστιανικῆς τέχνης ἦσαν σύμβολα, δι' ὧν εἰκονίζοντο διάφορα ἀντικείμενα τῆς πίστεως, οἷον ὁ σταυρός, ὁ ποιμὴν, ὁ ἀμνός, ὁ κριὸς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ἡ ναῦς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ἄγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ ἰχθύς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ). Τὰ σύμβολα ταῦτα ἦσαν τὸ πρῶτον ἐν χρῆσει ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ σκευῶν, ἐνδυμάτων, τοίχων οἰκῶν, τάφων. Κατὰ μικρὸν δὲ εἰσῆγοντο εἰς τοὺς τόπους τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν καὶ τὰς πρῶτας εἰκόνας, παριστανούσας σκηναὶς ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἢ πρόσωπα, ἰδίως τὸν Κύριον καὶ τὴν Παναγίαν αὐτοῦ Μητέρα φέρουσαν ἐν τοῖς κόλποις το θεῖον βρέφος.

Ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφαίνονται ἐκτὸς τῆς Κυριακῆς καὶ τοῦ Πάσχα αἱ ἑορταὶ τῆς Πεντηκοστῆς, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Παναγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας,

τῆς Ἀναλήψεως, τῶν Ἐπιφανείων εἰς ἀνάμνησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου καὶ αἱ μῆμαι τῶν Μαρτύρων.

Ἐκτοτε δὲ ἐπιμῶντο καὶ ἡ Τετάρτη καὶ ἡ Παρασκευή, ἡμέραι τῆς ἐβδομάδος, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Πρὸ τοῦ Πάσχα ἐγίνετο νηστεία ὡς προπαρασκευὴ εἰς τὴν μεγάλην ἑορτήν, ἣτο δὲ ἀκόμη ἀόριστος καὶ ὁ χρόνος αὐτῆς καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγίνετο· ἐκάστη Ἐκκλησία ἠκολούθει ἴδια ἔθιμα ὡς πρὸς τοῦτο· τεσσαρακοστὴ δὲ ὠνομάσθη, διότι ἔθεωρειτο ὡς ἀνάμνησις τῆς ἐπὶ 40 ἡμέρας νηστείας τοῦ Κυρίου. Αἱ τελεταὶ τῆς λατρείας ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἐγένοντο πομπωδέστεραι καὶ ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι μονίμους τύπους, οἵτινες ἕμως διέφερον ἔν τισι κατὰ τὰς διαφόρους ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθησαν αἱ διάφοροι ἀρχαῖαι λειτουργίαι, ἡ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου), ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ Μάρκου) καὶ ἡ τῆς Ῥώμης (τοῦ Κλήμεντος). Ἐν τῇ λειτουργίᾳ, τῇ κυρίως δηλ. λατρείᾳ, τῇ τελουμένῃ κατὰ τὰς Κυριακάς, κατὰ πρῶτον ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαί.

• Εἶτα δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐξήγγει τὰ ἀναγνωσθέντα καὶ πρέετρεπε τὸν λαὸν εἰς τὴν τῶν καλῶν τούτων παραδειγμάτων μίμησιν. Ἠκολούθουν μετὰ ταῦτα εὐχαὶ καὶ ὕμνοι, πρὸς ὃν σκοπὸν ἐχρησίμευον κυρίως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ ψαλμοί, ἀλλὰ καὶ ἴδιοι χριστιανικοὶ ὕμνοι εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος ποιηθῆ, καθὼς μαρτυρεῖ Ἠλίγιος ὁ νεώτερος, λέγων ὅτι οἱ χριστιανοὶ συνερχόμενοι ἤδον ὕμνους πρὸς τὸν Χριστόν. Ἐν τέλει ἐτελεῖτο ἡ εὐχαριστία. Αἱ ἀγάπαι ἔπαυσαν κατὰ μικρὸν διὰ τὰς ἐν αὐταῖς γινομένας καταχρήσεις. Μετελάμβανον δὲ πάντες οἱ παρόντες, οἱ δὲ διάκονοι ἐκόμιζον ἐκ τῆς εὐχαριστίας καὶ εἰς τοὺς δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπουσιάζοντας, ἰδίως τοὺς ἀσθενεῖς. Μετὰ τοῦ βαπτίσματος ἦτο ἠνωμένον καὶ τὸ χρῖσμα πρὸς ἐπισφράγισιν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ληφθείσης θείας χάριτος καὶ ἐνίσχυσιν ἐν αὐτῇ, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ εὐσει ἤρχισε νὰ παρέχεται παρὰ μόνου τοῦ ἐπισκόπου, ὡς τούτου προνόμιον θεωρηθέν, καὶ

νά τελῆται κεχωρισμένως ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος. Οἱ ἀνάδοχοι ἀπαν-
 ῶσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς μάρτυρες τοῦ βαπτίσματος, ἐπι-
 δὲ τῶν ἀγγέλικων καὶ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς μελλούσης χριστιανικῆς
 μορφώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν παρείχεται ἡ
 ἄφεσις εἰς τοὺς τελούοντας μετάνοιαν. Ὁ γόμος ἠύλογετο ὑπὸ τῆς
 Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων τέλος ἠῦχοντο οἱ ἀρχαῖοι χρι-
 στιανοὶ ἀλείφοντες αὐτοὺς ἐλαίῳ. Πάσας ταύτας τὰς τελετάς, αἰ-
 τινες ὡς ἀποκρυπτόμεναι ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν τοῦς χριστιανούς
 μισούντων καὶ διωκόντων ἐθνικῶν, εἶχον προσλάβει μυστηριώδη
 τινὰ χαρακτῆρα (ὄθεν μυστήρια), καθὼς καὶ τὸ τῆς κηδεῖας τῶν
 ἀποθνησκόντων, ἐτέλουν οἱ κληρικοί, οἵτινες ἐλάμβανον τὴν ἱερο-
 σύνην, τὴν ἐξουσίαν δηλ. νὰ κηρύττωσι, νὰ τελῶσι τὰ μυστήρια
 καὶ νὰ διευθύνωσι τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τῆς χειροτονίας.

§ 15. Ὅποια ἦσαν τὰ ἥθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ;

Ἡ ἐξοχος ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείχθη κυρίως ἐν τῇ με-
 γάλῃ καὶ εὐεργετικωτάτῃ ἐπιρροῇ, ἣν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν ἡθῶν
 τῆς ἀρχαίας, ἐν τῇ κακίᾳ γεγενηρακίας ἐθνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς
 κοινωνίας, διὰ τῆς ἐξαπλώσεως καὶ γενικεύσεως ὑγιῶν θρησκευ-
 τικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνεμόρφωσεν ἠθικῶς
 τὸν κόσμον, ἐπέτυχεν δηλ. ἐκεῖνο, ὅπερ οὔτε αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι
 οὔτε αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφίαι ἠδύναντο νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ ἀρ-
 χαῖοι χριστιανοὶ διὰ τῆς ἀρετῆς των, διὰ τῆς καθαρότητος τῶν
 ἡθῶν αὐτῶν ἐξέπληττον τοὺς ἐθνικοὺς. Ἐν τῶν κυριωτέρων μέσων,
 δι' ὧν εἴλκυεν ἡ νέα πίστις αὐτούς, ἦτο ἡ ἠθικὴ αὐτῆ τῶν ὀπα-
 δῶν τῆς τελειότητος. Διδασκαλία, ἥτις ἐν τῷ βίῳ ἀπέφερε τοιοῦ-
 τος καρπούς, δικαίως ἐθεωρεῖτο θεία. Πρῶτον πρέπει νὰ θαυ-
 μάσωμεν τὴν ἀγάπην τῶν ἀρχαίων τούτων χριστιανῶν πρὸς ἀλλή-
 λους. Ὁ Τερτυλλιανὸς βεβαιεῖ, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ πολλάκις ἐκραζον
 περὶ τῶν χριστιανῶν "Ἴδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶ-
 ναι ἔτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων! Ἡ πρὸς τοὺς πτω-
 χοὺς καὶ τοὺς πάσχοντας φιλανθρωπία αὐτῶν ἦτο ἀξιοθαύμαστος.

Ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀνεκούφισε καὶ τὴν θέσιν τῶν δυστυχῶν δούλων, οἵτινες ἐκηρύχθησαν ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ. Ἡ πρὸς τούτους τραχύτης ἐξέλιπεν, ἕως οὗ κατὰ μικρὸν, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐξηφανίσθη ἐντελῶς ὁ τοσοῦτον τὴν ἀνθρωπότητα ἀτιμάσας οὗτος θεσμός. Τὴν παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀλαζονείαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἄκρα ταπεινοφροσύνη. Ἐπίσης τὰ τῶν ἐθνικῶν εἰς ἀνήκουστον βαθμὸν ἐκκελυμένα ἦθη διεδέχθη παρ' αὐτοῖς ἡθῶν αὐστηρότης ἀξιοθαύμαστος. Ἐνεκα τῆς αὐστηρότητος ταύτης ὁ οἰκογενειακὸς βίος προσέλαβε τὸν πρέποντα ἠθικὸν χαρακτήρα, οἱ δὲ δεσμοὶ τοῦ τὴν ἱερότητά των. Ἡ γυνή, παρὰ τῶν ἐθνικῶν περιφρονηθεῖσα, ἐτιμήθη καὶ ἀνυψώθη διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐν ᾧ οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ὅλως παραδεδομένοι εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ κόσμου, οἱ χριστιανοὶ ἐκ φυσικῆς ἀντιθέσεως ἐδείκνυσαν περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἐπόθουν τὴν οὐράνιον ζωὴν. Διὰ τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν παρεβάλλοντο οἱ χριστιανοὶ παρὰ τῶν πρὸς τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους. Ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἀντίθεσις ἐκ φυσικῆς ἀντιδράσεως ἔφθασε μάλιστα παρὰ τισὶ μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου, δηλ. μέχρι τελείας ἀσκήσεως, ἧτοι στερήσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἀψοτάτων τέρψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἡ ὑπερβολικὴ αὕτη ἀσκησις ἦτο τρόπον τινα διαμαρτύρησίς τις κατὰ τῆς ἀκολασίας τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες ἐλέγοντο ἀσκηταί, μένοντες δὲ ἄγαμοὶ ὑπέβαλλον ἐχυτοὺς εἰς ἀδιάλειπτον προσευχὴν, νηστείαν καὶ μελέτην τῶν θείων. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες ἔζων οὕτως, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, ἀδελφαὶ ἢ παρθέναι καλούμεναι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον διέτριβον οἱ ἀσκηταὶ οὗτοι ἐντὸς τῶν πόλεων· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἀναχωρῶσιν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὰς πλησίον τῆς πατρίδος των ἐρήμους, ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται ὑπὸ τοῦ θορύβου τῶν πόλεων καὶ τῶν σκανδάλων. Οἱ περιφημότεροι ἀσκηταὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ὁ μέγας Ἀντώνιος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Παῦλος ὁ ἐκ Θηβαΐδος ἐν τῇ αὐτῇ χώρῃ.

Ἀμφότεροι διέμενον δι' ἔλου τοῦ βίου των μακρὰν τῆς κοινω-
νίας, διὰ τῆς αὐστηροτάτης δὲ ἐγκρατείας των καὶ διὰ τῆς τε-
λείας ἀφοσιώσεώς των εἰς τὸν Θεὸν ἐξέπληξαν τοὺς συγχρόνους
των. Σπανίως κατήρχοντο εἰς τὰς πόλεις οἱ ἀσκηταί, ὅσάκις ἤθε-
λον διὰ τῆς παρουσίας των (διότι πάντες ἐτίμων αὐτοὺς) νὰ ἐνι-
σχύσωσι τὸ θάρρος τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς διωγμούς, ἢ νὰ
καταπολεμήσωσι τοὺς αἵρετικούς τοὺς διαστρέφοντας τὴν χρι-
στιανικὴν διδασκαλίαν. Ἡ ἠθικὴ αὐστηρότης τῶν ἀνθρώπων τού-
των καὶ αὐταπάρνησις, ἣτις ὑπερέβαινε καὶ αὐτὴν τὴν τῶν στωϊ-
κῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ πρότυπον, ὃ
ἔπρεπε νὰ μιμῶνται πάντες.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

*Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταν-
τίνου μέχρι τοῦ Φωτίου (323—867 μ. Χ.).*

§ 16. Πῶς ἐθριάμβησεν ὁ χριστιανισμὸς ἀπὸ τοῦ μεγάλου
Κωνσταντίνου καὶ πῶς κατεστράφη ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ;

Ὁ μέγας Κωνσταντίνος ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 313 εἰς τὴν
καταδιωκομένην Ἐκκλησίαν τὴν ποθουμένην εἰρήνην. Ἐκτοτε δὲ
διὰ διαφόρων νόμων παρέσχεν αὐτῇ διάφορα προνόμια καὶ ἀνύ-
ψωσεν, ἀπ' οὗτοῦ μάλιστα ἐγένετο μονοκράτωρ (323), εἰς ἐπικρα-
τούσαν θρησκείαν ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ κράτει. Οἱ τῶς καταδιωκόμε-
νοι χριστιανοὶ ἤρχισαν ἐπ' αὐτοῦ νὰ ἀνέρχωνται εἰς ὑψίστας πο-
λιτικὰς θέσεις· αἱ ἐκκλησιαὶ ἐλάμβανον παρ' αὐτοῦ πλοῦσια δῶρα.
οἱ κληρικοὶ ἀπηλλάσσοντο τῶν δημοσίων βαρῶν· ἡ Κυριακὴ καὶ
ἄλλαι χριστιανικαὶ ἑορταὶ προησπίζοντο ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κρά-
τους, ἐπροστατεύετο δὲ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ ἡ
διάδοσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἴνα ἐξασφαλισθῇ δὲ ὁ θρίαμ-
βος οὗτος τοῦ χριστιανισμοῦ, μετέθηκεν ὁ Κωνσταντίνος τὴν
πρωτεύουσαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ὅπου ἀκόμη
ὑπῆρχον πολλοὶ ἐθνικοί, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῇ μέσῳ τῆς ἀνα-
τολῆς, ὅπου εἶχον ἤδη ἐπικρατήσει οἱ χριστιανοί. Ἡ μετάθεσις

αυτή του βυζαϊκού θρόνου από της Ρώμης εις τὸ Βυζάντιον, ἔσχε σπουδαιότατα αποτελέσματα διὰ τὸν ἑλληνισμόν. Διότι, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὸ ἀνατολικὸν βυζαϊκὸν κράτος ἐντὸς βραχείου χρόνου ἐξελληνίσθη ἐντελῶς. Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (550) ἦτο πλέον ἑλληνικόν, καθόσον τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἦσαν ἑλληνικά. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ γλῶσσα τῆς αὐλῆς, τῆς συγκλήτου, τῶν νόμων καὶ διαταγμάτων, τῶν νομισμάτων, τῆς ἀγορᾶς, τῆς ἐκκλησίας, τῶν σχολείων, τοῦ λαοῦ τοῦ στρατιῶ. Τὰ πάντα λοιπὸν ἦσαν ἑλληνικά. Τὸ ἑλληνικὸν βυζαντινὸν τοῦτο κράτος ἔζησε 1000 ἔτη, διεφύλαξε δὲ παλαιὸν κατὰ μυρίων ἐχθρῶν Περσῶν, Ἀράβων, Τούρκων, Ῥώσων, Βουλγάρων, καὶ ἄλλων, τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν ὡς πολύτιμον παρακαταθήκην, ἣτις μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) διὰ τῶν εἰς Ἰταλίαν φυγόντων βυζαντινῶν λογίων μεταθεθεῖσα εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐγέννησε μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸν νεώτερον εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Διὰ ταῦτα πάντα οἱ Ἕλληγες χριστιανοὶ, εὐγνωμονοῦντες ὠνόμασαν τὸν Κωνσταντῖνον μέγαν, μετὰ δὲ ταῦτα κατέταξεν αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία μετὰ τῶν ἁγίων. Καίπερ ὁμοῦς προστατεύσας τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, δὲν ἠθέλησεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ καταδιώξῃ τὴν ἐθνικὴν. Ἡ πεπαλαιωμένη καὶ σεσαθρωμένη αὐτῇ θρησκεία ἔδλεπεν, ὅτι κατέρρειεν ἀφ' ἐκυτῆς, ἐγίνωσκε δέ, ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρέπει νὰ εἶναι σεβασταὶ καὶ μόνον διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ πολεμῶνται. Καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπροστάτευσαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀλλὰ μετὰ ὀλιγωτέρας συνέσεως, μεταχειρισθέντες πολλὰκις καὶ αὐτὴν τὴν βίβαν κατὰ τῶν ἐθνικῶν, ἐναντίον τῶν συμβουλῶν τῶν σοφωτέρων πατέρων. Οὕτω προσηγάθησαν ὁ Κωνσταντῖνος, Θεοδοσίος ὁ Α', Θεοδοσίος ὁ Β' καὶ Ἰουστινιανὸς ὁ Α', ὅστις, ἵνα ἀφαιρέσῃ καὶ τὸ τελευταῖον τῆς ἐθνικῆς θρησκείας στήριγμα, ἔκλεισε περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς καὶ ἀπέδιώξεν ἀπὸ τοῦ βυζαϊκοῦ κράτους τοὺς

ρήτορας καὶ φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι ἐπέμενον καταπολεμοῦντες τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐκ προλήψεως καὶ ἐκ μονομεροῦς καὶ τυφλῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων οἱ ἔθνικοι ἔπασχον σχεδὸν ὅτι ἄλλοτε οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν τῷ χριστιανισμῷ ἐχθρῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἡ ἐθνικὴ Ὑπατία, περίφημος νεοπλατωνικὴ φιλόσοφος, δίδουσα δημόσια μαθήματα φιλοσοφίας καὶ μαθηματικῶν, ἐθανατώθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' ὡς ἀντιπράττουσα κατὰ τῶν χριστιανῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο ἤγειρε τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν γνησίων χριστιανῶν. Ἀλλ' ἐν ᾧ ὁ χριστιανισμὸς ἐξήλθε θριαμβεύων ἐκ τῶν διωγμῶν, ἡ ἐθνικὴ θρησκεία μὴ ἔχουσα ἐν ἐαυτῇ ζωὴν ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῆς διωγμούς, ἕως οὗ ἐντελῶς ἐξέλιπεν. Ὁ μόνος ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀνορθώσῃ πάλιν τὸ κράτος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἦτο ὁ Ἰουλιανός (361), ὁ ἐπικληθεὶς ἀποστάτης καὶ παραβάτης, διότι ἐν ᾧ ἀνετράφη χριστιανικῶς, ἔπειτα γενόμενος αὐτοκράτωρ, συμβοηθεὺς ἔχων τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, παρ' ὧν εἶχε πεισθῆ, ὅτι δῆθεν ἡ πτώσις τοῦ μεγάλειου τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπελάκτισε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐπολέμησεν αὐτήν, ἀν καὶ ἀπέφυγε τὰ βίαια μέτρα. Ἐσπούδαζε δὲ νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, μιμούμενος μάλιστα πολλοὺς θεσμοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ, οἷον τὴν ἐπ' ἐκκλησίας διδασκαλίαν. Ἐν ᾧ παρηγκώνιζε τοὺς χριστιανούς, τοὺς ἐθνικοὺς ὑψωνεν εἰς τὰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις. Ἀπηγόρευσε δὲ ταῖς χριστιανοῖς νὰ διδάσκωσι τὴν ῥητορικὴν καὶ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἐλπίζων ὅτι θὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἀμάθειαν παρ' αὐτοῖς. Καὶ ὅπως αὐξήσῃ τὴν παρ' αὐτοῖς σύγχυσιν ἀνεγνώρισε πάσας τὰς χριστιανικὰς αἱρέσεις. Ἐβέλων δὲ νὰ διαφεύσῃ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ἐπέτρεψε καὶ ἐδοήθησε τοὺς Ἰουδαίους νὰ ἀνοικοδομήσωσι τὰ τεῖχη τῆς Ἱερουσα-

λήμ, ἀλλὰ σεισμὸς ἐπισυμβῆς ἐματαιώσῃ τὸ ἔργον τοῦτο. Αἱ προσπάθειαι τοῦ ἐν γένει οὐδὲν ἀπέφερον ἀποτέλεσμα, διότι ἡ ἐθνικὴ θρησκεία εἶχε πλέον ἡττηθῆ ὑπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοί, ἤρχισαν νὰ σκώπτωσι τὸν ζήλον του, μεθ' οὗ ἠθέλητε νὰ ἀναστήσῃ θρησκείαν ἤδη ἐκπνεύσασαν, ἧς τὸ ψεῦδος εἶχεν ἤδη ἐλεγχθῆ. Μετὰ δύο ἐτῶν κυβέρνησιν ἀπέθανεν ἐν τινι πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμῳ (363), λέγεται δὲ ὅτι θνήσκων καὶ συναισθανόμενος ὅτι οὐδὲν κατώρθωσεν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπεφώνησε: «Νενίκηκάς με, Γαλιλαῖε!» Περὶ τὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνος μόλις ἀσθενέστατά τινα λείψανα ἐθνικῆς θρησκείας ἐσφύζοντο ἔτι ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει. ✕

§ 17. Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ.

Εἰς τίνες νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς;

✕ Ἐν τῇ ἡθνηκῇ θρησκείᾳ ἐξέλειπεν ὅπως, ὁ χριστιανισμὸς διεδίδετο ὁσημέραι εἰς νέους λαοὺς. Οὕτως ἐξάπλωται τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὴν Περσίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Ἀραβίαν καὶ τὴν Ἀβησσίναν. Καὶ μέχρι δ' αὐτῶν τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας φθάνει τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ δὲν ἠδυνήθη ἡ νέα πίστις νὰ ρίψῃ βαθείας ρίζας καὶ νὰ ποιήσῃ μεγάλας πράξεις· πρῶτον διότι οἱ πλείστοι λαοὶ αὐτῆς εὐρίσκοντο ἐν λίαν ταπεινῇ ἀναπτύξει, ὁ δὲ χριστιανισμὸς ὡς πνευματικὴ θρησκεία προποθέτει ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα πολιτισμοῦ· τὰς χριστιανικὰς ἰδέας τοῦ ἐνὸς πνευματικοῦ, ἀοράτου Θεοῦ, τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείας, τῆς ἰσότητος καὶ ἀδελφότητος πάντων τῶν ἀνθρώπων, τῆς μονογαμίας καὶ τῆς προσδοκίας πνευματικῶν ἀγαθῶν· ἐν ἄλλῃ ζωῇ δὲν ἐννοεῖ ὁ βάρβαρος ἄνθρωπος, ὅστις θέλει δρατοῦς θεοῦς, ὕλικὴν διὰ θυσιῶν γινομένην λατρείαν, δούλους νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτόν, πολυγαμίαν καὶ ὕλικὰς ἀπολαύσεις ἐν τῇ Παραδείσῳ· δεύτερον διότι ἐν ταῖς χώραις ταύταις εὔρε σφοδροὺς πολεμίους ἔνθεν μὲν τοὺς πανταχοῦ ἔκτοτε διεσπαρμένους Ἰουδαίους, οἵτινες ἐθεώρουν τὸν χριστιανισμὸν ὡς διαστροφὴν δὴθεν τῆς μω-

σαϊκής θρησκείας και τους χριστιανούς ως αποστάτας του νόμου αυτών, έτέρωθεν δέ από του Ζ' αιώνος τους μωαμεθανούς. Οι μωαμεθανοί, όπαδοί του Μωάμεθ του αναφανέντος περί τὸ 622 ως ίδρυτου νέας θρησκείας, ή όποία όμως ούδέν άλλο είναι ή άτε-χνος άντιγραφή του Ιουδαϊσμού, και ής θεμελιώδες δόγμα είναι ό μονοθεϊσμός, όρμηθέντες από 'Αραβίας, υπό την όδηγίαν του Μωάμεθ κατ' άρχάς, είτα δέ των διαδόχων του Καλιφών, κατέκτησαν κατά μικρόν πάσας σχεδόν τάς έν τή δυτικῇ 'Ασία και τή 'Αφρικῇ χώρας, πανταχοῦ δέ, όπου έξηπλούντο, καταπιέζοντες τους χριστιανούς έπέδαλλον τόν Ισλαμισμόν.

Ο Ισλαμισμός μετά του άθθαίρέτου 'Αλλάχ του διά της άπειρο-ρίστου θελήσεώς του έχοντας προαποφασίσει τά πάντα, άτινα γίνονται διά τουτο ως είναι πεπρωμένον, μετά της παραδοχής της δουλείας, μετά της πολυγαμίας και μετά του πλήρους ήδονών παραδείσου υπήρξεν εις πολλούς άμορφώτους λαούς της 'Ασίας και 'Αφρικῆς εύπροσδεκτότερος του χριστιανισμού. 'Αλλ' άν έν τή 'Ασία και τή 'Αφρικῇ άπέτυχεν ό χριστιανισμός, έπιτυχώς όμως έξηπλώθη κατά τους χρόνους τούτους έν Εύρώπη παρά τοις 'Αγγλοσαξωνικοις ή Γερμανικοις λεγομένοις λαοις, οτινες εκ των βορειων μερών όρμηθέντες, κατά τόν Δ' Ε' και Ϛ' αιώνα κατέλαβον τήν μέσην, μεσημβρινήν και δυτικήν Εύρώπην, και μετά των αρχαίων λαών των χωρών τούτων, των 'Ρωμαίων, Κελτών, Βρεττανών και λοιπών αναμιχθέντες άπετέλεσαν τους νεωτέρους ευρωπαϊκούς λαούς. Οι πρότερον βάρβαροι ούτοι λαοί έλαβον παρά των ήττηθέντων και ύποταγέντων 'Ρωμαίων πάντα τόν αρχαίον πολιτισμόν, μετ' αυτου δέ και τήν ήδη έν τῷ βωμαϊκῷ κράτει θριαμβεύουσαν χριστιανικήν θρησκείαν. Πρώτοι των λαών τούτων ήσπάσθησαν τόν χριστιανισμόν οι Γόιθοι οι εισβαλόντες κατά τά τέλη του Δ' αιώνος εις τήν Μοισίαν και Θράκην, μετά δέ ταυτα έγκαταστάντες έν 'Ιταλίᾳ και 'Ισπανίᾳ, μετ' αυτους οι Δογγοβάρδοι, οι Βουργούνδιοι, οι Βάνδαλοι, οι Φράγκοι, οι 'Αγγλοσά-

ξωνες, οί Γερμανοί, οί Σουηδοί, οί Νορβηγοί, οί Δανοί και οί Ολλανδοί. Τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλαύων μόνον αἱ πρῶται ἀρχαί πίπτουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κυρίως δὲ ἐπεστράφησαν οἱ λαοὶ οὗτοι (Ρῶσοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, Μοραβοί, Βοεμοί, Κροάται, Δαλμᾶται, Ἀβαροί) κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους, κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα, περὶ οὗ ἐν οἰκείῳ τόπῳ ῥηθήσονται τὰ δέοντα. Οἱ Ἀγγλοσάξωνες καὶ οἱ Σλαῦοι ἐνόησαν τὸν χριστιανισμόν, διότι ζῶντες ἐν Εὐρώπῃ ἐπολιτίσθησαν.

§ 18. Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

Ἦδη ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων οἱ σοφοὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν, οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας ἡρεύνων τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐσπούδαζον νὰ ἀναπτύξωσιν αὐτὴν καὶ ἐπιστημονικῶς αὐτὴν διαμορφώσωσιν. Αἱ ἔρευναι αὗται ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ συζητήσεις ἦτο ἐπόμενον, ὅτι ἐμελλον νὰ ἐπιταθῶσιν ἐτι μᾶλλον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀφ' ἔτου ἡ ἐκκλησία ἀπηλλάγη τῶν διωκτῶν τῆς. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τείνει πάντοτε εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Ἄλλ' αἱ συζητήσεις αὗται ἐπὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν γίνονται νῦν ἡσύχως καὶ ἀθορύβως, ὅπως ἤρμοζε καὶ ὅπως κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους συνέβαιναν, ἀλλὰ συνταράττουσι τὸ βωμαϊκὸν κράτος γεννῶσαι μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπάγονται σφοδροὺς ἐσωτερικοὺς διωγμοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο δέ, διότι τὸ μὲν ἀνεμυγνύοντο εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας οἱ ἀμαθεῖς καὶ φανατικοὶ ὄχλοι μετὰ τῶν μοναχῶν, τὸ δέ, διότι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία παρεμβαίνουσα εἰς αὐτάς ἐλάμβανε μέρος ὅτε μὲν ὑπὲρ ταύτης, ὅτε δὲ ὑπὲρ ἐκείνης τῆς μερίδος, καὶ τὴν μὲν προήσπιζε, τὴν δὲ κατεδίωκε.

Πολλοὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι ταύταις ἀπεπλανήθησαν εἰς δοξασίας ἐσφαλμένας, ἅς ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦτο ὡς αἰρετικὰς κατεδίωκασεν. Οὕτως ὁ Ἀρειος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐθεώρει τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ ὡς κτίσμα. Ὁ Μακεδόنيος ἠρνεῖτο τὴν θεότητα τοῦ

Πνεύματος. Ὁ Νεστορίος δὲν ἀπεδέχετο τὴν τελείαν ἔνωσιν τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν Χριστῷ. Ὁ Εὐτυχῆς τὸναντίον συνέχεε τὰς ἐν Χριστῷ φύσεις. Ὁ Πελάγιος τέλος δὲν θεώρει ἀπολύτως ἀναγκαίαν τὴν θεϊαν χάριν ἐν τῇ ἀναγεννήσει, νομίζων, ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ διὰ τῶν ἰδίων ἠθικῶν δυνάμεων, ἄνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ χριστιανισμοῦ δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν τελειότητα καὶ νὰ ἀποβῇ ἀρεστὸς τῷ Θεῷ. Χάριν τῶν ἐρευνῶν καὶ συζητήσεων τούτων συνήρχοντο οἱ ἐπίσκοποι καὶ θεολόγοι εἰς συνόδους, δσάκις δὲ αἱ τοπικαὶ σύνοδοι δὲν ἤρχουν, συνεκαλοῦντο γενικαὶ σύνοδοι, αἱ οἰκουμενικαὶ κληθεῖσαι, αἱ ὁποῖαι ἀντεπροσώπευον τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην Ἐκκλησίαν. Αἱ οἰκουμενικαὶ αὗται σύνοδοι (καὶ τοιαῦται ἐγένοντο ἑπτὰ), περὶ ὧν ὑπῆρχε κοινὴ πίστις, ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διέλυον ὀριστικῶς τὰς διαφοράς. Οἱ δὲ κατακρινόμενοι ὡς αἰρετικοὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μετὰ τῶν ὁπαδῶν των, ἀπεδιώκοντο δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν καὶ ἐξωρίζοντο ἢ ἄλλως κατεδιώκοντο.

Ἡ τελευταία συζήτησις ἢ συνταράξασα τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα σχεδὸν ὑπῆρξεν ἢ κατὰ τὴν Η'. ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐγερθεῖσα περὶ τῶν εἰκόνων, ἃς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος διέταξε νὰ ἀποβάλωσι τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ περιπίπτωσι δῆθεν οἱ χριστιανοὶ εἰς εἰδωλολατρείαν. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη, ἣν ὑπεστήριξαν καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες μετ' αὐτόν, Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος καὶ Λέων ὁ Χάζαρος, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου, ἐν δὲ τῇ Ζ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ, τῇ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης τῷ 787 γενομένη, ἀνεκρύχθη πάλιν ἡ τιμὴ τῶν εἰκόνων. Ὄρισθη δέ, ἵνα μὴ ὁ λαὸς περιπίπτῃ εἰς εἰδωλολατρείαν, ὅτι ταῖς εἰκόσιν ὀφείλεται μόνη ἀπλή τιμητικὴ προσκύνησις, ἡ δὲ λατρεία ἀνήκει μόνῳ τῷ Θεῷ. Ἐφάνησαν μὲν μετὰ ταῦτα νέοι εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες (Λέων ὁ Ἀρμένιος, Θεόφιλος), ἀλλ' ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα ἀνεστήλωσε πάλιν ὀριστικῶς τὰς εἰκόνας

ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὄρισε δὲ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἑορτήν, τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ ἦσαν οἱ ὑποστηρίζοντες πρὸ πάντων τὰς εἰκόνας, οἱ εἰκονομάχοι ἐκηρύχθησαν κατ' αὐτῶν καὶ κατέστρεψαν πολλὰ αὐτῶν μοναστήρια καὶ βιβλιοθήκας μοναστηριακάς, διέλυσαν δὲ καὶ τὰ σχολεῖα αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ, ὡς ἐνόμιζον οἱ εἰκονομάχοι, ἔβλαψε τὸ κράτος, διότι κατέστρεψε τὰ μόνα τότε ὑπάρχοντα σχολεῖα. Ὡστε, ἐν ᾧ οἱ εἰκονομάχοι ἐνόμιζον, ὅτι ἐπεδίωκον τὴν πρόοδον, ἐπήνεγκον τὴν ὀπισθοδρόμησιν τοῦ λαοῦ. Ὑπὲρ τῶν εἰκόνων εἰργάσθησαν καὶ ἔγραψαν τότε δύο μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι, ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. οἵτινες ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ κατάχρησις δὲν πρέπει νὰ κωλύῃ τὴν χρῆσιν καὶ ὅτι αἱ εἰκόνες κοσμοῦσι τὰς ἐκκλησίας, διατηροῦσι ζωηρὰν τὴν μνήμην τῶν ἱερῶν προσώπων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ ἱστορία τῆς ἡμετέρας θρησκείας, καὶ διδάσκουσι τὸν λαόν.

§. 19. Οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Ε' αἰῶνος, οἱ ἀκολουθοῦντες τῇ Ἀλεξανδρινῇ Σχολῇ, Ἀθανάσιος, Βασίλειος ὁ μέγας.

Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀνατολῇ σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τότε συμπίπτει ἡ ἀκμὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς φιλολογίας ἢ ὁ χρυσοῦς αὐτῆς αἰὼν. Καὶ οἱ μὲν τούτων ἀκολουθοῦσι ταῖς τάσεσι τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς, τὸν Ὠριγένην ἔχοντες ὁδηγὸν καὶ συνδυάζοντες τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰ δόγματα ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον ἐξετάζοντες καὶ ἀναπτύσσοντες, οἱ δὲ ταῖς τῆς Σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας, τῇ γραμμικτικῇ δηλ. καὶ ἱστορικῇ ἐρμηνείᾳ αὐτῆς. Εἰς τοὺς πρώτους ἀνήκει Ἀθανάσιος ὁ μέγας ἐπικληθεὶς († 373). Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἀπεδόθη αὐτῷ δικαίως διὰ τοὺς πολλοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀρεινῶν καὶ τὴν ἔξοχον αὐτοῦ σοφίαν. Ἐμορφώθη ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Ὠριγένους. Ἦδη δὲ νεκρῶ-

τατος ὡς διάκονος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ Α' ἐν Νικαία Οἰκουμενικῇ συνόδῳ (325) ἔδειξε τὴν μεγάλην αὐτοῦ θεολογικὴν πολυμαθειαν καὶ ῥητορικὴν δεινότητα καταπολεμήσας τοὺς ἀρειανούς· καὶ μεγάλως συντελέσας εἰς τὴν ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ νίκην τῶν ὀρθοδόξων. Ἐπειτα ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον τοῦτον πρὸς τοὺς ἀρειανούς, ἀφ' οὗτου ἐγένετο τῷ 328 ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, διαδεχθεὶς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, Κωνσταντίου καὶ τῶν ἐπομένων κυβερνήσεων, αἵτινες κατεδίωξαν αὐτὸν ἀμειλίκτως, ἐσάκις ὑπερίσχυν ἐν τῇ αὐτῇ οἱ ἀρειανοὶ ἢ οἱ ἡμικαριοί. Ὁ Ἀθανάσιος ἐξωρίσθη δεκάκις, 20 δὲ ἔτη διέτριψεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 45 ἔτη. Εἶναι δὲ βαθὺς θεολόγος καὶ ἐπιστημονικώτατα μεμορφωμένος, ἐν ᾧ συγχρόνως ἦτο καὶ τοῦ πρακτικοῦ χριστιανικοῦ βίου θαυμαστής. Ὁ περίφημος ἐν ἀσκηταῖς Ἀντώνιος εἶχε καταπλήξει αὐτὸν διὰ τῆς ἄκρας αὐτοῦ ἐγκρατείας καὶ ἀσκήσεως, δι' ἣν συνέγραψε καὶ τὸν βίον αὐτοῦ. Τὰ κυριώτερα συγγράμματά του εἶναι οἱ λόγοι του πρὸς Ἕλληνας κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, τὰ κατὰ ἀρειανῶν καὶ ἄλλων αἰρετικῶν ἔργα του καὶ αἱ ἐπιστολαὶ του. Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι εἰς ἕκ τῶν ἐμβριθεστέρων καὶ βαθυνουστέρων πατέρων. Μέγας ὑπῆρξε καὶ ὁ Καισαρείας τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ μητροπολίτης Βασίλειος († 379). Ἀνατραφεὶς καλῶς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἰμμελείας, ἣτις ἦτο ἐκ τῶν ἐναρετωτάτων ἐκείνων χριστιανῶ γυναικῶν, ὡς θαυμάζων ὁ ἐθνικὸς Λιβάνιος ἔλεγε «οὗτος θαυμαστάς γυναικας ἔχουσιν οἱ χριστιανοί», ἐξεπαιδεύθη μετὰ ταῦτα ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ ἐνταῦθα φιλοσοφικῇ σχολῇ, ὅπου συνέθεσεν ἀδελφικὴν ἰσοδύναμον φιλίαν πρὸς τὸν Ναζιανζηνὸν Γρηγόριον, στήριζομένην ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀπελθὼν μετὰ ταῦτα εἰς Πόντον, εἰς τινὰ πατρικὴν ἐξοχὴν, ἀφιερῶθη μετὰ τοῦ φίλου του Γρηγορίου εἰς τὴν μελετην τῆς Γραφῆς καὶ τῶν συγγρημάτων τοῦ Ὁριγένους. Γενόμενος δὲ κατόπιν μητροπολί-

της Καισαρείας ανέπτυξε μεγάλας διοικητικὰς καὶ ποιμαντορικὰς ἀρετάς, πρότυπον ἀρχιερέως γενόμενος. Ὁ μέγας Βασίλειος ἠγωνίσθη γενναϊότατα ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐπὶ Οὐάλεντος μάλιστα τοῦ βιαιῶς τὸν ἀρειανισμὸν ἐπιβάλλοντος, Ἐν ᾧ οὗτος πάντας σχεδὸν τοὺς ἄλλους τῆς Ἀσίας ἐπισκόπους κατεπτόγησε, μόνον τὸν Βασίλειον δὲν ἠδυνήθη νὰ κάμψη. Ὅτε ὁ ἐπιτροπὸς τοῦ Μόδεστος ἠπειλήσεν αὐτῷ ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος δήμευσιν περιουσίας, ἐξορίαν, βασάνους καὶ θάνατον, οὗτος ἀπήντησεν· «Οὐδὲν τούτων πτοεῖ με· περιουσίαν δὲν ἔχω· πανταχοῦ ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι ὁ ἄνθρωπος παρεπίδημος· τὸ ἀσθενές μου σῶμα δὲν θὰ ἀντείχε πολὺ εἰς τὰς βασάνους· ὁ θάνατος ἤθελε μὲ ἐνώσει ταχύτερον μετὰ τοῦ Θεοῦ!» Ἐμερίμνα δὲ καὶ περὶ τῶν πτωχῶν ὡς πατὴρ συστήσας τὸ περιφημότερον τῆς ἐποχῆς τοῦ πτωχοκομείου, τὴν Βασιλειάδα, καὶ τρέφων ἐν καιρῷ λιμοῦ ἑκατοντάδας πτωχῶν ἐν τῇ τραπέζῃ του. Ἠγάπα δὲ τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ἀσκησιν μέχρις ὑπερβολῆς. Ἐγράψε πολλὰ σοφώτατα ἔργα ἐν γλώσσῃ σχεδὸν κλασσικῇ, οἷον ἐρμηνείας, κατὰ ἀρειανῶν, λόγους, ἀσκητικὰ καὶ ἄλλα.

§ 20. Συνέχεια.

Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός.

Φίλος στενωτάτος τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἦτο Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός († 390). Εὐσεβέστατα ἀνατραφεὶς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Νόννης, ἐξεπαιδεύθη τὸ πρῶτον ἐν Ναζιανζῶ καὶ Καισαρείᾳ, εἶτα δὲ ἤλθεν εἰς Ἀθήνας πρὸς σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας. Μετὰ τοῦ Βασιλείου ἐνταῦθα διὰ δεσμῶν φιλίας στενωτάτης συνδεθεὶς ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ εἶτα εἰς τὸν Πόντον πρὸς μελέτην τῶν Ἀγίων Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ θεολόγων. Γίνεται μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ναζιανζῶ καὶ βοηθὸς ἐπίσκοπος, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν γεγηρακότα πατέρα του Γρηγόριον ἐπίσκοπον τῆς πόλεως τῆς κτύτης, ἀν καὶ δὲν εἴλκευεν αὐτὸν ἢ περὶ τὴν διοίκησιν καὶ ποιμαντορίαν ἐνασχόλησις τόσον, ὅσον ἢ περὶ τὰ γράμματα σπουδῆ. Ἡ φήμη του διὰ τὴν ἀρετὴν,

παιδείαν καὶ εὐγλωττίαν του ἤρχισε ταχέως νὰ διαδίδηται πανταχοῦ. Δι' οὗ ἐν Κωνσταντινουπόλει πιεζόμενοι ὀρθόδοξοι, οἵτινες κατεῖχον ἐπὶ Οὐάλεντος καὶ Γρατιανοῦ μόλις μικράν τινα ἐκκλησίαν τῆς ἀγίας Ἀναστασίας, καλοῦσιν αὐτόν, ἵνα ἀναλαμβάνων τὴν διοίκησιν αὐτῆς ἀντιπαλαίση ἐν τῷ κέντρῳ τούτῳ τῶν ἀρειανῶν ἐναντίον αὐτῶν. Ἐκεῖ εἶπεν ὁ Γρηγόριος τοὺς θαυμασίους αὐτοῦ λόγους ὑπὲρ τῆς θεότητος τοῦ Λόγου, δι' οὓς μετὰ ταῦτα θεολόγος ἐπεκλήθη. Ἡ ῥητορικὴ του δεινότης διεφημίσθη πανταχοῦ. Ὁ Ἱερώνυμος ὁ γνωστὸς Λατῖνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς διατρίδων τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀκούσας τὴν φήμην τοῦ Γρηγορίου ἤλθεν ἐπίτηδες εἰς Κωνσταντινουπόλιν, ἵνα ἀκροασθῇ αὐτοῦ. Ὁ ἀρειανικὸς ὄχλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολλάκις ἠπέληξε νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν του καὶ νὰ φονεύσῃ αὐτόν. Οἱ ἀγῶνές του ἐστέφθησαν ἐπὶ τέλους δι' ἐπιτυχίας, Θεοδοσίος ὁ Α' κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων ἀπεδίωξε μὲν τοὺς ἀρειανούς ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤγαγε δὲ ἐν θριάμβῳ τὸν Γρηγόριον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκκλησίαν καὶ ἐνεθρόνισεν ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ναοὶ πάντες καταλαμβάνονται ὑπὸ ὀρθοδόξων, ἐν δὲ τῇ μετ' ὀλίγον (381) γενομένῃ δευτέρᾳ οἰκουμένην συνόδῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ ἐπικυρωσάσῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τῆς Νικαίας, γίνεται ὁ Γρηγόριος πρόεδρος. Ὁ Γρηγόριος ἔγραψε πλείστα συγγράμματα μαρτυροῦντα τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ σοφίαν. Τοιαῦτα εἶναι οἱ 45 λόγοι του, ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας, μάλιστα, δὲ οἱ θεολογικοὶ του καὶ οἱ πανηγυρικοὶ. Ὁ Γρηγόριος εἶναι ἐπιφανέστατος συγγραφεὺς καὶ ὁ λόγος του ἔχει πολλὴν ποιητικὴν χροιάν. Ἐγραψε δὲ καὶ πολλὰ θρησκευτικὰ ποιήματα, ὧν διαπρέπει τὸ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ τὸ θρησκευτικὸν δράμα κατὰ τὸν τύπον τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου «Ὁ Χριστὸς πάσχων.»

Σημ. Ἄλλοι ἐνδοξοὶ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἐφημίσθησαν Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ὁ τυφλὸς Δίδυμος, ὁ

Μακάριος, ὁ Κύπρου Ἐπιφάνιος, ὁ Συνέσιος, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Νεῖλος. Ἐκ τούτων ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἐξισοῦται κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν μόρφωσιν πρὸς τὸν Βασιλείον καὶ τὸν Ναζιανζηνὸν Γρηγόριον. Ἦτο νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου Βασιλείου. Ἠκολούθει τὸν Ὠριγένη καὶ διδάσκαλον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔσχε τὸν Λιβάνιον. Τὸ σπουδαιότερον ἔργον του εἶναι ὁ Μέγας καιχητικὸς του.

§ 21. Οἱ σύγχρονοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς οἱ ἀκολουθοῦντες τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας. Χρυσόστομος.

Συγχρόνως ταῖς ἀνωτέρω ἤκμασαν κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνήκοντες τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας, τῇ διακρινομένῃ διὰ τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἀνήκει καὶ τὸ κυριώτερον αὐτῆς κόσμημα εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ μετὰ ταῦτα διὰ τὴν εὐγλωττίαν του Χρυσόστομος κληθεῖς. Οὗτος εἶχε μητέρα τὴν εὐσεβῆ Ἀνθοῦσαν, ἣτις ἀνέθρεψεν αὐτὸν χριστιανικῶς. Διδάσκαλος δὲ τῆς ῥητορικῆς ἐχρησίμευσεν αὐτῷ ὁ δεινὸς Λιβάνιος, ὅστις νέον ἔτι ὄντα ἐθύμασεν αὐτὸν διὰ τὴν φυσικὴν του ῥητορείαν καὶ δι' αὐτὸ εἶπε μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του, ὅτι τοῦτον θὰ κατέλειπε διάδοχόν του ἐν τῇ τῆς ῥητορικῆς διδασκαλίᾳ, ἐὰν δὲν εἶχον αὐτὸν κερδῆσαι οἱ χριστιανοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐσπούδασε τὰς Γραφὰς ὑπὸ τὰς ὁδηγίας δύο περιφήμων ἐρμηνευτῶν, Διοδώρου, τοῦ μετὰ ταῦτα Ἰακώβου τοῦ Ταρσοῦ γενομένου ἐπισκόπου, καὶ τοῦ Καρτερίου. Ἐν ᾧ δὲ ἐσπούδαζεν, ἔτι νεαρώτατος, διὰ τὴν μεγάλην ἀρετὴν του καλεῖται νὰ διαδεχθῇ τὸν ἀποθανόντα μητροπολίτην Ἀντιοχείας Μελέτιον, ἀλλ' ἠρήθη φυγών. Χειροτονηθεὶς μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦ κήρυκος τοῦ λόγου ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ καὶ πολυανθρώπῳ πόλει, τῇ ἐχούσῃ παρμέγιστον ναόν. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἀντήχησε τὸ πρῶτον ἡ εὐγλωττία τοῦ Χρυσόστομου, ὅτε εἶπε τοὺς περὶ ἀνδριάντων περιφήμους λόγους του. Μετὰ ταῦτα πρεσ-

κλείται εις Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου καὶ ἄκων ἀναθιβάζεται εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως (397). Ὁ Χρυσόστομος ἐθεωρεῖτο ἔκτοτε ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἐπισκόπων καὶ θεολόγων τῆς ἐκκλησίας. Ἀνέπτυξε δὲ μεγάλας ποιμαντορικὰς ἀρετὰς ὡς ἀρχιεπίσκοπος κηρύττων ἀδιαλείπτως πρὸς τὸν λαόν, ἐλέγχων τοὺς παρεκτρεπομένους ἕκ τε τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων, μεριμνῶν περὶ τῶν πτωχῶν, ὑπὲρ ὧν ἀφιέρου τὰ πλούσια εἰσοδήματά τῆς ἀρχιεπισκοπῆς του, αὐτὸς λιτότατα ὡς μοναχὸς ζῶν, φροντίζων περὶ τῆς μορφώσεως καὶ εὐκοσμίας τοῦ κλήρου καὶ προνοῶν περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν μὴ χριστιανικῶν λαῶν, τῶν Γόθων, Περσῶν καὶ ἄλλων. Ἐν ᾧ δὲ διὰ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν περὶ τοῦ ποιμνίου του πατρικὴν μέριμναν ἦτο τὸ εἶδωλον τοῦ λαοῦ, ἔνεκα τῆς πρὸς τοὺς παρεκτρεπομένους αὐστηρότητος αὐτοῦ ἀπέκτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχυρὰν μερίδα ἐχθρῶν, ἣ συνετάσσετο καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, τῆς αὐτῆς τῆς ὁποίας τὰ ἐκλελυμένα ἦθη ἤλεγχε πικρῶς. Εἰς τοὺς ἐχθροὺς τούτους ἀνῆκε καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος Θεόφιλος, οὗ τῆ ἐνεργείᾳ ἡ Εὐδοξία ἐπέτυχε νὰ κατηγορηθῆ ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ πλαστοίς καὶ γελοίοις ἐγκλήμασι. (π. χ. ἐπὶ τῷ ὅτι ἦσθιε μόνος, ὅτι ἐξήρχετο εἰς τὰς ὁδοὺς ἄνευ ἀκολούθων κ.τ.λ.) καὶ καταδικασθῆ εἰς ἐξορίαν (403). Καὶ ἠναγκάσθη μὲν ἡ αὐτὴ νὰ ἀννακάλῃ τότε αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας πρὶν ἀπομακρυνθῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔνεκα τοῦ στασιάζοντος ὑπὲρ αὐτοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὅτε βραδύτερον ἐκφωνήσαντος τοῦ Χρυσοστόμου λόγον ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν λέξεων «Πάλιν Ἡρωδὴς μίανεται, πάλιν ταράσσεται, πάλιν ἐπὶ πίνακι ζητεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου», οἱ λόγοι οὗτοι κατηγγέλησαν ὡς ὑπονοοῦντες δῆθεν τὴν Εὐδοξίαν, ἐξορίζεται καὶ ἐκ δευτέρου εἰς Πόντον, ὅπου ἐν τῷ μέσῳ μεγίστων κακουχιῶν ἀποθνήσκει (407). Ὁ Χρυσόστομος παραβάλλεται πρὸς τοὺς μεγαλητέρους ρήτορας τοῦ κόσμου, θεωρούμενος ἐφάμιλλος τοῦ Δημο-

σθένους καὶ τοῦ Βοσσοῦέτου. Ἡ γλῶσσά του εἶναι ἀνθηρὰ καὶ πλήρης δυνάμεως. Ὁ Χρυσόστομος ἐμελέτα συντόμως τὸν Δημοσθένη καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ κατ' αὐτοὺς ἐμόρφωσε τὸ ὕφος του. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι πάμπολλα. Μετὰ τὸν Ὁριγένη εἶναι ὁ πολυγραφώτατος τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Ἐχει ὁμιλίας ἐξηγητικὰς ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς Γραφῆς, λόγους ἀναριθμήτους περὶ διαφόρων ὑποθέσεων, ἐξ ὧν διακρίνονται οἱ Περὶ ἀνδριάντων, οἱ Περὶ ἱερωσύνης, οἱ Κατὰ Ἰουδαίων, οἱ Πρὸς κατηχομένους, πλείστας ἄλλας διατριβὰς καὶ ἐπιστολάς. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία διὰ πάντα ταῦτα δικαίως ἀριθμεῖ τὸν Χρυσόστομον ὡς ἓνα τῶν τριῶν μεγίστων αὐτῆς πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων μετὰ Βασιλείου τοῦ μεγάλου καὶ Γρηγορίου τοῦ θεολόγου. Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκμασάντων ἄξιοι μνείας εἶναι ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός († 760), ὁ πρῶτος συγγράψας πλήρη δογματικὴν τῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀκριβῆ δηλ. ἐκδοσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἧς προτάσσονταί ὡς εἰσαγωγὴ φιλοσοφικὰ κεφάλαια καὶ περὶ αἱρέσεων, καὶ γράψας ἱερὰ πικράλληλα καὶ πολλὰ ἄλλα ἔργα ἰδίως ὑπὲρ τῶν ἀγίων εἰκόνων καὶ ὕμνους, Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης († 828).

Σημ. Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Ἀντιοχείας ἀνήκοντες ὑπῆρξαν Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων († 369), ὁ Ἀπολλινάριος († 390), Θεόδωρος ὁ Μοψουεσίας († 428) καὶ Θεοδώρητος ὁ Κύρου († 457).

§ 22. Οἱ Λατῖνοι πατέρες ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος μέχρι τοῦ Θ' Ἀμβρόσιος. Αὐγουστίνος. Ἰερώνυμος. Γρηγόριος ὁ Διάλογος.

Ἐν τέλει μνημονεύομεν καὶ τῶν σπουδαιοτέρων ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος ἀκμασάντων Λατίνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Οἱ Λατῖνοι οὗτοι πατέρες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἠκολούθουν τὴν θεολογικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς καὶ ἦσαν μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Μεθιολάνων ἀρχιεπίσκοπος Ἀμβρόσιος († 397), ὅστις ἐγένετο ἐπί-

σκοπος ἀπ' εὐθείας ἀπὸ λαϊκοῦ τῆ ἐπιμόνῳ αἰτήσῃ τοῦ λαοῦ τῶν Μεδιολάνων, ὅπου ἦτο αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος ὠρισμένος. Ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ἀρετὴν σπανίαν ἐκέκτητο καὶ παιδείαν μεγάλην εἶχε καὶ δι' ἐξόχου ῥητορικῆς εὐφυΐας ἦτο πεπροικισμένος. Ἐδειξε δὲ μέγα θάρρος ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων του, ἐνώπιον μηδενὸς πτορούμενος. Ἀνώτατος πάντων τῶν Λατίνων πατέρων ὑπῆρξεν ὁ Αὐγουστίνος († 430), ὅστις ἦτο βαθύ πνεῦμα, πρωτότυπος καὶ γόνιμος νοῦς, ἰκανώτατος εἰς τὸ φιλοσοφεῖν, ὃν πολλοὶ οὐ μόνον πρὸς τοὺς μεγίστους τῶν Ἑλλήνων πατέρων παραβάλλου-σιν, ἀλλ' ὡς ἓνα τῶν βαθυνουστέρων συγγραφέων πασῶν τῶν ἐπο-χῶν θεωροῦσιν. Ἐν ᾧ εἶχεν ἀνατραφῆ χριστιανικῶς, κατέλιπε τὰς χριστιανικὰς του πεποιθήσεις, ἐγένετο ὁπαδὸς γνωστικῆς τινος αἰ-ρέσεως καὶ εἶτα ἠσπάσθη τὰς πλατωνικὰς ιδέας. Ἀλλ' ἐν ᾧ εὐρί-σκετο ἐν Μεδιολάναις φοιτῶν ἐκ περιεργείας εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ Ἀμβροσίου, αἴφνης ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ἀφρικὴν γίνεται ἐν Ἰππῶνι πρῶτον μὲν πρε-σβύτερος, εἶτα δὲ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης. Ὁ Αὐγουστίνος ὡς ἐπίσκοπος Ἰππῶνος ἐξήσκει ἐπιρροὴν ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλη-σίας ἐν τῇ Δύσει, αἱ δὲ γνώμαι αὐτοῦ εἶχον γενικὸν κῦρος. Ἐλάμ-θανε δὲ μέρος εἰς πάσας τὰς συζητήσεις τῆς ἐποχῆς του. Ἐκ τῶν πολυπληθῶν συγγραμμάτων του τὰ κυριώτερα εἶναι τὸ Περὶ πό-λεως Θεοῦ καὶ αἱ Ἐξομολογήσεις του, αἵτινες εἶναι αὐτοβιογρα-φία τις. Τὴν ἐμβρίθειαν καὶ τὸν φιλοσοφικὸν νοῦν τοῦ Αὐγουστίνου δὲν εἶχεν, ὑπῆρξεν ἕμως ἐπίσης πολυγραφώτατος συγγραφεὺς ὁ Ἰερώνυμος († 420), ὅστις τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ βίου διέτριψεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ μάλιστα ἐν Παλαιστίνῃ, ὅπου ἔμαθε καὶ τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, ἀναγκαιοτάτην οὖσαν διὰ τὴν Π. Διαθήκην, βοηθούμενος δὲ ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτικῶν ἐργασιῶν τῶν Ἑλλήνων πατέρων ἐπεχείρησε νέαν εἰς τὸ λατινικὸν μετάφρασιν τῆς Γρα-φῆς, καὶ αὕτη εἶναι ἡ κληθεῖσα Βουλγάτα, ἡ μέχρι σήμερον ἐν-επισήμῳ χρήσει οὖσα ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ. Τελευταῖος ἐπίση-

μος Λατίνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς εἶναι ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Διάλογος (1604), ὅστις δὲν εἶχε μὲν μεγάλην παιδείαν, ἔδειξεν ὅμως σπανίαν διοικητικὴν ἰκανότητα καὶ ἐλάμπρυνε τὸν παπικὸν θρόνον.

§ 23. Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ; Πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχει ;

Ἄφ' ὅτου οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἐγένοντο χριστιανοί, ἤρχισαν νὰ ἀναμειγνύωνται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ νὰ ἔχωσιν εἰς τὰς χεῖράς των σχεδὸν τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον οἱ πατριάρχει. Καθὼς δηλ. εἰς παλαιότερους χρόνους, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν τὰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς ἐκκλησίας, ὧν πρωτιστατο ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως τῆς ἐπαρχίας, ὁ μητροπολίτης κληθεῖς, ὅστις ἦτο καὶ ὁ πρόεδρος τῶν ἐπισκοπικῶν συνόδων τῶν ἐπαρχιακῶν τούτων ἐκκλησιῶν, οὕτω μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους πολιτικὰς διοικήσεις, ὧν ἐκάστη περιέλαβε πολλὰς ἐπαρχίας, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων τούτων συνηνώθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὰς κατὰ διοικήσεις ἐκκλησίας μετὰ τῶν διοικητικῶν συνόδων, ὧν πρόεδρος ἀνεδείχθη ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας τῆς διοικήσεως. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἐφέσου, Καισαρείας, Θεσσαλονίκης, αἵτινες ἦσαν πρωτεύουσαι διοικήσεων, ὑψώθησαν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ ἀνέλαβον ἀνωτέραν τινὰ ἐξουσίαν. Ὅσάκις οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων συνήρχοντο εἰς συνόδους (διοικητικὰς συνόδους), αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρόεδροι αὐτῶν. Ὀνομάσθησαν δὲ πρῶτον οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἐξορχοὶ ἢ ἀρχιεπίσκοποι, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ Ε' αἰῶνος πατριάρχει. Βραδύτερον ὑπῆχθησαν ὁ Ἐφέσου, ὁ Καισαρείας καὶ ὁ Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως. Ὡστε τέσσαρες ἀνεδείχθησαν κυ-

ρίως ανώτατοι τῆς ἐκκλησίας ἐπίσκοποι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἀντιοχείας. Εἰς τοὺς τέσσαρας τούτους πατριάρχας προσέθηκε Θεοδόσιος ὁ Β' τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων, θέλων νὰ τιμήσῃ τὴν πόλιν, ἐν ἣ ἐσχηματίσθη διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφ' ἧς ἐξηπλώθη ἔπειτα ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Οὕτως ἀνεφάνησαν οἱ πέντε τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας πατριάρχαι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ὑφ' οὗς ὑπήχθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου μόνον ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ Γ' Οἰκουμενικῇ συνόδῳ αὐτοκέφαλος.

§ 24. Πῶς ηὐξήθη ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης;

Ὁ ἐπισημότερος ἐκ τῶν πέντε πατριαρχῶν ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο πρωτεύουσα σχεδὸν ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅστις περιελήφθη εἰς τὸ ἀπέραντον Ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ διότι ἡ πατριαρχικὴ αὐτοῦ περιφέρεια ἦτο πολὺ μεγαλητέρα ἢ ἡ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, περιλαμβάνουσα μέγα μέρος τῆς Δύσεως. ἦσαν ὅμως καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ ἰκανὸν ἔτι χρόνον πολλὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀνεξάρτητοι, οἷον τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Βρετανίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Εἶχε δὲ ὁ Ῥώμης, τὰ πρεσβεῖα μόνον τῆς τιμῆς μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, μεθ' ὧν ἤρχετο ὁ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ὁ Ῥώμης εἶδομεν, ὅτι καὶ ἐν ἀρχαιοτέρῳ ἐποχῇ δὲν ἤρκειτο εἰς τὴν τιμὴν ταύτην, ἐσπούδαζε δὲ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ πάππαι (οὕτως ὠνομάσθησαν ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης) ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς διαδόχους δῆθεν τοῦ Πέτρου, καὶ καθὼς τοιοῦτοι εἰς ἑαυτοὺς ἀναφέροντες τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ (ΙΓ' 18) χωρίον «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν» ἠξίουσαν νὰ δεσπόζῃσι πάντων, ὡς εἰ ὁ Πέτρος εἶχε λάβει δῆθεν τοιαύτην τινα ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ὡς εἰ ὁ ἀπόστολος οὗτος ὑπῆρξεν ἰδρυτὴς τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας καὶ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος. Αἱ δύο αὗται

προϋποθέσεις ἦσαν ἐντελῶς ἐσφαλμέναι. Δὲν ἱδρυσεν ὁ Πέτρος τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν (εἰς ἣν ἐκήρυξαν πρὸ αὐτοῦ τὸ εὐαγγέλιον ὁ Παῦλος καὶ ἰδιῶται χριστιανοί), οὐδὲ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος ἐγένετο, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ ἀπόστολοι δὲν ἦσαν ὠρισμένων πόλεων ἐπίσκοποι, ἀλλὰ πάσης τῆς ἐκκλησίας, οὐδ' ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἄρα εἶναι διάδοχος τοῦ Πέτρου. Πέτρα δέ, ἐφ' ἧς ὠκοδομήθη ἡ ἐκκλησία, εἶναι ἢ εἰς Χριστὸν πίσις, ἣν ὠμολόγησεν ἐξ ὀνόματος πάντων τῶν ἀποστόλων ὁ Πέτρος. Οὕτως ἐξηγοῦσι τὸ χωρίον τοῦτο οἱ πλείστοι ἀρχαῖοι πατέρες. Ἐν τῇ Δύσει ὅμως ἡδυνήθησαν οἱ πάπαι νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις των, ἐπιτυχόντες κατὰ διαφόρους εὐνυϊκὰς περιστάσεις νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν τὰς ἄλλοτε αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας τῆς Ἀφρικῆς, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Ἰλλυρίας καὶ λοιπὰς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἦτοι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὑπήκουε σχεδὸν ἤδη ἅπασα ἡ Δύσις εἰς τὰ νεύματα αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀνατολῇ αἱ παράλογοι αὐταὶ ἀξιώσεις τῶν παπῶν δικαίως ἀπεκρούσθησαν. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι μόνον τὰς πρώτας τιμὰς ἀπονέμοντες αὐτοῖς διὰ τὴν σημασίαν τῆς Ῥώμης ἐθεώρουν τὰς ἐκκλησίες των ἀνεξαρτήτους καὶ αὐτοκεφάλους.

§ 25. Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο;

Τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξήσκουν αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ὧν αἱ ἀποφάσεις ἐθεωροῦντο ὡς ἔκφρασις ἀλάνθαστος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὑπαγόρευσις αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐκκλησίαν ὀδηγοῦντος ἁγίου πνεύματος, ἦσαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνέκκλητοι. Αἱ σύνοδοι αὗται συνεκαλοῦντο παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, ὁσάκις συνεχίνουσαν τὴν ἐκκλησίαν μεγάλα ζητήματα, πρὸς λύσιν τῶν ὁποίων δὲν ἐπήρουν αἱ ἐπαρχιακαὶ καὶ λοιπαὶ μερικαὶ σύνοδοι. Ὀνομάσθησαν δὲ οἰκουμενικαί, διότι ἀντεπροσώπευον σχεδὸν τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Πρόεδροι αὐτῶν ἦσαν ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, παρί-

σταντο δὲ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ αὐτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι. Ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ὄφειλον πάντες νὰ συμφωνήσωσιν· οἱ διαφωνοῦντες ἀπεκηρύσσοντο ὡς αἰρετικοί. Ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων ζητημάτων ἔκρινεν ἡ πλειονοψηφία. Πρώτην τοιαύτην σύνοδον συνεκάλεσεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος τῷ 325 ἐν *Νικαίᾳ* τῆς Βιθυνίας, ὅτε ὁ Ἄρειος διὰ τῆς διδασκαλίας του, τῆς ἀρνούμενης τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτον κτίσμα κηρυσσοῦσης, κατεθροῦδυσεν ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνήλθον περὶ τοὺς 318 πατέρας. Αἱ λοιπαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶναι αἱ ἑξῆς· ἡ ἐν *Κωνσταντινουπόλει* Β' τῷ 381 κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ πνευματομάχων· ἡ ἐν *Ἐφέσῳ* Γ' τῷ 431 κατὰ Νεστορίου, ἡ ἐν *Χαλκηδόνι* Δ' τῷ 451 κατὰ Εὐτυχοῦς· ἡ ἐν *Κωνσταντινουπόλει* Ε' τῷ 553 κατὰ τῶν νεστοριανζόντων· ἡ ἐν *Κωνσταντινουπόλει* Σ' τῷ 680 κατὰ τῶν μονοθελητῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀνενέωσαν τὸν εὐτυχανισμὸν ὑπὸ νέαν μορφήν· μετὰ τῆς συνόδου ταύτης συνδέεται καὶ ὡς συνέχει αὐτῆς ἔθεωρήθη ἡ λεγομένη Πενθέκτη σύνοδος ἡ ἐν *Τρούλλῳ* ἐν *Κωνσταντινουπόλει* τῷ 692· καὶ ἡ ἐν *Νικαίᾳ* Ζ' τῷ 787 κατὰ τῶν εἰκονομάχων.

§ 26. Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἡ λατρεία τῆς ἐκκλησίας, ἀφ' οὔτου οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες, χριστιανοὶ γενόμενοι, ἐμερίμων περὶ αὐτῆς, ἐθνικοὶ δὲ πλούσιοι προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέφερον μεγάλας δωρεὰς αὐτῇ, ἀνέλαβε μεγάλην λαμπρότητα καὶ ἀπέβη πομπωδεστάτη. Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ ἐκκλησῖαι διέπρεπον ἤδη ὡς μεγαλοπρεπῆ κτίρια, κτιζόμενα κατὰ τὸν τύπον τῶν βασιλικῶν στοῶν. Τὸ ἐσώτατον μέρος ἦτο προωρισμένον διὰ τὸν κλῆρον, περιεῖχε δὲ τὴν ἀγίαν τράπεζαν καὶ τὰς ἑδρας τῶν κληρικῶν καὶ ἐλέγετο βῆμα ἢ ἀγίασμα. Τὸ πρὸ οὗτου μέρος ἦτο ὁ κυρίως ναός, ὅπου ὑπῆρχεν ὁ ἄμβων, ἦτο δὲ καὶ ὁ ὠρισμένος τόπος τῶν ψαλτῶν καὶ ἔσταντο οἱ πιστοί. Ὁ ἔμπροσθεν πάντων χώρος ἐκαλεῖτο νάρθηξ.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος ἐχρησίμευε χάριν τῶν μετανοούντων καὶ τῶν κατηχομένων, καὶ διὰ τοῦτο, ὅτε οὗτοι ἐξέλιπον ἢ κατέστησαν σπάνιοι καὶ ὀλίγοι, κατηργήθη. Τὸ βῆμα ἐχωρίζετο τὸ πρῶτον διὰ κιγκλίδων, βραδύτερον δὲ ἀντικατέστη τοῦτο διὰ τοῦ εἰκονοστασίου. Εἰς τὰς βασιλικὰς ἐδόθη κατὰ μικρὸν ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ, ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἐτέθη ὁ θόλος, καὶ οὕτως ἐμορφώθη ὁ βυζαντινὸς λεγόμενος ρυθμὸς, οὗ ἄριστον πρότυπον ὑπῆρξεν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς θείας Σοφίας, ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνοικοδομηθεὶς. Ἐσωτερικῶς ἐπληρώθησαν νῦν αἱ ἐκκλησίαι εἰκόνων, παύσαντος μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας τοῦ πρὸς χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῇ λατρείᾳ δέους, ὅπερ ἔτρεφον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ὡς εἶδομεν ἀλλαγῶ. Ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων ἑορτῶν ἀναφαίνονται νέαι, ἡ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, αἱ τῆς παναγίας μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῶν Εἰσοδίων, τῆς Ὑπαπαντῆς, τῶν Ἀγίων Πάντων, τοῦ ἁγίου Στεφάνου, τοῦ Προδρόμου, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἄλλων ἁγίων. Τὸν τίμιον σταυρὸν εἶχεν εὑρεῖ ἡ ἁγία Ἐλένη, ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀρπαγέντα δὲ παρὰ τῶν Περσῶν ἠλευθέρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος καὶ ὑψώσεν εἰς προσκύνησιν τοῦ λαοῦ. Τὸ κέντρον τῆς λειτουργίας ἢ κυρίως λατρείας ἀπετέλει καὶ νῦν ἡ τέλεσις τῆς εὐχαριστίας, ἧς προηγεῖτο ὡς προπαρασκευὴ εἰς αὐτὴν ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἁγ. Γραφῶν, τὸ ἐπ' αὐτῶν κήρυγμα καὶ διάφοροι προσευχαί. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι καὶ μάλιστα ἐν Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἡ λειτουργία ἐγένετο μετὰ πλείστης λαμπρότητος, ἥτις ἐξέπληττε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τοὺς μήπω χριστιανισθέντας βαρβάρους λαοὺς. Ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνογράφοι διέπρεψαν κατὰ τὸν Ἡ' αἰῶνα ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμάς, οὓς ἐμιμήθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα. Τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας τὴν λατρείαν ἐλάμπρυναν δι' ὕμνων καὶ διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς μουσικῆς

πρὸ πάντων ὁ Ἀμβρόσιος καὶ Γρηγόριος ὁ μέγας ἢ Διάλογος. Οἱ λόγοι, μάλιστα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἔπου ἡγμαζεν ἡ ῥητορικῇ, ἦσαν πολλάκις ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐλωτικῆς. Καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων αἱ τελεταί, ἦτοι τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος, τῆς μετανοίας, τοῦ εὐχελαίου, τοῦ γάμου καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπέδθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους λαμπρότεραι καὶ πομπωδέστεραι συμφώνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ πρὸς πομπὰς καὶ μεγαλοπρεπεῖς ἑορτάς.

§ 27. Ποῖα τὰ ἦθη τῶν Χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

Τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν δὲν διεκρίνοντο πλέον ἐπὶ τῇ καθαρότητι ἐκείνῃ, ἦτις κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν εἶχον ἐκπλήξει τοὺς ἐθνικοὺς. Ἀφ' ὅτου ὁ χριστιανισμὸς ἐγένετο ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει καὶ οἱ μὲν χριστιανοὶ ἀπήλαυον πολλῶν προνομίων, οἱ δὲ ὀπαδοὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τὸναντίον κατεδιώκοντο, πολλοὶ προσήρχοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οὐχὶ ἐκ ζήλου καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ' ἐνεκὰ συμφέροντος. Οἱ τοιοῦτοι ἀπὸ ἐθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι μετέβαλλον μόνον τὸ ὄνομα. Οὕτως ἡ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν σωφροσύνη καὶ ἡ περὶ τὰ ἦθη αὐστηρότης κατὰ μικρὸν ἐξέλιπεν. Εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἠθῶν συνέτεινον καὶ αἱ δογματικαὶ συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ἤγειρον μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐγγένων πολλάκις ἢ τὴν ὑποκρισίαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν. Ὁ λαὸς καὶ οἱ μοναχοὶ ἀναμιγνύμενοι εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας, ἄς ἐλίγαν ἐννόουν, ἐφανατίζοντο. Ἐνεκὰ δὲ τοῦ φανατισμοῦ τούτου ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία τῶν χριστιανῶν ἀνοχή. Ἄλλ' ἐὰν καὶ ἐν γένει, καθὼς παρατηρεῖ ὁ θεὸς Χρυσόστομος, ἡ ἐποχὴ αὕτη παραβαλλομένη κατὰ τὰ ἦθη πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν διωγμῶν ἐποχὴν, εὐρίσκεται λίαν ὑπολειπόμενη αὐτῆς, συγκριτικῶς ὅμως πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χριστιανοὶ ἴστανται ἠθικῶς πολὺ ἀνώτερον αὐτῶν. Διότι ὁπωσδήποτε ὁ χριστιανισμὸς ἐπέδρασε καὶ τότε ἐπὶ τὰ ἦθη,

ἄτινα ἦσαν πάντοτε καθαρώτερα ἢ τὰ τῶν ἐθνικῶν, καθ' ὅσον ἡ ἐθνικὴ ἀκολασία περιεστάλη· ἡ ἀρχαία ἀπανθρωπία ἐμετριάσθη, αἱ θηριομαχίαι καὶ αἱ μονομαχίαι ἐξέλιπον· ἡ τραχύτης πρὸς τοὺς δούλους ἔπαυσεν· οἱ δὲ ἐνδεεῖς καὶ πάσχοντες εὗρισκον περίθαλψιν ἐν τοῖς φιλανθρωπικαῖς καθιδρύμασιν, ἄτινα ἀπ' οὐδεμιᾶς χριστιανικῆς πόλεως ἔλειπον.

§ 28. Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα ;

Ἡ ἀρχαία περὶ τὰ ἦθη ὑπερβολικὴ αὐστηρότης, ἡ προεληθούσα, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ, ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἀκολασίαν τῶν ἐθνικῶν, διεσφύζετο νῦν μόνον παρὰ τοῖς ἀσκηταῖς, οἵτινες εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀναφανῆ. Ἡ ἀσκησις εἶναι ὑπερβολικὴ ἀφοσίωσις εἰς τὰ θεῖα. Οἱ ἀσκηταί, οἵτινες μένοντες ἄγαμοι, ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς ἀδιαλείπτους προσευχὰς καὶ νηστείας, ἐτιμῶντο μεγάλως καὶ ἐχρησίμευον ὡς τὰ πρότυπα τῆς χριστιανικῆς τελειότητος. Ἐν ᾧ δὲ τὸ πρῶτον ἔζων ἐν ταῖς ἐρήμοις μεμονωμένοι, ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος συνενούμενοι ἀποτελοῦσι μοναχικὰς κοινότητας καὶ ζῶσιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Ὁ ἱδρυτὴς τοῦ νέου τούτου εἶδους τοῦ ἀσκητικοῦ βίου τοῦ λεγομένου κυρίως μοναχικοῦ ἢ μοναστηριακοῦ, εἶναι ὁ Παχώμιος, μαθητὴς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὰ πρῶτα μοναστήρια ἀνεφάνησαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἐκεῖθεν δὲ ἐξηπλώθη ὁ μοναχικὸς βίος εἰς ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ μέγας Βασίλειος, θαυμαστὴς θερμότητος τοῦ νέου τούτου βίου, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοσίν του, ὑπετύπωσε δὲ πρῶτος αὐτὸς τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ὄφειλον νὰ ζῶσιν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ. Ἐν τῇ Δύσει ἐγνωστοποίησε τὸν βίον τοῦτον ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὅτε ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων ἦλθεν εἰς τὴν Ῥώμην ἐξόριστος. Ὑπεστήριξαν δὲ αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἰερώνυμος καὶ ὁ Ἀύγουστίνος. Αἱ χριστιανικαὶ ἑχθῶραι ἐπληρώθησαν ταχέως μοναχῶν καὶ μοναστηρίων. Ἐν τῇ Δύσει ἐπεδλήθη τοῖς μοναχοῖς ἡ γεωργία καὶ ἐν γένει ἡ

ἐργασία ὡς κύριον ἔργον αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Βενεδίκτου, ὅστις ἐμε-
 τρίασε καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν μοναχικῶν διατάξεων τῆς Ἀνατο-
 λῆς ὡς ἀπέδουσαν εἰς τὸ ψυχρὸν κλίμα τῆς Δύσεως. Πολλαχοῦ
 ἐχρησίμευον τὰ μοναστήρια καὶ ὡς σχολεῖα τοῦ κλήρου, ἔκτοτε
 δὲ ἀνέλαβον οἱ μοναχοὶ εἰς τὰς χειράς των πᾶσαν σχεδὸν τὴν
 ἐκπαίδευσιν. Διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαίων χειρογράφων διέσωσαν
 οἱ μοναχοὶ τότε τὰ κειμήλια τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστι-
 κῆς ἀρχαιότητος. Ἐν γένει ἐν τῇ ἡμιβαρβάρῳ ἐκείνῃ ἐποχῇ οἱ μο-
 ναχοὶ ἦσαν κατὰ πολλὰ ὠφέλιμοι· διότι οὐ μόνον ἡ θρησκευτικὴ
 διδασκαλία ἦτο εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἄλλη διδα-
 σκαλία. Τὰ μόνα τότε σχολεῖα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐθني-
 κῶν ῥητορικῶν σχολῶν ἦσαν τὰ τῶν μοναχῶν. Ἐν τῇ Δύσει οἱ μο-
 ναχοὶ ἐδίδαξαν τοὺς βαρβάρους λαοὺς οὐ μόνον τὸν χριστιανισμόν
 καὶ τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γεωργίαν καὶ τὰς τέχνας.
 Καὶ ἀφ' οὗ δὲ συνέστησαν τὰ μοναστήρια, πολλοὶ μοναχοὶ ἐξη-
 κολούθουν τὸν ἀρχαῖον ἀπομεμονωμένον ἐρημικὸν βίον (ἐρημίται).
 ἄλλοι πάλιν ἐπεγόνουν νέα εἶδη ἀσκήσεων, δι' ὧν ἐξέπληττον τοὺς
 ὄχλους. Μεγάλως ἐθουμάζοντο οἱ στυλίται οἱ ἐπὶ στύλων τὸν βίον
 διάγοντες, οἷς τὸ πρῶτον παράδειγμα ἔδωκε Συμεὼν ὁ ἐπονομα-
 σθεὶς Στυλίτης.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

*Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς
 ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453).*

A'.

Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία.

§ 29. Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μετὰ τὴν Ἀνατολικῆς καὶ Ἀν-
 τικῆς ἐκκλησίας :

Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἶδομεν, ὅτι οἱ πόπαι καταλαβόντες ἀπ'
 ἀρχῆς ἐπίσημον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θέσιν ἐνεκατῆς ἐπισημότητος τῆς
 πόλεως, ἧς ἦσαν ἐπίσκοποι, ἔδειξαν πρῶτως τὴν προθέσιν νὰ γί-
 νωσιν ἀπόλυτοι δεσπότες αὐτῆς. Ἐν τῇ Δύσει δὲν ἀπήνησαν με-

γάλας δυσκολίας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν τούτων. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα κατὰ μικρὸν εἶχον σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς, αἱ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀνεξάρτητοι καὶ αὐτοκέφαλοι, ὑπαχθῆ ὑπ' αὐτούς. Μόνκι αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι πισταὶ ἐμμένουσαι εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις τῶν δὲν ἤθελον νὰ κύψωσι τὸν αὐχένα ὑπ' αὐτούς. Διὰ τοῦτο οἱ πάπαι ἐδυσανασχέτου, περιέμενον δὲ εὐκαιρίαν κατάλληλον, ἵνα ἐπεμβαίοντες εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκτείνωσι καὶ ἐπὶ ταύτης τὸ κράτος τῶν. Τοιαύτη εὐκαιρία ἐνόμισαν, ὅτι ἐδόθη αὐτοῖς κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 857 ἔτει. Ἡθέλησαν τότε νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ νὰ ὑποτάξωσι τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς, ἀλλ' ὁ Φώτιος τὰς παραδόσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀρχαιοτάτην ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς, δικαίως ὑπερασπιζῶν ἀντίστη εἰς αὐτούς. Τοῦτο ἤγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀποτέλεσμα δὲ ὑπῆρξε τὸ σχίσμα μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον διαρκεῖ μέχρι τῆς σήμερον. Ὡστε αἰτία τοῦ σχίσματος ὑπῆρξαν ἡ ἀλαζονεία τῶν παπῶν καὶ ἡ ἄθεσμος ἐπιθυμία τῶν νὰ δεσπώσωσι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Τὰ πράγματα συνέβησαν ὡς ἑξῆς. Πρὸ τοῦ Φωτίου πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Ἰγνάτιος. Πρὸς τοῦτον περιήλθεν ἡ αὐλὴ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἰς ῥῆξιν. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἔρριψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πατριαρχείας, ἀνεβίβασε δὲ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Φώτιον, ἀνδρὰ πρὸς πᾶσι σεβαστόν, ὅστις ἤλπιζεν, ὅτι διὰ τοῦτο ὑπὸ πάντων ἐμελλε νὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς πατριάρχης. Ὁ Φώτιος ἀνθίσταται, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐπιμένει· καὶ ὁ κληρὸς δὲ καὶ ὁ λαὸς ὁμοφώνως ἐζήτου αὐτὸν πατριάρχην. Ἐπὶ τέλους ἐνδίδει εἰς τὴν βίαν ταύτην καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν διελθὼν πάντα τὰ κατώτερα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, διότι ἦτο λαϊκός, προχειρίζεται πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Φωτίου ἐπίσημοι ἄνδρες ἐγένοντο ἐπίσκοποι καὶ πατριάρχαι ἀμέσως ἀπὸ λαϊκῶν, οἱ οὗτοι Ἰμ-

ερόςιος καὶ ὁ Ταράσιος. Οὐδεὶς ἀρχαῖος κανὼν ἀπηγόρευε τοῦτο. Ἄλλ' οἱ περὶ τὸν Ἰγνατίου, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον ἐφαίνοντο, ὅτι ἀποδέχονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἤρχισαν ἔπειτα νὰ ἀντιπράττωσι κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς κανονικὸν πατριάρχην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας παραχαί δὲν εἶχον ἀκόμη ἐντελῶς κατασιγάσει, ἐσκέφθησαν καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ Μιχαὴλ νὰ συγκαλέσωσι μεγάλην σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως προνοήσῃ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰς μεγάλας συνόδους προσεκαλεῖτο πάντοτε καὶ ὁ πάππας, ὡς εἰς τῶν πέντε πατριαρχῶν καὶ μάλιστα ὁ ἐπισημότερος, καθὼς προσεκαλοῦντο καὶ οἱ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς. Προσεκλήθη λοιπὸν καὶ ὁ τότε πάππας Ῥώμης Νικόλαος ὁ Α' νὰ συμμετάτχῃ τῆς συνόδου καὶ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν πρὸς εἰρήνευσιν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Νικόλαος, ἀνὴρ ἀλαζονικώτατος, ἐνόμισε τοῦτο κατάλληλον εὐκχεῖριαν νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζων νὰ δεσπόσῃ αὐτῆς. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ δεχθῆ ἁπλῶς τὴν πρόσκλησιν καὶ νὰ πέμψῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συσχεφθῶσι μετὰ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν περὶ τοῦ πρακτέου, παρουσιαζόμενος αὐτοδικαίως δῆθεν ὡς δικαστής, δι' ἀλαζονικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Φώτιον καὶ τὸν Μιχαὴλ ἀποδοκιμάζει τὴν καθίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, διότι ἐγένετο δῆθεν ἐν ἀγνοίᾳ του (ὡς εἰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ληφθῆ ἡ ἄδεια αὐτοῦ!), καὶ κατακρίνει τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ οὐδεὶς κανὼν ἀπηγόρευσε ποτε τοῦτο. Ἄλλ' ἀφ' οὗ ἦλθον οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν τῇ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν γενομένη συνόδῳ τῷ 861 ἐπικυροῦται ἡ ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου, διότι ἦτο πασίγνωστον, ὅτι καὶ εἰς τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου δὲν ἠνείχετο καὶ βιαζόμενος καὶ ὑπείκων τῇ δημοφώνῳ αἰτήσῃ πάντων ἐγένετο πατριάρχης. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Νικό-

λαον, διότι ἀντέβαιναν εἰς τοὺς σκοπούς του. Διὰ τοῦτο συγκροτήσας ἄλλην σύνοδον ἐν Ῥώμῃ ἐκ τῶν περιέχυτον ἐπίσκοπων ἀφώρισε τὸν Φώτιον! Ἴδου τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ σχίσμα γινόμενον ἐν Ῥώμῃ. Τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον, ὅτε Λατίνοι ἱερεῖς ἐλθόντες εἰς τὴν πρὸ μικροῦ τότε δι' ἀποστόλων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπιστραφεῖσαν Βουλγαρίαν ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέψωσι τὰς διατάξεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐνώσωσι τοὺς Βουλγάρους μετὰ τῆς Ῥώμης. Δι' ὃ ἐκδίδει ὁ Φώτιος τῷ 867 τὴν περίφημον ἐγκύκλιον αὐτοῦ, δι' ἧς προσβάλλων τὰς καινοτομίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ καταγγέλλων τὴν δεσποτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πάππαι Νικολάου συγκαλεῖ σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἣτις συνελθοῦσα δικαίως ἀνταφώρισε τὸν πάππαι καὶ ἀπέκοψεν αὐτὸν ὡς σέσηπὸς μέλος ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Τὸ σχίσμα ἦτο πλέον γεγονός τετελεσμένον. Ἐπέτυχεν μὲν ὁ τοῦ Νικολάου διάδοχος Ἀθριανὸς ὁ Β' ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, τοῦ φονεύσαντος μὲν τὸν Μιχαὴλ τὸν Γ', ἀποβαλόντος δὲ τὸν Φώτιον τῆς πατριαρχείας καὶ ἀναβιβάσαντος τὸ δεύτερον τὸν Ἰγνατίου, νὰ ἐπιβληθῇ πρὸς καιρὸν ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς, διὰτι ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου γενομένης συνόδου τῷ 869 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἦν οἱ Λατίνοι ὀγδόην οἰκουμενικὴν ἀριθμοῦσιν, ἀνεκηρύχθη ὁ πάππαι ἀνώτατος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσιαστής τῆς ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπερκεῖμενος!, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ ταπεινώσις αὕτη τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς εὐμένεστερον πρὸς τὸν Φώτιον διατεθεὶς ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου ἀνεβίβασεν πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, σύνοδος δὲ μεγάλη συγκροτηθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 879, ἡ παρά τινων ὀγδόη οἰκουμενικὴ ἀριθμουμένη, ἀπεκήρυξε μὲν τὴν παπώφιλον ἐκείνην ψευδοσύνοδον τοῦ 869, ἐδικαίωσε δὲ ὀριστικῶς τὸν Φώτιον. Οὕτω συνῆθ' τὸ σχίσμα.

§ 30. Ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου διεκόπη ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, μόνον δὲ δσάκις οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες χάριν τῶν ἀτομικῶν ἢ πολιτικῶν των σκοπῶν ἐνόμιζον, ὅτι δύνανται νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς πάπας ὡς ὄργανα, ἐζήτησαν νὰ συνδέσῃν ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις μετ' αὐτῶν. Οἱ πάπαι ἐδράττοντο προθύμως τῶν εὐκαιριῶν τούτων ἐλπίζοντες πάντοτε διὰ τῶν αὐτοκρατόρων νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν. Οὕτως ἐζήτησε νὰ συνάψῃ τοιαύτας σχέσεις πρὸς τὸν Ῥώμης καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος, ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἠνάγκασε τοὺς παπικοὺς ἀπεσταλμένους νὰ φύγωσιν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κακῶς τῷ 1054 ἔτει. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου θεωρεῖται συμπληρωθὲν τὸ ἀπὸ Φωτίου ἀρξάμενον ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι, πολλάκις πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας ἐχθρῶν. ἰδίως τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων, ἐλπίζοντες δέ, ὅτι, ἐὰν εἶχον τὸν πάπαν ὑπὲρ ἐαυτῶν, ἠδύναντο νὰ ἔχωσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν τούτων τὴν βοήθειαν τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων, ἐπειράθησαν νὰ συμφιλώσωσι τὰς ἐκκλησίας θυσιάζοντες ἀσυνειδήτως τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τὰ δόγματα καὶ τὰς παραδόσεις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὅμως ὁ τε κληρὸς καὶ ὁ λαὸς τῆς Ἀνατολῆς ἀπέκρουσαν τὴν οὕτως αἰσχροῦς ἐπιζητουμένην ἔνωσιν. Τὴν θρησκείαν τοῦ ὁ λαὸς δὲν πρέπει νὰ θυσιάζῃ ἀντ' οὐδενὸς συμφέροντος. Ἡ τελευταία σπουδαία ἀπίπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν προὐκλήθη ὑπὸ Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, πιεζομένου ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες κυριεύσαντες τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἠπέλουν καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, Γεν-

ναδίου τοῦ Σχολαρίου, Βησσαρίωνος καὶ ἄλλων θεολόγων ἦλθον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς Φλωρεντίαν (1439), ἐκεῖ δὲ ἐξηναγκάσθησαν διὰ τῆς βίας νὰ υπογράψωσιν ἔνωσιν, ἣτις ἀνεγνώρισε τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὰς ὑπερφιάλους ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ τὰ νεωτεριστικὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἀποκλίνοντα δόγματα τῆς ἐκκλησίας του. Μόνος ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος ἀντέστη μέχρι τέλους. Ἄλλ' ἡ βεβιασμένη καὶ ψευδὴς αὕτη ἔνωσις ἀπεκρούσθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν συνελθόντων εἰς συνόδους ἐν Ἱεροσολύμοις (1443) καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει (1451). Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δικαίως οὐδὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ τοιαύτης ἐνώσεως διότι ἐθεώρει ἄτοπον νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πάτριον θρησκείαν δι' οἷονδῆποτε ἐγκόσμιον συμφέρον καὶ διότι ἐφοβεῖτο τοὺς δεσποτικούς σκοποὺς τοῦ πάπα, καὶ δικαίως ἐμίσει τοὺς Λατίνους, ἀφ' ὅτου μάλιστα οὗτοι ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν κατὰ τῶν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ Μουσουλμάνων εἶχον προσβάλει τὸ βυζαντινὸν κράτος καί, καταλύσαντες αὐτό, εἶχον ἰδρύσει ἐπὶ 60 περίπου ἔτη (1204—1261) λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καταδιώξαντες τοὺς ἡμετέρους ἀπανθρωπότατα, καὶ καταλάβει πλείστα μέρη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Οὕτως ἐγένετο τὸ σχίσμα καὶ οὕτως ἀπεκρούσθησαν αἱ ἀπόπειραι τοῦ πικτισμοῦ νὰ ὑποτάξῃ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Τοὺς προμαχίσαντας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν Φώτιον, Μιχαὴλ Κηρουάριον, Μᾶρκον Ἐφέσου, Γεννάδιον τὸν Σχολάριον καὶ λοιποὺς πρέπει νὰ εὐγνωμονῇ οὐ μόνον ἡ ἀνατολικὴ ὀρθόδοξος ἐκκλησίαι, διότι διέσωσαν καὶ τὴν καθαρότητα τῶν δογμάτων καὶ τῆς λατρείας τῆς καὶ τὴν διοικητικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός, διότι ὑπεργόμενος ὑπὸ τὸν πικτισμὸν, ὅστις κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἦτο πάνιχυρος ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐχθρὸς παντὸς ὅ, τι ἑλληνικὸν καὶ τὰ πάντα ἐξελατίνιζε, θὰ ἐκινδυνεύομεν νὰ ἐκφραγγισθῶμεν, ὅπως ἔπαθον τοῦτο οἱ ὀλίγοι Ἕλληνες οἱ δεχθέντες ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸν

παπισμόν, οί Γραικοκαθολικοί ἢ Οὐνίται λεγόμενοι, οὔτινες ἀπώ-
λεσαν τὴν ἑλληνικὴν αὐτῶν συνείδησιν καὶ ἐλησμόνησαν, ὅτι εἶναι
Ἕλληνες, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι οἱ μόνοι Ἕλληνες, οὔτινες κατὰ τὸν
μέγαν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ 1821 δὲν ἔλαβον τὰ
ὄπλα, ἵνα ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

§ 31. Ποία τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία;

Ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἦτο ἐποχὴ πτώσεως συγκρινομένη πρὸς
τὴν ἐποχὴν τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος. Οἱ θεολόγοι τῶν χρόνων τού-
των ἔχουσι πάντοτε ὡς πρότυπα καὶ μιμοῦνται καὶ ἀντιγράφουσι
τοὺς ἀρχαιότερους πατέρας τῆς κλασσικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐποχῆς
τοῦ Γ' ἰδίως καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος, χωρὶς σχεδὸν νὰ δύνωνται νὰ παρα-
γάγῃσι καὶ τι ἴδιον. Καὶ ἔτε ἐξήταζον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας
καὶ ἔτε ἡρμήνευον τὰς Γραφάς, ἤρκοοντο νὰ ἀνατρέχῃσιν εἰς τὰς
γνώμας τῶν ἀρχαιότερων τυφλῶς ἀποδεχόμενοι ταύτας. Οἱ ἐπιστη-
μότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Φώιος, ὁ πολυμαθέστατος πάντων, ὅστις
ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ του ἔδειξεν, ὅτι εἶχε ποιήται εὐρυτάτας μελέτας
ἐν τοῖς ἀρχαίοις κλασσικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν ὁ
Ψελλός, ὅστις ἐφημίζετο, ὅτι ἦτο εἰδήμων πασῶν τῶν ἐπιστημῶν
καὶ ὅστις περὶ πασῶν ἔγραψεν ὁ Οἰκουμένιος ὁ Ζυγοβηρός ὁ
Θεοφύλακτος, οὔτινες ἐπέτεμον τὰς εἰς τὴν Γραφὴν ἐρμηνείας τῶν
ἀρχαίων πατέρων, ἰδίως τοῦ Χρυσοστόμου· Νικόλαος ὁ Μεθώνης
ὁ γράψας κατὰ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πρόλλου· Νικήτας ὁ Ἀκομι-
νάτος, ὅστις συνέλεξε τὰς δογματικὰς γνώμας τῶν ἀρχαίων ὁ
περὶ τὴν ἀρχαίαν κλασσικὴν φιλολογίαν καὶ μάλιστα τὴν ποίησιν
ἐμπειρότατος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἐδσαθάιος· εἰ τὴν μετὰ
τῆς Ῥώμης ἔνωσιν καταπολεμήσαντες Νεῖλος καὶ Νικόλαος οἱ Κα-
βάσιλοι, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Μᾶρκος ὁ Ἐφέσου καὶ Γεν-
νάδιος ὁ Σχολάριος· καὶ ὁ περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς λειτουργίας
ἀσχοληθεὶς Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης.

§ 32. Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ποῖα τὰ ἦθη καὶ ποῖα ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους :

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐξηκολούθει γινομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων συνόδων καὶ πατέρων, οὓς ἤρχισαν γὰ συλλέγειν πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Φώτιος. Οἱ *Ευζαντινοὶ* αὐτοκράτορες ἐπενέβαινον καὶ νῦν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐσωτερικὰ πολλάκις τῆς ἐκκλησίας. Οἱ *πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως* ἀνεβιδάζοντο καὶ κατεβιδάζοντο συνήθως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, παρὰ πᾶσαν ὄμωσ τὴν ἐξάρτησιν ταύτην, δσάκις ἀπήλασον τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας, ἦσαν πανίσχυροι. Ἡ *πατριαρχικὴ* αὐτῶν περιφέρεια ὀσημέραι ἠδύρνετο καὶ μάλιστα, ἀφ' ἔτου προσῆλθον εἰς τὸν *χριστιανισμόν* οἱ *σλαυτικοὶ λαοί*, ἰδίως οἱ *Βούλγαροι* καὶ οἱ *Ῥῶσσοι*. Οἱ δὲ ἄλλοι *πατριάρχαι* τῆς Ἀνατολῆς, ἀφ' ἔτου ἡ *Αἴγυπτος*, ἡ *Συρία* καὶ ἡ *Παλαιστίνη* περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων (ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος) κατέπεσον εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν. Τὰ *πατριαρχεῖα Ἱεροσολύμων* καὶ Ἀντιοχείας ἔπαθον μεγάλως καὶ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν *σταυροφόρων*, οἵτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ὀρθοδόξους *πατριάρχας* ἐγκαθίδρυσαν *Λατίνους*. Τὰ αὐτὰ ἔπραξαν οἱ *σταυροφόροι* καὶ ὁπουδῆποτε ἀλλαγῆς τῆς Ἀνατολῆς ἐπέβαλον τὴν *κυριαρχίαν* των, οἷον ἐν *Κύπρῳ*, *Κρήτῃ*, *Ἐπιανήσῳ*, *Χίῳ*. Οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν μόλις ἀνεκτοί.

Ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μεγάλην κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξήσκουν ἐπιρροὴν οἱ *μοναχοὶ* καὶ μάλιστα οἱ τῶν ἐν *Κωνσταντινουπόλει* *μοναστηρίων*, ὄντες πολλάκις ἐπίφοβοι καὶ ἐπιθαλλόμενοι καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς *πατριάρχας*. Κέντρον τοῦ *μοναχικοῦ βίου*, ὅποσον ἄλλοτε ἦτο ἡ *Αἴγυπτος*, ἀποδαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἄθως, ὁ ἐπικληθεὶς Ἅγιον ὄρος, ἐνθα ἰδρύθη τὸ πρῶτον *μοναστήριον* μετὰ τὰ μέσχα τοῦ Θ' αἰῶνος ἐπὶ *Βασιλείου* τοῦ *Μακεδόνα*. Τὸ *μοναστήριον* τοῦτο κατεστράφη μετὰ ταῦτα ὑπὸ *Σαρακηνῶν* *πειρατῶν*. Κατὰ δὲ τὸν Γ' αἰῶνα ἐπὶ τοῦ αὐτοκρά-

τορος Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ ἐκτίσθη ἡ Λαύρα ἑπαρὰ τοῦ Ἀθανασίου, μεθ' ἣν ἰδρύθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ μοναστήρια, τὰ τῶν Ἱεθέρων, τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ Χιλιανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου καὶ πολλὰ ἄλλα (20 τὸν ἀριθμὸν).

Ἡ λατρεία ἔμεινε ὡς πρὸς τὰς βάσεις αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἢ αὐτῇ, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἐποχῆς.

§ 33. Προσέλευσις τῶν Βουλγάρων καὶ Ῥώσων εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Τὰ πρῶτα βήματα πρὸς ἐπιστροφήν τῶν Σλαύων εἰς τὸν χριστιανισμόν εἶχον γίνει ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην ἐποχὴν, ἀλλ' ἡ ὀριστικὴ αὐτῶν χριστιανίσις ἐτελέσθη κατὰ τοὺς προκειμένους χρόνους.

Τοὺς Βουλγάρους ἐπέστρεψαν εἰς Χριστὸν δύο ἐκ Θεσσαλονίκης Ἑλληνες μοναχοί, ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ Κύριλλος (Κωνσταντῖνος), γνωρίζοντες τὴν σλαυτικὴν γλῶσσαν, ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Βογόριδος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, ὅστις συνήργησε μεγάλως εἰς τοῦτο (864). Ἀλλ' ἐν ᾧ οὕτω διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀνατολικῶν εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν Βουλγαρίαν, αἴφνης ὁ πάπας, εἴτε προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Βογόριδος διὰ λόγους πολιτικούς εἴτε ὅλως ἀθαιρέτως, ἀποστέλλει Λατίνους ἱερεῖς εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ ζητεῖ ἀποσπᾶν τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως νὰ εἰσαγάγῃ παρ' αὐτοῖς τὴν τάξιν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἶδομεν ἀλλαχοῦ, πῶς τοῦτο ἐδείνωσε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ μεταξὺ αὐτῶν σχίσμα. Ἀλλ' οἱ Βούλγαροι ταχέως μεταμεληθέντες ἐπανῆλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (869). Διὰ τοῦ Μεθοδίου καὶ τοῦ Κυρίλλου διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τοὺς Μοραβούς, τοὺς Ἀβάρους καὶ τοὺς Βοεμούς. Οἱ Σέρβοι, οἱ Κροάται, οἱ Δαλμάται καὶ ἄλλοι Σλαῦοι εἶχον ἤδη ὀλίγῳ πρότερον χριστιανισθῆ.

Οἱ Ῥώσοι προσήλθον ἕνα αἰῶνα μετὰ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείας αὐτῶν Ὀλγας, ἣτις ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 955 καὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Βλαδίμηρου. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος λέγεται, ὅτι ἔπεμψε πρεσβείαν Ῥώσων εὐγενῶν εἰς διαφόρους χώρας, ἵνα ἐξετάσῃ τὰ διάφορα θρησκευματα, οὗτοι δὲ ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐθαύμασαν τοσοῦτον τὴν λαμπρότητα τῆς ἑλληνικῆς λατρείας, ὥστε ἐπιστρέφοντες παρέστησαν τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ὡς τὴν ἀρίστην, ἣν ἀπεδέχθη ἴσως καὶ αὐτός. Ὁ Βλαδίμηρος ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 988. Οἱ πρῶτοι μητροπολίται τῆς Ῥωσίας, ἐδρεύοντες ἐν ἀρχῇ ἐν Κιέβω, εἶτα δὲ μεταθέσαντες τὴν ἔδραν αὐτῶν εἰς Μόσχαν, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονοῦμενοι καὶ ἐκείθεν ἀποστελλόμενοι.

ΣΗΜ. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὑφίσταντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Δ', Ε', Γ' καὶ Ζ' αἰῶνος ὡς κεχωρισμένοι ἐκκλησῖαι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων δογματικῶν συζητήσεων τῶν αἰῶνων ἐκείνων προσελθούσαι αἰ τῶν Νεστοριανῶν, τῶν Μονοφυσιτῶν Ἀρμενίων, Ἰακωβιτῶν, Κοπιτῶν, Ἀβυσσηνίων, καὶ τῶν Μαρωνιτῶν. Αἱ ἐκκλησῖαι αὗται συγκροτοῦνται ἐκ λαῶν τῶν πλείστων βαρβάρων ἢ ἐν μικρᾷ πνευματικῇ ἀναπτύξει διατελούντων, ἣ δὲ ἱστορία των οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν.

B'.

Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 34. Ποίον δύναμιν ἀπέκτησαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει;

Οἱ πάπαι ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει μεγίστην δύναμιν, εἰς τὸ ὅσον συνέτειναν πολλαὶ περιστάσεις. Ἡδὴ ἐν προηγουμένοις χρόνοις εἶδομεν, ὅτι εἶχον δυναθῆναι ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των πάσαν τὰς ἐκκλησίας τῆς Δύσεως,

ἐπειδὴ δὲ ἠθέλησαν ἄνευ οὐδενὸς δικαίου νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ ἀπόλυτον κράτος των καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, προυκάλεσαν τὸ σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἡ τάσις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς μέτους αἰῶνας ἦτο νὰ καταστῶσι παντοδύναμοι ἐν τῷ κόσμῳ καὶ νὰ ὑπεβάλλωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς πᾶσαν οἰανδῆποτε ἐξουσίαν ἐν αὐτῇ ὑφισταμένῃν. Μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος μέγα πρόσκομμα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο τὸ ὅτι ἐτέλουν μετὰ τινων δικαιοπῶν ὄντες ὑπήκοοι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Διὰ τοῦτο ὁ παπισμὸς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσῃ πᾶσαν τὴν δύναμιν του καὶ νὰ ἀξιάνη τὰς ἀξιώσεις του κυρίως, ἀρ' ὅτου οἱ πάπαι κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐγένοντο ἀνεξάρτητοι κοσμικοὶ ἡγεμόνες Ῥώμης. Συνέβη δὲ τοῦτο, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων Πιπῖνος, ἐλευθερώσας τὴν Ῥώμην ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων ἀπειλουμένην, ἐγκαταλειμμένην δὲ ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων Βυζαντινῶν, ὑφ' οὓς τέως ὑπήγετο, ἐδώρησεν αὐτὴν τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης (τῷ 754). Ἐκτοτε οἱ πάπαι παράττανται ἀπέναντι τῶν ἡγεμόνων ὡς ἡγεμόνες καὶ μάλιστα πανόρχυροι, διότι συνήρουν ἐν ἑαυτοῖς καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν. Οἱ βάρβαροι ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ οἱ κατακλύσαντες ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος τὴν Εὐρώπην, ὡς ἀπὸ Ῥώμης τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ λαβόντες, ἐσέβοντο μέγਾਲως τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ ἐφοβοῦντο ἐκ δεισιδαιμονίας ὡς τοὺς κατόχους θεῆθεν, καθὸ διαδόχους τοῦ Πέτρου, τῶν κλειδῶν τοῦ παραδείσου καὶ μόνους δυναμένους νὰ σώσωσιν ἀπὸ τῆς κολάσεως· διότι τοιαῦτα παχυλὰς εἶχον περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδέας. Κατὰ μικρὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀύσεως ἀπώλεσαν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῶν· οἱ μητροπολιτικαὶ ἔμειναν κενὸν ὄνομα, αἱ δὲ σύνοδοι τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ψηφίσωσιν ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ πάπαι. Τὰ πάντα διηρθύνοντο ἀπὸ Ῥώμης διὰ τῶν παπικῶν βικαρίων ἢ ἀπεσταλμένων, οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι ἐξελέγοντο ἢ ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ πάπαι· ἐν γένει οἱ Λατῖνοι κληρικοὶ πανταχοῦ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἐκτελῶσι προθύμως τὰς ἀπὸ Ῥώμης ὡς

ἀπὸ Πυθίας πεμπομένης διαταγᾶς· καί, ὅπως μὴ εἶναι δεδουμένοι ὑπ' ἄλλων κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων, ἠναγκάζοντο νὰ εἶναι πάντες ἄγαμοὶ ἐπὶ βλάβῃ μεγάλη τῆς ἠθικῆς καὶ ἐκυτῶν καὶ τῆς κοινωνίας. Τῶν παπῶν ὡς τυφλὰ ὄργανα ἐχρησίμευον καὶ οἱ μοναχοί, οἵτινες ἐν τῇ Δύσει ἦσαν ὀργανωμένοι εἰς διάφορα τάγματα ὀρισμένους πρᾶκτικούς σκοποὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιδιώκοντα, καθὼς ἦσαν οἱ δομινικανοὶ καὶ οἱ φραγκισκανοί, ἐξ ὧν οἱ μὲν πρῶτοι εἶχον ἀναλάβει ὡς κύριον ἔργον τὴν καταπολέμησιν τῶν αἰρετικῶν, οἱ δὲ δευτέροι τὴν θρησκευτικὴν παιδαγωγίαν τοῦ λαοῦ. Μὴ ἀρκοῦμενοι δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν παντοκρατορίαν ἤρχισαν νὰ ζητῶσιν οἱ πάπαι καὶ ἐπέτυχον πρὸς καιρὸν νὰ ἀποκτήσωσι καὶ τὴν κοσμικὴν καὶ πολιτικὴν παντοδυναμίαν, ἀξιούντες αὐτοὶ νὰ διευθύνωσι καὶ αὐτὰς τῶν λαῶν τὰς πολιτικὰς τύχας, νὰ διορίζωσι τοὺς βασιλεῖς, νὰ ἀναθιβάζωσι καὶ καταθιβάζωσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου, οὓς ἤθελον καὶ ἐν γένει νὰ ἀκούωνται ἐν πᾶσιν. Οἱ ἐπισημότεροι ἐκ τῶν παπῶν τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως, εἶναι Γρηγόριος ὁ Ζ', Ἰννοκέντιος ὁ Γ' καὶ Βαυφάτιος ὁ Η'. Θεολόγοι τινὲς καὶ ἐπίσκοποι ἐπειράθησαν μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος εἰς συνόδους (ἐν Πίζῃ, Κωνσταντίᾳ καὶ Βασιλείᾳ) συνεχόμενοι νὰ περιορίσωσι τὴν παντοδυναμίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθησαν, διότι οἱ πάπαι ἐγίνωσκον νὰ ματαιώσιν τὰς προσπάθειάς των. Οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καλοῦνται σχολαστικοί, ἐδυσφημῆθησαν δὲ διὰ τὰς σοφιστείας των. Ὡμῶς ὁ Ἀκινάτος ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος αὐτῶν.

§ 35. Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

Ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ὑπέσθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλὰς μεταβολὰς καὶ φθοράς. Εἰς τὰς τελετὰς αὐτῆς ἀπέδιδον ὁ λαὸς καὶ οἱ θεολόγοι μαγικὴν τινα δύναμιν, διότι ἐπίστευον ὅτι ἐνήργουν ἀφ' ἐκυτῶν χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαῖα προ-

διάθεσις τις ψυχική τοῦ μετέχοντος αὐτῶν. Τὸ βάπτισμα, παυσάσης τῆς ἀρχαιοτάτης τριτητῆς καταδύσεως ἐν τῇ δύσει, ἐτελεῖτο νῦν διὰ βάντισμοῦ. Ἡ εὐχαριστία παρείχετο νῦν τοῖς λαϊκοῖς, ἐκ φόβου δῆθεν μὴ χυθῆ ὁ ἱερός οἶνος, ὑπὸ μόνον τὸ εἶδος τοῦ ἄρτου, τὸ δὲ ἱερὸν ποτήριον ἐκράτουν δι' ἑαυτοὺς οἱ ἱερεῖς, ὅπως φανῆ καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς λαϊκοὺς. Καὶ τὰ λοιπὰ μυστήρια ὑπέστησαν ὁμοίας μεταβολάς, Τὸ κήρυγμα ἤρχισε νὰ γίνηται σπανιώτερον ἢ ἐγένετο κακῶς, διότι οἱ κήρυκες, συνήθως μοναχοὶ ὄντες, ἢ ἠσυχολοῦντο εἰς ἀγόνους σχολαστικὰς συζητήσεις ἢ περιέγραφον τὰ θαύματα τῶν ἁγίων τῶν προστατῶν τῶν ταγμάτων αὐτῶν. Εἰς τοὺς ναοὺς εἰσῆχθησαν νῦν καὶ τὰ ἀγάλματα, ἐν ᾧ ἡ ἀρχαία ἐκκλησία μόνον τὰς ἐξωγραφημένας εἰκόνας ἐγνώριζεν, αἵτινες εἰναι πνευματικωτέρα παράστασις τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως. Ὅμοίως τὸ πρῶτον τότε εἰσῆχθη καὶ ἡ ὄργανικὴ μουσικὴ εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν. Αἱ ἑορταί, καθῶς καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐν τῇ Δύσει.

§ 36. Ποῖα ἦσαν τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

Οὐδέποτε ἡ διαφθορὰ τῶν χριστιανῶν ἐφθασεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Δύσει παρὰ πᾶσαν τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσέβειαν καὶ τὴν περιδεῆ τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν θρησκευτικῶν τύπων. Ὁ λαὸς περιώριζε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν εἰς τοὺς τύπους τούτους μηχανικῶς ἐκτελουμένους, δι' ὧν ἐξήτει τὴν σωτηρίαν του. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην θρησκείαν ὠδήγει τὸν λαὸν ὁ κληρὸς. Ὁ ἀμαρτάνων ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν ἄφρασιν ἐξομολογούμενος καὶ ἐκτελῶν τὴν ποινὴν τὴν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπιβαλλομένην πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ἀμαρτήματος. Ἡ ἐξομολόγησις αὕτη, δι' ἧς ὁ κληρὸς ἐγένετο κάτοχος τῶν μυστηρίων πάντων, ἦτο εἰς χεῖράς του ἰσχυρότατον ὄπλον. Ἡδύνατό τις ὅμως νὰ ἐξαγοράσῃ τὰ ἀμαρτήματά του λαμβάνων ἄφέσεις, ἅς διεσκόρπιζον οἱ πάπαι πανταχοῦ ἐπὶ χρήμασι. Τοιαύτας ἀφέσεις

ἀγοράζων ἠδύνατό τις νὰ ἐξαγάγῃ καὶ τοὺς ἀποθανόντας οἰκείους ἢ φίλους του ἀπὸ τῶν κολάσεων τοῦ καθαρτηρίου πυρός, ὅπου, καθὼς ἐφρόνει ὁ λαός, ἐδασανίζοντο πρὸς καιρὸν, ὅσοι δὲν ἦσαν ὀρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Πλήρη ἄφεισιν τῶν ἁμαρτιῶν ἠδύνατο νὰ λάβῃ τις καὶ ἀποδημῶν εἰς Ῥώμην κατὰ τὰ ἰωβιλαῖα (ἔτη ἀφέσεως), τὰ ὅποια ἐωρτάζοντο πρῶτον ἀνὰ ἕκαστον 100ὸν ἔτος, εἶτα ἀνὰ ἕκαστον 50ὸν καὶ τελευταῖον ἀνὰ ἕκαστον 25ὸν ἔτος. Κατὰ παντὸς τοῦ ἀνθισταμένου εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἐξεσφενδονίζετο ὁ ἀφορισμός, καθ' ὁλοκλήρων δὲ πόλεων καὶ χωρῶν ἐκηρύσσετο ἡ ἀπαγόρευσις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ χώραις ταύταις ἔπαυε πᾶσα δημοσία ἱεροτελεστία, ὁ δὲ λαός ἐστερεῖτο τῶν ἀγαθῶν τῆς θρησκείας. Οἱ αἵρετικοὶ ἔκαλοντο ἐπὶ πυρᾶς, καθὼς καὶ οἱ κατηγορούμενοι ἐπὶ μογαίᾳ. Οἱ διωγμοὶ κατὰ τῶν αἵρετικῶν διὰ τῶν δικαστηρίων τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως ὑπῆρξαν διαδόητοι. Κατὰ χωρῶν ὑποστηριζουσῶν τοὺς αἵρετικούς ἐκήρυττον οἱ πάπαι ἐνίοτε ἱερὸν πόλεμον ἢ σταυροφορίαν καὶ παρέδιδον αὐτάς εἰς τὸν ὄλεθρον.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

*Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς
Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων
(1453—1907).*

A'.

Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 37. Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ;

Ἄνωτέρω εἶδομεν, πῶς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς εἶχε διαφθορῆν. Ἡ διαφθορὰ αὕτη δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθῇ εἰς τέσσαρά τινα· 1ον ἡ Γραφὴ ἐλησημονήθη, αἱ δὲ

πραδόσεις ἦσαν τὸ πᾶν· ῥον ἢ σωτηρία καὶ ἢ δικαίωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐζητεῖτο διὰ τῆς ἐκτελέσεως ἐξωτερικῶν τινῶν τύπων καὶ ἔργων, ἢ δὲ ἐσωτερικῆ πίστεις παρεδλέπετο· ὅσον ἢ λατρεία κατήντησεν ἄγαν πομπώδης καὶ θεατρικῆ· καὶ ἄρον ἢ διοίκησις ἦτο δεσποτικωτάτη, τοῦ πάπα αὐθαιρέτως διευθύνοντος τὰ πάντα καὶ καταδιώκοντος πάντα ἀνθιστάμενον. Τὴν διαφθορὰν ταύτην διέβλεπον καὶ πρὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος τὰ καλλίτερα πνεύματα καὶ ἐπεθύμουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν, ἀλλ' οἱ ἐπιδιώξαντες τὴν πραγματοποίησιν ταύτης κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα, ἐν οἷς διέπρεψαν ὁ Οὐίκλεφος, ὁ Οὔσος καὶ ὁ ἐκ Πράγης Ἱερώνυμος, κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν ἀκόμη ὄντων παπῶν καὶ ὡς αἰρετικοὶ ἐκάθησαν ἐπὶ πυρᾶς. Ἀλλ' ὅτι τότε ἀπέτυχεν, ἐπετεύχθη κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα διὰ τριῶν ἀνδρῶν, τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐν Ἑλβετίᾳ.

Ὁ Λούθηρος ἐγεννήθη τῷ 1483, σπουδάζας δὲ θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν ἐγένετο τῆς τελευταίας καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης. Διὰ τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς πεισθεὶς περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐδεδικιώθη ἐτι μᾶλλον περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεώς της, ὅτε δι' ὑπόθεσιν τινα ἐπισκεφθεὶς τὴν Ῥώμην εἶδεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν ἐκκελυμένον βίον τῶν παπῶν καὶ τῆς αὐλῆς αὐτῶν. Ἐπιτρέψας εἰς Γερμανίαν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατεξαναστῆ κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διαφθορᾶς, ὅτε τῷ 1517 ὁ μοναχὸς Τέτζελος περιήρχετο τὴν Γερμανίαν πωλῶν σκανδαλωδῶς ὑπὲρ τοῦ παπικοῦ ταμείου ἀφέσεις ἢ συγχωροχάρτια. Τὴν τοιαύτην ἱεροκαπηλίαν μὴ ἀνεχόμενος ἐδημοσίευσεν 95 θέσεις κατὰ τῆς περὶ ἀφέσεων παπικῆς διδασκαλίας, ἤρχισε δὲ μετὰ τοῦτο δημοσίᾳ νὰ ἐλέγχει τὰς ἀποπλανήσεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ζητῆ νὰ πείσῃ τοὺς Γερμανοὺς ἡγούμενος περὶ τῆς ἀνάγκης συγκροτήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων. Ἐν Ῥώμῃ ἐνόμισαν τὸ πρῶτον, ὅτι προὔκειτο περὶ ἀσημάντου τινὸς καὶ συνή-

θους ξριδος μεταξὺ μοναχῶν, ἀλλ' ὅτε εἶδον, ὅτι τὰ πράγματα ἤσαν σοβαρὰ καὶ ὅτι αἱ ιδέαι τοῦ Λουθήρου ἤρχισαν νὰ ἐγείρωσι τὴν κοινὴν πάντων προσοχὴν, προσεκάλεσαν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ ἐντὸς 60 ἡμερῶν εἰς Ῥώμην, ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λούθηρος δὲν ὑπήκουσεν, ἀφωρίσθη. Ἀλλ' ὁ Λούθηρος μηδὲν πτεηθεὶς ἐκχυσε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν δημοσίᾳ τῷ 1520, παρρησίᾳ δὲ καὶ ἐν συναθροίσει τοῦ λαοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Βόρμς (τῷ 1521) ὑπερήσπισε τὰς ἀρχάς του. Ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου ἦτο ἡ ἐπιμένη· ἴον Μόνη ἢ Γραφή εἶναι γνησίᾳ πηγὴ τῆς διδασκαλίας καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι διαδεδομένη παρὰ τῷ λαῷ ἐν γλώσσῃ ὑπ' αὐτοῦ ἐννοουμένη. Αἱ πηραδόσεις, ὑπὲρ τὸ πρόσχημα τῶν ὁποίων ἐδικαιολόγουν οἱ παπισταὶ πᾶσαν κατάχρησιν καὶ δεισιδαιμονίαν, ἀπερρίφθησαν ὑπ' αὐτοῦ. Ἰον Ὁ ἄνθρωπος κατ' αὐτὸν δὲν δύναται νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ Θεῷ καὶ σωθῇ ἢ δικαιωθῇ διὰ τῶν ἔργων, διὰ τῶν προσευχῶν, τῶν ἀγρυπνιῶν, τῶν νηστειῶν, τῶν ἐλεημοσυνῶν, τῶν ἀποδημιῶν εἰς ἱεροὺς τόπους ἢ διὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς ἃ περιώριζεν ὁ καθολικὸς λαὸς ἕλην τὴν εὐσέβειαν, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς πίστεως εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπολύτρωσιν. Τὴν σωτηρίαν ταύτην δὲν δύναται νὰ δώσῃ ὁ πάπας διὰ συγχωροχαρτίων, καθὼς μηδὲ νὰ σώσῃ ἀπὸ τοῦ καθαρτηρίου πυρός, τὸ ὁποῖον εἶναι πλάσμα τοῦ παπικοῦ κλήρου. Ἰον Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιμένες, οἵτινες ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ κατήντησαν νὰ δεσπάζωσιν ἀυθαίρετως τῶν πιστῶν, δὲν ἔχουσι κατ' αὐτὸν ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῖς διαδοχικῶς δοθεῖσαν, ἀλλ' εἶναι ἀπλοὶ λειτουργοὶ καὶ ἐπιτολοδόχοι τῆς κοινότητος τῶν πιστῶν· πρέπει δὲ νὰ εἶναι ἔγγαμοι· διότι ἢ εἰς πάντας τοὺς βαθμοὺς τοῦ κλήρου ἀναγκαστικῶς ἐπιβεβλημένη ἀγαμία ἐβλαψε τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν γενόμενῃ ἀφορμὴ πολλῶν καταχρήσεων· ἢ ἀπόλυτος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσία, ἣν εἶχεν ὁ πάπας, ἦτο ἐκ σφετερισμοῦ· ὁ πάπας ὑπῆρξεν ὁ κύριος αἴτιος πάντων

τῶν κακῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· ἐπειδὴ οἱ ἐπίσκοποι ὑπερέτουν τυφλῶς τὸν παπισμὸν καὶ ἀπέκρουσαν τὴν μεταρρῦθμισιν, διὰ τοῦτο κατηργήθησαν μετὰ τοῦ πάπα ὑπὸ τοῦ Λουθήρου, διετηρήθησαν δὲ μόνον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι. Ἄν ἡ λατρεία τέλος, ἣτις ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ εἶχε καταντήσει ἄκρον πομπῶδους καὶ ἐπιδεικτικῆς, ἐπιφορτισθεῖσα δι' ὑπερβολικῶν πομπῶν καὶ ἐορτῶν, ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἀκατανόητῳ νεκρᾷ λατινικῇ γλώσσῃ, ἔπρεπε κατ' αὐτὸν νὰ ἀπλοποιηθῇ καὶ νὰ γίνηται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοουμένη γλώσσῃ, ἣ δὲ ἀνάγνωσις τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τὸ κήρυγμα νὰ εἶναι τὸ κύριον ἔργον ἐν αὐτῇ· ἐκτὸς τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ βαπτίσματος ἄλλα μυστήρια δὲν ἀπεδέχετο, ἀπέρριπτε δὲ καὶ τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ τὰς ἐορτὰς αὐτῶν.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Λουθήρου βλέπομεν, ὅτι οὐ μόνον καταχρήσεις μεταγενέστεραι τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καταπολεμοῦνται, ἀλλὰ ἀνατρέπονται καὶ πολλὰ διδασκαλία καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ἡ μεταρρῦθμις αὐτοῦ προσέβαλεν ἐν γένει ὀλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ τάξεως, ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας εἶχε μορφωθῇ. Τοιοῦτοτρόπως ἀντιτέθη ὁ Λουθηρος οὐ μόνον πρὸς τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἣτις μέση μειαξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἰσχυρῶς ἀποφεύγει ἀμφοτέρων τὰς ἀντιθέτους ὑπερβολὰς. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὀρθῶς ποιοῦσα βελτίζει μέσση ὁδόν. Διότι ἰὸν θέλει καὶ τὴν Γραφήν καὶ τὰς παραδόσεις· ἰὸν ἀπαιτεῖ καὶ πίστιν καὶ ἔργα· ἰὸν ἀποφεύγει καὶ τὰς ὑπερβολικὰς ἐπιδείξεις καὶ τὴν γυμνότητα ἐν τῇ λατρείᾳ· καὶ ἰὸν ἀποκρούει καὶ τὸν παπικὸν δεσποτισμὸν καὶ τὴν προτεσταντικὴν ἀναρχίαν ἐν τῇ διοικήσει.

Αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου εὗρον ταχέως ὑποδοχὴν καὶ διεδίδοντο ἐν Γερμανίᾳ, πολλοὶ δὲ ἡγεμένας αὐτῆς ἠσπάσθησαν αὐτάς. Ὁ τοῦ ἡ διδασκαλίᾳ τοῦ Λουθήρου εἰσήγετο, τὰ ἐκκλησιαστικὰ

πράγματα μετερρυθμίζοντο ἐκ θεμελιῶν, ἢ λατινικῆ γλῶσσαι ἐν τῇ λατρείᾳ κατηργεῖτο, εἰσαγομένης τῆς γερμανικῆς· ἢ ἐξήγησις τῆς Γραφῆς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς κήρυγμα ἀπέδεινε τὸ κέντρον τῆς νέας λατρείας· αἱ εἰκόνες ἐξεβάλλοντο τῶν ἐκκλησιῶν· τὰ μοναστήρια κατηργοῦντο· οἱ ἐπίσκοποι ἀπεδιώκοντο· ἢ ἀγαμία τοῦ κλήρου ἀπεκηρύττετο. Τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως βαρέως ἔφερον οἱ ἐκ τῶν ἡγεμόνων πιστοὶ ἐμμένοντες εἰς τὸν καθολικισμόν, ἐν οἷς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε΄. Ἄλλ' ὅτε ἠθέλησαν ἐν τῷ Συνεδρίῳ τοῦ Σπέιερ κατὰ τὸ 1529 νὰ ἀπαγορεύσωσι τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῆς εἰς νέας χώρας, οἱ εὐαγγελικοὶ ἡγεμόνες (εὐαγγελικοὺς ἐκάλεσαν ἑαυτοὺς οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Λουθήρου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς καθολικοὺς) διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ὅθεν καὶ διαμαρτυρούμενοι ἢ προτεστάνται ἐκλήθησαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν νέῳ τινι συνεδρίῳ τῆς Αὐγούστης (1530) οἱ καθολικοὶ ἠπέλιθον, ὅτι θέλουσι βιάσει αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς νέας ἰδέας, συγκροτήσαντες συμμαχίαν ἦσαν ἔτοιμοι διὰ τῶν ὅπλων νὰ ὑπερμαχήσωσιν αὐτῶν. Καὶ τότε μὲν προελήφθη ὁ θρησκευτικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐξερράγη ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων ὁ σμαλκαλδικὸς λεγόμενος πόλεμος, οὗτινος ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ καθολικοὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τῆς ἐν Αὐγούστη εἰρήνης (1555) νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀποδεχθῶσι γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν.

Καθὼς δὲ ὁ Λουθηρὸς ἠγέρθη ἐν Γερμανίᾳ, σχεδὸν συγχρόνως ἐπανέστη κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἐν Ζυρίχῃ τῆς Ἑλβετίας ὁ Ζβίγγλιος, οὗτινος αἱ ἰδέαι ἦσαν σχεδὸν αἱ αὐταὶ ταῖς τοῦ Λουθήρου.

Τὴν ἑλβετικὴν μεταρρύθμισιν συνεπλήρωσε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ ἐν Γενεύῃ διδάξας Καλβίνος, ὅστις τοσοῦτον ἐφημίσθη ὡς θεολόγος δεινός, ὥστε αἱ ἑλβετικαὶ ἐκκλησίαι ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν καλβινικαί. Οἱ λουθηρανοὶ καὶ οἱ καλβινισταὶ ἔμενον ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοι, διότι οἱ μὲν λουθηρανοὶ περδεύοντο, ὅτι πραγματικῶς ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ μεταλαμβάνει ὁ πιστὸς τοῦ σώμα-

τος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ὑπὸ τὸν ἱερὸν ἄρτον καὶ τὸν ἱερὸν οἶνον, οἱ δὲ καλθίνισται εἰκονικῶς καὶ πνευματικῶς. Οἱ καλθίνισται ἔχουσι καὶ τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, ὃν ἀπορρίπτουσιν οἱ λουθηρανοί.

§ 38. Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας ;

Ἐκ τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας τῶν κυρίων ἐστιῶν αὐτῆς ταχέως ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν βόρειον Εὐρώπην, εἰς τὴν Σουηδίαν, τὴν Νορβηγίαν, τὴν Δανίαν, τὴν Πολωνίαν, τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν βόρειον Γαλλίαν, τὴν Ὀλλανδίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν. Ἡ ἐξάπλωσις δὲ αὕτη δὲν ἐγένετο ἄνευ ἀγῶνων καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν, διότι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν δὲν ἠνείχοντο ἐκ φανατισμοῦ νὰ βλέπωσι τὴν μεταρρύθμισιν θριαμβεύουσαν. Ἐν Γαλλίᾳ κατεδιώχθησαν οἱ προτεστάνται, Οὐγενότοι κλοούμενοι, ἀπηνέστητα. Μόνον ἐν μιᾷ νυκτί, τῇ τοῦ ἁγίου Βερθολομαίου, ὁπότε ἐκ συνωμοσίας, ἧς τὸ σύνθημα ἐδόθη ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀνακτόρων τῶν Παρισίων ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς ἐκ Μεδίκων (τῷ 1572), ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν οἱ καθολικοί, λέγεται ὅτι ἐσφάγησαν 100,000 ἐξ αὐτῶν ! Καὶ βραδύτερον δὲ κατεδιώχθησαν ἐν Γαλλίᾳ οἱ Οὐγενότοι. Ἐρρίκος δ' Γ', βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, ἐδολοφονήθη ὑπὸ τινος καθολικοῦ φανατικοῦ, διότι ἐτόλμησε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν προτεσταντῶν, ὁ δὲ Ἐρρίκος δ' Δ' ἔσχε τὴν αὐτὴν τύχην, διότι ἐξέδωκε τὸ διαταγμα τῆς Νάντης, δι' οὗ παρείχετο τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐλευθερίαν. Ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ' ἠναγκάσθησαν 70,000 διαμαρτυρομένων νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς πατρίδος των. Μόλις δὲ ἡ μεγάλη γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1789 ἀπένευμε τοῖς διαμαρτυρομένοις πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἴσα τοῖς ἐν Γαλλίᾳ καθολικοῖς δικαίωματα. Θρησκευτικοὶ διωγμοὶ καὶ πόλεμοι συνέβησαν κατὰ τὸ ΙΓ' καὶ τὸν ΙΖ' αἰῶνα καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ἔνεκα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἣν εἰσήγαγεν εἰς τὴν χώραν

ταύτην Ἑρρτικός ὁ Η'. Τὴν μεταρρυθμισιν ἐπολέμησεν ἀπανθρώπως Μαρία ἡ Καθολική. Ἄλλ' ὁ Ἐδουάρδος Γ' καὶ ἡ Ἑλισάβετ μετὰ ταῦτα ἐξησφάλισαν ὀριστικῶς εἰς αὐτὴν τὴν νίκην. Καὶ ἡ Γερμανία δὲ κατεσπαράχθη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ τριακονταετοῦς θρησκευτικοῦ πολέμου, καθ' ὃν προσήλθε τοῖς ἐν Γερμανίᾳ εὐαγγελικοῖς σύμμαχος ὁ περίφημος τῶν Σουηδῶν βασιλεὺς Γουσταῦος Ἀδόλφος. Τοὺς καθολικοὺς στρατοὺς ὠδήγουν τότε οἱ δύο μεγάλοι στρατηγοὶ Τίλλυ καὶ Βαλλενστάϊν. Ἐπὶ τέλους, ἀφ' οὗ ἡρημώθη σχεδὸν ἡ Γερμανία, ἡ νίκη ἔκλινεν ὑπὲρ τῶν προτεσταντῶν, οἵτινες διὰ τῆς ἐν Βεστφαλίᾳ εἰρήνης (1648) ἀπήλασαν πλήρους ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος πρὸς τοὺς καθολικοὺς. Τοιαῦτα κακὰ προὔξηνσεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς, ὅστις δὲν ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἠναγκάσθησαν οἱ καθολικοὶ νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ πνεύματος ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἐν Εὐρώπῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνωχῆς, οὐδεὶς δὲ πλέον ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων καταδιώκεται.

Οἱ διαμαρτυρόμενοι διηρέθησαν καὶ ἀπετέλεσαν πολλὰς αἰρέσεις, οἱ κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι οἱ λουθηρανοὶ, οἱ καλβινισταί, οἱ βαπτισταί, οἱ οὐνιτάριοι, οἱ μεθοδισταί, οἱ κούακεροι, οἱ μορμῶνοι καὶ ἄλλοι. Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἀσήμαντοι. Πάντες σχεδὸν στηρίζονται εἰς τὴν Γραφὴν μόνην καὶ ἀπορρίπτουσι τὰς παραδόσεις, ἐκ μόνης δὲ τῆς πίστεως ἐξαρτῶσι τὴν σωτηρίαν, ἡ δὲ λατρεία συνίσταται εἰς μόνον τὸ κήρυγμα. Ἡ Θεολογία ἀνεπτύχθη μεγάλως παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις, ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ Σλεϊερμάχερος εἶναι ὁ μέγιστος τῶν θεολόγων αὐτῶν.

§ 39. Ποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἦθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις;

Ὁ Λούθηρος καὶ ἄλλοι μεταρρυθμισταί, μὴ ἀποδεχόμενοι ἰδίαν

τινά ἐξουσίαν τῶν ἱερέων (ἱεραρχίαν), ἐκήρυξαν πάντας τοὺς χριστιανούς ἴσους. Οἱ δὲ κήρυκες τοῦ λόγου παρ' αὐτοῖς εἶναι λειτουργοὶ ἢ ὑπάλληλοι τῆς ἐκκλησίας, ἐκ ταύτης λαμβάνοντες διὰ τῆς ἐκλογῆς τὴν ἐξουσίαν. Μόνον δὲ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀναγνωρίζουσι, πλὴν τῶν Ἄγγλων ἢ ἐπισκοπιανῶν, αἵτινες διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην μετὰ πάντων τῶν βαθμῶν αὐτῆς ἔχουσι καὶ ἐπισκόπους. Ἐν ταῖς ἄλλαις προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις σύνοδοι πρεσβυτέρων καὶ λαϊκῶν ἢ διοριζομένων ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν Κυβερνήσεων ἢ ἐκλεγομένων ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κοινοτήτων ἀποτελοῦσι τὰς ἀνωτάτας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς, αἵτινες ὅμως τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τῶν κατὰ τόπους κυβερνήσεων καὶ ἐν πᾶσι συμπράττουσι μετ' αὐτῶν.

Τὴν λατρείαν ἀπεγύμνωσαν καὶ ἠπλοποίησαν ὑπὲρ τὸ δέον οἱ μεταρρυθμισταί, ἐντελῶς ἀπορρίψαντες πάσας σχεδὸν τὰς τελετάς, δι' ὧν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶχε κοσμηθῆ, καὶ περιώρισαν αὐτὴν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ εἰς τὸ κήρυγμα ἐπὶ τοῦ ἀναγνωσθέντος μέρους. Τὸ Κυριακὸν δεῖπνον σπανίως μόνον τελεῖται παρ' αὐτοῖς. Εἰκόνες ἢ ἄλλα ἀντικείμενα κινουῦντα τὴν εὐλάβειαν σχεδὸν ἐλλείπουσιν ἐντελῶς ἀπὸ τῶν προτεσταντικῶν ναῶν. Τὸ βάπτισμα τελεῖται παρ' αὐτοῖς ὡς ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ διὰ βαντίσματος ἢ ἐπιχύσεως. Τὸ χρίσμα ἢ ἡ σφράγις παρέχεται τοῖς μὲν νέοις κατὰ τὸ 14ον περίπου ἔτος, ταῖς δὲ κόραις κατὰ τὸ 12ον. Κατὰ τὸν ὀρισμὸν τῶν κηρύκων, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, λαμβάνουσι καὶ παρ' αὐτοῖς χώραν ἀπλαῖ τινες τελεταί, αἵτινες δὲν θεωροῦνται ὡς μυστήρια.

Ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῶν προτεσταντικῶν λαῶν, Γερμανῶν, Ἑλβετῶν, Ἄγγλων καὶ λοιπῶν ὁμολογεῖται ὑπερτέρα τῆς τῶν καθολικῶν λαῶν. Πρὸς τοῦτο συντελεῖ ἡ περὶ κατηχήσεως τῶν νέων φροντίς, ἢ ἐπ' ἐκκλησίᾳ συχνὴ διδασκαλία καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. Ἡ Κυριακὴ θεωρεῖται παρὰ τοῖς διαμαρτυρομέ-

νοις ὡς ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἐκάστη οἰκογένεια ἔχει τὴν Γραφὴν αὐτῆς. Ἄξιός ἐπικίνου θεωρεῖται καὶ ὁ ζῆλος, μεθ' οὗ ἐργάζονται οἱ διαμαρτυρόμενοι, διαφόρους ἱεραποστολικὰς ἐπιχειρήσεις ἀποτελοῦντες ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Εὐαγγελίου. Μόνον, ὅταν οἱ ἱεραπόστολοι αὐτῶν ἐνεργῶσι καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων χριστιανῶν οἷονδὴποτε προσηλυτισμὸν, εἶναι ἀξιόμεμπτοι. Οἱ διαμαρτυρόμενοι συμποσοῦνται εἰς 180 ἑκατομῦρια.

B.

Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

§ 40. Ποία ἡ δύναμις καὶ τίνας αἱ τάσεις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ;

Οἱ πάπαι ἀπώλεσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν μεγάλην καὶ ἔκτακτον ἐκείνην δύναμιν, ἣν εἶχον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Οἱ νεώτεροι λαοὶ τῆς δύσεως μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, ἀφ' οὗτου ἡ παιδεία κατέστρεψε πικρ' αὐτοῖς τὰς πικυλάς δεισιδαιμονίας καὶ τὸν ἄγριον φανατισμὸν, ὅστις ἐπεκράτει ἄλλοτε, δὲν ὑπήκουον πλέον τυφλοῖς ὄμμασιν εἰς τὰς ἀπὸ Ῥώμης διαταγὰς. Ἀφ' ἐτέρου ἡ μεταρρυθμίσις τὸ μὲν κατέδειξε τὰ αἴσχη τοῦ παπισμοῦ καὶ ἤλεγξεν ὡς παρανόμους καὶ ἐκ σφετερισμοῦ προελθούσας πάσας τὰς μεγάλας ἐκείνας, ἐξουσίας, αἱ οἱ πάπαι εἶχον εἰς ἑαυτοὺς συγκεντρώσει, οὕτω δὲ ἐκλόπισε τὴν εἰς τὸν παπισμὸν πίστιν τῶν λαῶν, ὃ δὲ ἀπέσπασε μέγα μέρος τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἂν ἡ πραγματικὴ δύναμις τῶν παπῶν κατέπεσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, αἱ ἀξιώσεις ὁμοῦ αὐτῶν καὶ τάσεις ἔμειναν αἱ αὐταί. Οἱ πάπαι καὶ νῦν εἶχον καὶ ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν νὰ δεσπάζωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς ἀνώτατοι καὶ ἀπεριόριστοι ἄρχοντες, ἀντέστησαν δὲ κατὰ πάσης ἀποπείρας πρὸς περιορισμὸν τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν. Τοιοῦτους περιουρισμοὺς ἐζήτησαν ματαίως νὰ θέσωσιν εἰς τὸν παπισμὸν οἱ Γάλλοι ἐπίσκοποι

κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', ἔχοντες ἐπὶ κορυφῆς τὸν διάσημον θεολόγον καὶ ἱεροκλήρικα Βουσουέτον, ἐπὶ τῆς περιφήμου συνόδου τοῦ γαλλικοῦ κλήρου κατὰ τὸ 1682 διακηρύξαντες, ὅτι οἱ πάπαι οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ πρέπει νὰ ἀκολουθῶσι καὶ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους. Ἐπίσης δὲ ἐν Γερμανίᾳ Ἰωσήφ ὁ Β', ὁ τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτωρ, ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὴν παπικὴν δύναμιν ἐπὶ τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους του, ἐσπούδασε δὲ διὰ διαφόρων νόμων νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν κληρὸν καὶ νὰ ἀποκόψῃ ἀπὸ τῆς λατρείας πολλὰς δεισιδαιμονίας καὶ διαλύσας πολλὰ ἄχρηστα μοναστήρια ἱδρυσεν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν πολλὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἄλλ' οἱ πάπαι ἐνίκων πάντοτε. Ἔνεκα τῶν τρισύτων ἀξιώσεων τῶν παπῶν καὶ τοῦ παπικοῦ κλήρου καὶ διότι ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐπολέμει πᾶσαν νέαν ἰδέαν καὶ πᾶσαν πρόοδον, ἦτο δὲ ἐναντία τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, ἀ: ἐζήτηε ἡ Γαλλία, καὶ ἤθελε νὰ εἶναι κράτος ἐν κράτει, ἠγέρθη κατὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν (1789) ὁ γαλλικὸς λαός, ἐρεθιζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βολταίρου καὶ ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ καθολικισμοῦ συγγραφέων, κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ προέβη ἐν τῇ ὀργῇ του μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἀθεΐας. Μόλις δὲ ὁ Ναπολέων ὁ μέγας, ἐφ' οὗ ὁ Σατωβριάνδος ἔγραψε τὰ ἀθάνατα ἀπολογητικὰ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔργα του, τὸ «Πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» καὶ τοὺς «Μάρτυρας», πεισθεὶς, ὅτι ἔθνος ἄνευ θρησκείας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἠθικὴ εἶναι ἀδύνατος ἄνευ θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ἀποκατέστησε πάλιν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐντελῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς δικαιώματα. Καὶ σήμερον τὸ πρὸς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐχθρικὸν πνεῦμα τῶν Γάλλων ἐξεδηλώθη διὰ τοῦ κηρυχθέντος χωρισμοῦ ἐκκλησίας καὶ κράτους (1907). Καὶ δι' ἐπενεργείας τῶν μεταρρυθμισμένων ἐκκλησιῶν καὶ ἔνεκα τῆς

προόδου τῶν νεωτέρων χρόνων ἐξεδηλώθη παρὰ πολλοῖς πάλιν ἐπιθυμία ριζικῶν βελτιώσεων ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ἄλλ' οἱ πάπαι ὑπὸ τῶν ἰησουϊτῶν ἐμπνεόμενοι δὲν ἐπέτρεψάν ποτε σπουδαίας βελτιώσεις. Ἡ ἐν Τριδέντῳ σύνοδος κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ἀφ' οὗ ἐπεκύρωσε πᾶσαν τὴν διδασκαλίαν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεθ' ὧν αὐτῆς τῶν παραφθορῶν, μόνον περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν καταπεπτωκότων ἡθῶν αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ λάβῃ μέτρα τινά. Εἰς τῶν παπῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, Γρηγόριος ΙΣ', ἀφ' οὗ δι' ἐγκυκλίου του ἐστηλίτευσε πᾶσας τὰς ἰδέας, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία, δηλ. τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θρησκείας, καὶ τὴν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, ἐκήρυξεν, ὅτι εἶναι βλασφημία καὶ αἵρεσις νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ ῥωμαϊκῆ ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκην ἀνακαινίσεως. Καὶ Πίος ὁ Θ', ἀφ' οὗ δι' ἐγκυκλίου του καὶ τοῦ ταύτη προσηρτημένου συλλάβου, περιλήψεως τινος τῶν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ περιεχομένων, ἐπανέλαβε τὰ αὐτὰ ἀναθέματα κατὰ τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων πολιτικῶν ἀρχῶν, τῶν διεπουσῶν τὰ κράτη σήμερον, συγκαλέσας μεγάλην τινὰ ἐκ Λατίνων ἐπισκόπων σύνοδον εἰς Ῥώμην, ἐν τῷ Βατικανῷ, ἐπέτυχεν, ὥστε νὰ ἀνακηρύξῃ αὕτη τῷ 1870 τὸν πάπαν ἐν τοῖς ἀφορῶσι τὰ ἦθῃ καὶ τὴν πίστιν ἀλάνθαστον! Οὕτω πᾶσα διαταγὴ ἀπὸ Ῥώμης πρέπει παρὰ πάντων τῶν καθολικῶν νὰ γίνηται τοῦ λοιποῦ τυφλῶς δεκτὴ, ὡς προερχομένη ἀπὸ ἀλανθίστου πηγῆς. Ἄλλ' ὡς εἰ ἤθελεν ὁ Θεὸς νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀλαζονεῖαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀξιούντων νὰ ἀποδοθῇ αὐτοῖς θεῖα τις ιδιότης, ἡ τοῦ ἀλανθάστου, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ νέου τούτου δόγματος κατηργήθη ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ἡ δὲ Ῥώμη κηρυχθεῖσα πρωτεύουσα τῆς μιᾶς ἐλευθέρης Ἰταλίας κατελήφθη ὑπὸ ἰταλικῶν στρατευμάτων. Τῷ δὲ 1871 ἐγκαθιδρύθη ἐν αὐτῇ ὀριστικῶς ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις.

Κατὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλανθάστου, ἤ τις ἐθεοποίησε τὸν

πάπαν, κατέστησε δὲ πᾶσαν σπουδὴν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀδύνατον, κατεξανέστησαν πολλοὶ πεπαιδευμένοι καθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ (Δέλιγγερ), Γαλλίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ, οἵτινες ὀνομάσαντες ἑαυτοὺς *πλαιουὺς καθολικοὺς*, δηλ. γνησίους, ἀπετέλεσαν ἰδίᾳς θρησκευτικὰς κοινότητας καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὰς ἀρχαίας πρὸ τοῦ σχίσματος ἰδέας καὶ ἀρχάς, τὰς κρατούσας μέχρι σήμερον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ, μεθ' ἧς ἐξήτησαν ἀπ' ἀρχῆς νὰ ἐνωθῶσι.

ΣΗΜ. Τὸ κυριώτερον στήριγμα τοῦ παπισμοῦ ὑπῆρξαν πάντοτε τὰ μοναχικὰ τάγματα, μάλιστα οἱ ἰησουῖται, οἱ φραγκισκανοί, οἱ δομινικανοὶ καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους. Θεολόγοι διαπρέψαντες ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὑπῆρξαν ὁ Βοσσοιέτος, ὁ Πασχάλ, ὁ Φενελών, ὁ Δέλιγγερ καὶ ἄλλοι.

§ 41. Ποία ἡ λατρεία καὶ ποία τὰ ἦθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς ;

Οἱ καθολικοὶ φιλοῦσιν, εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι χριστιανοί, τὴν πομπώδη καὶ λαμπρὰν λατρείαν. Οἱ ναοὶ αὐτῶν εἶναι ἐνιαχοῦ μεγαλοπρεπέστατα κτίρια. Διακρίνεται δὲ πρὸ πάντων διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν λαμπρότητα ἢ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ. Εἶναι δὲ κεκοσμημένοι οἱ καθολικοὶ ναοὶ δι' ἔργων πολυτάκτου καὶ μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, δι' εἰκόνων, ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων ἐξόχων καλλιτεχνῶν (Ῥαφαήλ, Μιχαήλ Ἄγγελος). Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δ' αὐτῶν μουσικὴ ἐκαλλιεργήθη διὰ μεγάλων μουσικῶν (Παλαιστρίνας). Ὁ καθολικὸς λαὸς εὐρίσκειται ἐν παχυλωτάτῃ θρησκευτικῇ ἀμαθείᾳ, διότι τὸ κήρυγμα σπανίως ἀκούεται. Ἐντεῦθεν ὁ φανατισμὸς καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι του.

Τὰ ἦθη τῶν καθολικῶν λαῶν (Ἰταλίας, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Πορτογαλλίας καὶ μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς), δὲν φημίζονται ἐπὶ καθαρότητι. Ὁ ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα ἐπικρατῶν ὕλισμος εἶναι πασίγνωστος. Ζῆλον ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἀνέπτυξαν τὰ μοναχικὰ τάγματα. Καθολικοὶ ἱεραπόστολοι εἰργάσθησαν καὶ ἐρ-

γάζονται ἔτι ἐν Ἰνδίαῖς, Ἰαπωνία, Κίνα, Ἀμερικῆ καὶ Αὐστραλία. Ἐφημίσθησαν δ' ἐξ αὐτῶν ὁ Ἐαφέριος ἐν Ἰνδίαῖς καὶ ὁ Δελακάζας ἐν Ἀμερικῇ. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως τῶν ἐνεργειῶν τῶν δὲν ὑπῆρξαν μεγάλα καὶ ἔνεκα τῆς διχονοίας μεταξὺ τῶν ἱεραποστόλων καὶ διότι ἀπολίτιστοι λαοὶ ὀλίγον ἐννοοῦσι τὸν χριστιανισμόν καὶ δυσκόλως δέχονται αὐτόν.

Καθολικοὶ εἶναι περὶ τὰ 200 ἑκατομμύρια.

Γ'.

Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας

Α'.

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει

§ 42. Πῶς προσηνέχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ;

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία εὐρέθη ὑπὸ ξένου; ἀλλοθρήσκου; ἄρχοντα; ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ Σουλτάνοι, εἰ καὶ τὸ κοράνιον ἐπιβάλλει ὡς καθῆκον τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἄλλων θρησκευμάτων, ἔπειδὴ ἡ πραγματοποίησις τῆς διατάξεως ταύτης ἦτο δυσκολωτάτη καὶ σχεδὸν ἀδύνατος, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεπιθῶσι τὴν θρησκείαν τῶν αὐτοῖς ὑποταγέντων λαῶν, ἐπέβλεπον ὅμως αὐτοῖς ἀντὶ τούτου τὸν κεφαλικὸν φόρον. Ὁ πορθητῆς Μωάμεθ ὁ Β' ἀνεγνώρισεν ὑπὸ τὸν ὄρον τούτον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἴνα μάλιστα ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς κατεπτοημένους χριστιανούς τοῦ; καταλιπόντας τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιεποιήθη τὴν ἐκκλησίαν, διατάξας νὰ γίνῃ νέα ἐκλογή πατριάρχου, διότι ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἐχῆρευε, καὶ μεγάλως τιμήτης τὸν ἐκλεχθέντα ὡς τοιοῦτον Γεννάδιον τὸν Σχολάριον. Ὁ πατριάρχης ἐκηρύχθη ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων, ἀνεγνωρίσθη δὲ αὐτῇ τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις δικατικὴ ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσία, ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀνοχὴ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ. Πρὸς ἄλλας μετὰ ταῦτα ἐπει-

ρῶντο φανατικοί Τούρκοι νὰ ἀναγκάζωσι τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἐξομνύωσι τὴν θρησκείαν των καὶ νὰ ἀσπάζονται τὸν ἰσλαμισμὸν ἐπὶ ποινῇ θανάτου. Ἐπὶ Σελήμ τοῦ Α' (1520) ἐκινδύνευσαν μάλιστα οἱ χριστιανοὶ νὰ ὑποστῶσι γενικὸν διωγμὸν. Οἱ ἀπαξ ἐξομνύοντες δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐπιστρέψωσιν. Ἐν ᾧ οἱ μωαμεθανοὶ ἀπήλαυον μεγάλων προνομίων, οἱ χριστιανοὶ ἐστέναζον ὑπὸ τὸ βάρος πολλῶν καταπιέσεων καὶ μειονεκιημάτων· δὲν ἦσαν δεκτοὶ εἰς τὰ δικαστήρια ὡς μάρτυρες κατὰ τῶν Τούρκων· ἡ περιουσία των ἠδύνατο νὰ κηρυχθῇ ὡς κτῆμα τοῦ Σουλτάνου· ἀπεκλείοντο δὲ ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πάσης ἄλλης ὑπηρεσίας καὶ ὄφειλον νὰ δεικνύωσι καὶ ἐξωτερικῶς ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ τῷ βίῳ αὐτῶν τὴν ταπεινώσιν των. Πολλαχοῦ σφάζοντες καὶ καίοντες ἐξηνάγκασαν οἱ Τούρκοι πολλοὺς τῶν χριστιανῶν ν' ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμὸν, ἰδίως ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ. Μωαμεθανοὶ ἐγίνοντο διὰ τῆς βίας καὶ ὅσοι παῖδες ἐστρατολογοῦντο μέχρι τοῦ 1638 διὰ τὸ τάγμα τῶν γενιτσάρων. Ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἤρχισε νὰ βελτιῶται ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' ὅτου οἱ μὲν Τούρκοι στρατιωτικῶς ἐξέπεσον, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἤρχισαν νὰ προσιατεύωσι τοὺς χριστιανούς, καὶ ὡς ὁμοδόξους των καὶ ἕνεκα πολιτικῶν λόγων καὶ συμφερόντων. Οἱ χριστιανοὶ ὠφελήθησαν, καὶ διότι οἱ Τούρκοι ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Εὐρωπαϊοὺς διπλωματικαῖς σχέσεσιν αὐτῶν ἤρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ μεταχειρίζονται ὡς διερμηνεῖς Ἑλλήνας, μάλιστα ἐκ τῶν πλουσίων οἰκῶν τοῦ Φαναρίου, καθὼς καὶ ὡς ἡγεμόνας ἐν ταῖς παραδουναβίαις ἡγεμονίαις τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Κατὰ δὲ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἔτι μᾶλλον ἐδελτιώθη ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν. Μόνον ἡ ἐλληνικὴ ἐπανίστασις ἐτράχυνεν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς μεταξὺ Τούρκων καὶ χριστιανῶν ὑπηκόων σχέσεις, πολλοὶ δὲ χριστιανοὶ καὶ κληρικοὶ μάλιστα ἐπέσον θύματα τῆς ἐξαφθείσης τουρκικῆς θηριωδίας καὶ πρῶτο πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' (1821). Ἀλλὰ τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐπὶ τὸ εἰρηνικώτερον μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπανάστασης

Οἱ Τούρκοι ἀπέβαλον μέρος τῆς ἀρχαίας αὐτῶν σκληρότητος, ἤρχισαν δὲ ὅπωςδῆποτε νὰ ἀνέχωνται τοὺς χριστιανούς, ὧν πολ-
λάκις εἶχον ἀνάγκη. Οἱ χριστιανοί, φίλεργοι ὄντες, διὰ τῆς
γεωργίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀπέ-
κτησαν πλοῦτη, ἐν ᾧ συγχρόνως διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ τῆς πολ-
λαπλασιάσεως τῶν σχολείων ὑψώθησαν ὑπὸ ἔποψιν πνευματικὴν
πολὺ ἀνώτερον τῶν ἐξουσιαστῶν αὐτῶν. Τὸ *Χάτι Χουμαγιῶν*
τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη μετὰ τὸν φοβερὸν κριμαϊκὸν πόλεμον (1856),
ὅστις ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Σαρδηνίας
ὡς συμμάχων τῆς Τουρκίας κατὰ τῆς Ῥωσσίας ἕνεκα ἀσημάν-
των τινῶν ἐρίδων περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ προσκυνημάτων, ἔθετε
τάς βάσεις πολιτικῆς τινος ἐξιώσεως τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν
μωαμεθανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης. Κατ' αὐτὸ οἱ χριστιανοὶ ἔμελ-
λον νὰ δύνανται νὰ παρίστανται ὡς μάρτυρες ἐν τοῖς δικαστηρίοις
κατὰ τῶν Τούρκων νὰ παρακάθηνται ὡς δικασταὶ ἐν τοῖς τουρ-
κικοῖς δικαστηρίοις, νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὸν στρατὸν καὶ πάσας τὰς
δημοσίας θέσεις καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, νὰ
ἀπολαύσωσι δὲ πλήρους ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐνασκήσει τῆς θρη-
σκείας τῶν, πρὸς ὃν σκοπὸν κατηργεῖτο καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐπὶ
τῶν ἐπιστρεφόντων ἐκ τοῦ μωαμεθανισμοῦ εἰς τὸν χριστιανισμόν.
Σημειωτέον ὅμως, ὅτι τὸ *Χάτι Χουμαγιῶν* μόνον ἐν μέρει μέχρι
τοῦ νῦν ἐφηροδόθη. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου (1878), τῆς
γενομένης μετὰ τὸν τελευταῖον ὀωσοτουρκικὸν πόλεμον, κατό-
πιν τῶν σφαγῶν τοῦ Βατὰκ (1877—1878), μέγα μέρος τῶν ὑπὸ
τὴν Τουρκίαν χριστιανῶν (Βλάχοι, Σέρβοι, Μαυροβούνιοι, Βέσσοι,
Ἐρζεγεδίνιοι, Βούλγαροι, Θεσσαλοὶ) καὶ μέρος τῶν Ἑπειρωτῶν
ἀπηλλάγησαν τῆς κυριαρχίας καὶ τῶν πιέσεων τῶν Τούρκων, περὶ
δὲ βελτιώσεως τῆς θέσεως καὶ τῶν ὑπολειφθέντων ὑπὸ τὴν Τουρ-
κίαν λαῶν ἐμερίμνησεν ἡ αὐτὴ συνθήκη. Ὅτι ὅμως ἡ κατάστα-
σις τῶν χριστιανῶν εἶναι πάντοτε δεινὴ ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυ-
ριαρχίαν καὶ κακοδιοίκησιν, ἀποδεικνύουσιν αἱ καθημεριναὶ κατὰ

πιέσεις πρὸς τοὺς χριστιανοὺς ἐν Τουρκίᾳ, αἱ σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν αἱ γινόμεναι ἐν Γέδῃ τῆς Ἀραβίας (1858), ἐν Λιβάνῳ (1860), ἐν Βατὰκ (1876), ἐν Ἀρμενίᾳ (1895) καὶ ἐν Κρήτῃ (1897). Αἱ ἀφόρητοι αὐταὶ καταπιέσεις ἠνάγκασαν ἐπὶ τέλους τὰ Βαλκανικὰ κράτη Ἑλλάδα, Σερβίαν, Βουλγαρίαν καὶ Μαυροβούνιον νὰ συμμαχήσωσι καὶ διὰ πολέμου νικηφόρου κατὰ τῆς Τουρκίας (1912—1913) νὰ καταργήσωσι σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν ἐν Εὐρώπῃ καὶ νὰ ἐλευθερώσωσι τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς ἀπ' αὐτῆς. Διαφωνίαι περὶ διανομῆς καὶ ἡ κατοπιστία, ἀρπακτικότης καὶ δολιότης τῶν Βουλγάρων προὐκάλεσαν ἐπὶ τέλους τὸν κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμον τῶν ἄλλων συμμάχων (1913). Οἱ Βούλγαροι νικῶνται, οἱ δὲ Ἕλληνες, Σέρβοι καὶ Μαυροβούνιοι ἐξέρχονται νικηταὶ καὶ ἐπιβάλλουσιν τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης εἰς τοὺς ἡττημένους. Ἡ Ἑλλάς ἐξῆλθε δεδοξασμένη, μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ ἐκ τῶν ἀίματηροτάτων καὶ ἡρωϊκῶν τούτων ἀγῶνων.

§ 43. Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ.

Οἱ Σουλτᾶνοι οὐ μόνον ἀνεγνώρισαν τοῖς πατριάρχεις καὶ τοῖς ἐπισκόποις πάσας τὰς προτέρας αὐτῶν ἐξουσίας, ἀλλὰ παρεχώρησαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσίαν ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ κλήρου ἠῤῥητε μᾶλλον ἢ ἡλαττώθη. Πρὸ πάντων ὑψώθη ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων καὶ ὡς ἀντιπροσωπεύων παρὰ τῇ Πύλῃ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἐν τούτοις ἐξηρητημένοι ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Σουλτάνων, οἵτινες κατὰ βούλησιν ἀνεδίβαζον αὐτοὺς χάριν τῶν πλουσίων δώρων, τὰ ὅποια ἐλάμβανον κατὰ πᾶσαν ἀνάδειξιν νέου πατριάρχου. Ἐνεκα τῶν δώρων τούτων τὰ οικονομικὰ τῶν πατριαρχείων ἦσαν πάντοτε ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει. Κατὰ τοῦτο τὰ πράγματα ἐτράπησαν ἐπὶ τὸ βέλτιον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι εἶχον κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοὺς σύνοδόν τινα ἐκ κληρικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπό-

λωος, τοῦ μεγάλου οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου σακελλαρίου, τοῦ ἐκκλησιαάρχου, καὶ ἄλλων τινῶν λαϊκῶν μετὰ τοῦ λογοθέτου, τοῦ διερμηνέως μεταξὺ πατριαρχείων καὶ Πύλης.

Μετὰ τῆς συνόδου δὲ ταύτης συνειργάζοντο περὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ προ-παρελθόντος αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Σαμουήλ τοῦ Α' (1763), ἀντὶ τοῦ σώματος τούτου, εἰς ὃ ἀφέθησαν μόνα τὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιεπισκοπῆς, τὴν περὶ τὸν πατριάρχην σύνοδον, ἣτις μετ' αὐτοῦ εἶχε τὴν φροντίδα τῶν σπουδαιότερων ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπετέλεσαν οὐκὼ μνητροπολίται τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, οἱ λεγόμενοι γέροντες. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας (ἀπὸ τοῦ 1860) ἡ σύνοδος, ἣν ἀπικριζουσιν νῦν δώδεκα μνητροπολίται, διετήρησε μόνον τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις, συνέστη δὲ μικτὸν τι συμβούλιον ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἕνα φροντίζη περὶ τῶν μὴ καθαρῶς πνευματικῶν ὑποθέσεων, τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν, τῶν διαζυγίων, τῶν κληρονομιῶν καὶ τῶν τοιούτων. Ἀφηρέθη δὲ καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἀπὸ τῶν ἐπισκόπων, συστάντων μικτῶν δικαστηρίων, ἐν οἷς δηλ. παρακάθη-νται ὡς δικασταὶ πρὸς τοῖς Τούρκοις καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν χριστιανῶν, τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐν γένει τῶν διαφόρων θρησκευμά-των Ἰπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ὑπήχθησαν κατὰ τὸν προπαρελθόντα αἰῶνα αἱ ἐκκλησίαι τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας (αἵτινες ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων εἶχον γίνεαι αὐτοκέφα-λοι), ζητησάντων τὴν ὑπαγωγὴν ταύτην αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων αὐ-τῶν, οἵτινες ἤλπιζον ἐκ τῆς προστασίας τοῦ ἰσχυροῦ τότε οἰκου-μενικοῦ πατριάρχου νὰ σωθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἐξουσιαστῶν καταπιέσεων. Ἄλλὰ καὶ οἱ Σέρβοι (1830) καὶ οἱ Βούλγαροι (1860) ἐζήτησαν ἐσχάτως πάλιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν ἀνεξαρτησίαν. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀπήτησαν πράγματα παράλογα καὶ ἀντικανονικά, δηλ. νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἀνεξάρτητος ἐκ-κλησιαστικὴ ἐξουσία τῶν καὶ ἐπὶ ἐπαρχιῶν τῆς Θράκης καὶ τῆς

Μακεδονίας, αΐτινες ανέκαθεν ἀνήκον τῷ οἰκουμένικῳ θρόνῳ, διὰ τὸν λόγον δῆθεν, ὅτι ἐν αὐταῖς κατοικοῦσι καὶ Βούλγαροι, καὶ τῆ; βουλγαρικῆς ἐξαρχίας τὸ κέντρον νὰ εἶναι ἐν Κωνσταντινουπόλει. Διὰ τοῦτο ἕμως καὶ ἀπεκηρύχθησαν ὡς σχισματικοὶ ὑπὸ συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 1872. Περὶ τούτου πλείονα λέγονται κατωτέρω.

Ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπεσπάσθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν αὐτοκεφάλους ἐκκλησίαις καὶ αἱ ἄλλοτε μετ' αὐτοῦ ἠγωμέναι ἐκκλησίαι τῆς Ῥωσσίας (ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου 1722), τῆς Ἑλλάδος (1821), τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας (1873) καὶ τῶν ἐν Ἀδριεῖα ὀρθοδόξων (1740). Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀνεξάρτητοι ἦσαν καὶ αἱ ἐκκλησίαι τῆς Κύπρου, καὶ τῆς Γεωργίας ἢ Ἰβηρίας. Οἱ ἐπίσκοποι ἐφωδιασμένοι διὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν φερμανίων τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν καὶ διατηροῦντες διὰ πλουσίων δώρων ἰσχυροῦς προστάτας παρὰ τῇ Πύλῃ καὶ τῷ πατριαρχείῳ, ἤρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας ἰσχυροί, ἐμπνέοντες πολ- λάκις καὶ αὐτοῖς τοῖς Ὀθωμανοῖς φόβον. Ἡ ἰσχύς αὕτη τῶν ἐπισκόπων ἐπροστάτευε πολλὰκις τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν καταπίσεων τῶν κρατούντων. Παρὰ τοῖς ἐπισκόποις ὑπῆρχε συμβούλιον ἐκ κληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς των, ἢ θέλησις ἕμως τοῦ ἐπισκόπου ἦτο τὸ πᾶν. Μόνον τῶν προκρίτων λαϊκῶν ἢ τῶν καλυμμένων δημογερόντων ἦσαν ἠναγκασμένοι οἱ ἐπίσκοποι νὰ λημβάνωσιν ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων τὴν γνώμην.

§ 44. Ποία τις ἦτο ἡ κατάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας μετὰ τὴν ἄλωσιν ;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν κατέπεσεν, ὡς ἦτο ἐπόμενονον, ἀμάθεια δὲ παχυλὴ ἤρχισε δυστυχῶς νὰ καταλαμβάνη τὸν κληρον. Κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα σπάνιοι ἦσαν οἱ κληρικοί οἱ γνωρίζοντες γράμματα. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' ὅτου ἡ κατάσταση τῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἐβελτιώθη, ἤρχισαν νὰ ἰδρύνονται πολλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς σχολεῖα, ἅτινα συνετέλεσαν

καί εἰς τῆς παιδείας τοῦ κλήρου τὴν ἀνύψωσιν. Τῶν σχολείων τούτων, ὧν κυριώτερα ἦσαν τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνη, Κυδωνίαις, Βουκουρεστίῳ, Ἰασίῳ, Ἐθῶνι, τὴν διεύθυνσιν εἶχον κυρίως κληρικοί. Οὕτως ὁ κληρὸς ὑπῆρξεν ὁ διασώσας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς δουλείας, δι' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἔθνικὴν συνείδησιν, καὶ παρακεύασας οὕτω τὴν ἔθνικὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπὶ παιδείᾳ μεγάλη διέπρεψαν μόνον ἔσοι ἐσπούδαζον ἐν ταῖς τότε ἀκμάζουσι πανεπιστημίαις τῆς Ἰταλίας (ἐν Παταβίῳ, Πίζῃ, Βενετίᾳ) ἢ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Τοιοῦτους πεπαιδευμένους θεολόγους ἐκ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἔχομεν ἀρκετούς, εἰς Μελέτιον τὸν Πηγᾶν, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἀκμάσαντα· Κύριλλον τὸν Λούκαριν, τὸν πρῶτον μὲν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, εἶτα δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενον, ὅστις ἐπολέμησε γενναίως τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ προσηλυτισμῶν ἐνεργούντας ἰησουῖτας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος· τὸν Δοσίθεον, πατριάρχην Ἱεροσολύμων, πεπαιδευμένον ἄνδρα πολλὰ συγγράψαντα καὶ ἐκδόσαντα κατὰ τῶν Λατίνων καὶ τῶν διαμαρτυρομένων (ἤχησε περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος)· τὸν Μηνιάτην τὸν ἄριστον ἐκκλησιαστικὸν ῥήτορα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος)· τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν ἀκμάσαντα περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, τὸν σφώτερον ἄνδρα τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐ μόνον σπουδαῖον θεολόγον ἀλλὰ καὶ μαθηματικόν, φιλόλογον καὶ φιλόσοφον δόκιμον· καὶ τὸν Θεοτόκην, τὸν σύγχρονον τοῦ Εὐγενίου, γνωστὸν δὲ συγγραφέα τῶν Κυριακοδορμίων, ἐν οἷς ἐξηγοῦνται τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀπόστολοι πασῶν τῶν Κυριακῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἀφ' ἑτοῦ ἰδρῦθησαν ἐν Χάλκῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1844) καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις (1853) θεολογικαὶ σχολαί, ἤρξατο νὰ ὑψῶται ἔτι μᾶλλον ἡ παιδεία τοῦ κλήρου ἐν Τουρκίᾳ. Πολλοὶ τῶν κληρικῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐμορφώθησαν καὶ ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ τῷ 1837 ἰδρυθέντος Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

§ 45. Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποῖα ἦσαν τὰ ἦθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

Ἡ λατρεία ἔμεινε μέχρι κεραίας ἀμετάβλητος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀποβαλοῦσα μόνον τὴν λαμπρότητα, ἐφ' ἣ διέπρεπε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἔνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως καὶ τῆς πτωχείας, εἰς ἣν περιέπεσον οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ Τούρκοι ἀφήρσαν τὰς καλλίστας ἐκκλησίαις καὶ αὐτὸ τὸ πατριαρχεῖον, καὶ μετέβαλον εἰς τζαμιά, δὲν ἐπέτρεπον δὲ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολλὸν χρόνον νὰ κτίζωνται νέαι ἐκκλησίαι ἢ νὰ διορθῶνται αἱ παλαιαί. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ διεφθάρσαν κατ' ἀνάγκην· τὸ δὲ κήρυγμα ἠκούετο ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ κλήρου λίαν σπανίως. Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἤρχισε κατόπιν τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ὄλας τὰς ἐπόψεις νὰ ἀναγεννᾶται, τὰ δὲ γράμματα ὁσημέραι νὰ ἐξαπλώνωνται ἀφθονώτερα ἐν αὐτῇ, ἤρχισεν ἐν πᾶσι τούτοις ἀνόρθωσίς τις.

Ἡ πίεσις τῶν δεσποτῶν ἤγειρε μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως ζῆλον πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν. Τὰ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐκλελυμένα ἦθη ἤρχισαν νὰ ἀποβαίνωσιν αὐστηρότερα καὶ οὕτω συνέβη ἐν τῇ δουλείᾳ καὶ δι' αὐτῆς ἠθικὴ τις ἀνάπλασις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀλλ' ἡ εὐσέβεια αὕτη ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ τε κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἦτο ἀναμεμιγμένη μετὰ προλήψεων καὶ φανατισμοῦ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων ἢ περιωρίζετο εἰς τὴν περιδεῖα τυπικὴν τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τελετῶν. Αἱ ἀκολουθίαι τῆς ἐκκλησίας ἐτελοῦντο μετὰ μεγάλου ζήλου, αἱ νηστεῖαι καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ἐτηροῦντο αὐστηρῶς. Τὰ μοναστήρια ἐχρησίμευον κατὰ τοῦτο ὡς πρότυπα. Ἦσαν δὲ ταῦτα πλήρη μοναχῶν, διότι πολλοὶ φεύγοντες τὰς καταπίεσις τῶν δεσποτῶν κατέφυγον εἰς αὐτά. Τὸ Ἅγιον Ὄρος ἦτο πάντοτε ἡ κυριωτέρα ἐστὶς τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν αὐτῷ μοναστηρίων ἐφημίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τὰ

μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Τάφου ἐν Ἱεροσολύμοις, ὅπου μένει ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καὶ τοῦ Ὁρους Σινᾶ, οὗ προΐσταται ἐπίσκοπος.

§ 46. Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

Εἶδομεν ἄλλοτε, ὅτι, ἀφ' ὅτου ἐγένετο τὸ σχίσμα, πολλαὶ ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ πάπαι πάντοτε ἐπόθουν νὰ ἴδωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἑαυτοὺς ὑποτεταγμένην. Μετὰ τὴν ἄλωσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐζήτησαν νὰ ἐξεγείρωσι κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, ἐλπίζοντες ὅτι, ἐκδιωκομένων αὐτῶν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς καὶ περιερχομένης ταύτης ὑπὸ καθολικοὺς ἡγεμόνας, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐνταῦθα τὸ κράτος των. Ἄλλ' εἶχον ἤδη παρέλθει αἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἡ φωνὴ τῶν παπῶν ἠκούετο ὑπὸ τῶν λαῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως. Οἱ ἡγεμόνες ἐκώφευον νῦν. Διὰ τοῦτο ἐπεδίωξαν ἔκτοτε οἱ πάπαι ἄλλα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, ἐζήτησαν δηλ. διὰ τῶν ἰησουϊτῶν καὶ ἄλλων μοναχικῶν ταγμάτων νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἰησουῖται ἐφάνησαν τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, προστατευόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν πρέσβων τῶν καθολικῶν δυνάμεων, καὶ μάλιστα, τῆς Αὐστρίας Βενετίας καὶ Γαλλίας, ἔδρυσαν πολλαχοῦ σχολεῖα καὶ ἐνήργουν σκανδαλωδῶς προσηλυτισμὸν. Κέντρα αὐτῶν ἐχρησίμευσεν ἔκτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Χίος. Συγχρόνως δὲ ἰδρύθη καὶ σχολεῖον ἐν Ῥώμῃ, ὅπως μορφῶνται ἐν αὐτῷ Ἕλληνες νέοι, οἵτινες μετὰ ταῦτα ὡς Λατῖνοι ἱεραπόστολοι μεταβαίνοντες εἰς τὴν Ἀνατολὴν νὰ σπουδάζωσι νὰ ἐλκύωσι τοὺς ὁμογενεῖς των εἰς τὸν παπισμὸν. Ἐκείθεν ἐξήλθε Δέων ὁ Ἀλλάτιος ὁ λυσσωδῶς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν πολεμήσας. Ἡ προπαγάνδα, προσηλυτιστικῆ, ἐταιρεία ἐν Ῥώμῃ, προσέφερεν ἄφθονα τὰ μέσα πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους. Ἄλλ' οἱ ἡμέτεροι, καίπερ πανταχόθεν πιεζόμενοι, καί-

περ δυνάμενοι διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ παπισμοῦ νὰ ἐλπίσωσι νὰ τύχωσι τῆς προστασίας τῶν ἰσχυρῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν των καὶ ἀπέφευγον τὰς προσηλυτιστικὰς ταύτας παγίδας τῶν ἰησοῦιτῶν. Μόνον εὐάριθμοὶ τινες Ἕλληνες ἐν Ἐπτανήσῳ, ταῖς Κυκλάσι νήσοις, τῇ Σμύρνῃ καὶ τῇ Χίῳ ἐδέχθησαν τὸν παπισμὸν, ὠνομάσθησαν δὲ οὐνῖται (uniti cum romana ecclesia) ἢ γραικοκαθολικοί. Οἱ οὐνῖται ἢ γραικοκαθολικοὶ οὗτοι, οἵτινες λέγονται καὶ φραγκοἰῆλληνες καὶ λεβαντινοὶ, ἐξελατινίσθησαν ἐντελῶς, διότι καὶ τὸν Πάπαν ὡς κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας δέχονται καὶ τὰ δόγματα τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας πρεσβεύουσι καὶ τὴν λατρείαν των λατινιστὶ τελοῦσι. Τὰς αὐτὰς ἐνεργείας ἀνέπτυξεν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ καὶ ταῖς ἐμπορικαῖς ταύτης πόλεσιν ὀρθοδόξων, οἷον εἶχον ἐγκαταστήσῃ Ἕλληνες τὸ ἐμπόριον μετερχόμενοι, ἐν Βενετίᾳ καὶ ταῖς αὐστριακαῖς ἐπαρχίαις. Ὅσοι τῶν ἀνατολικῶν τῶν χωρῶν τούτων ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ῥώμης ἀποδεχθέντες τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα ἐτήρησαν ἀδείᾳ αὐτοῦ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸν γάμον τῶν κληρικῶν των. Οἱ πάπαὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐξακολουθοῦσιν ἐπιθυμοῦντες καὶ ἐπιδιώκοντες τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν ὑπὸ τὸ κράτος των. Ὁ πάπας Πῖος δ' Θ' καὶ κατὰ τὸ 1848 δι' ἐγκυκλίου του καὶ μικρὸν πρὸ τῆς τελευταίας ἐν Ῥώμῃ συνόδου (1869) δι' ἐπιστολῆς του ἐκάλεσε τοὺς ἀνατολικοὺς εἰς ὑποταγὴν. Οἱ πατριάρχαι ἀπήντησαν ὡς ἔδει. Καὶ Λέων δ' ΙΙ' διατάξας νὰ ἐρτάξῃται ὑπὸ πάσης τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἡ ἐρτὴ τῶν ἀποστόλων τῶν Σλαύων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου (1880) ἐζήτησε νὰ ἐλύτῃ τοὺς ὀρθοδόξους Σλαύους εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν. Βραδύτερον δὲ (τῷ 1895) δι' ἐγκυκλίου του προσεκάλεσε τοὺς ἀνατολικοὺς ν' ἀσπασθῶσι τὸν καθολικισμόν. Ἀλλὰ δικαίως οὐδεὶς τούτων ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Ἐν γένει οἱ ὀρθόδοξοὶ λαοὶ οὐδέποτε νὰ ἀνεχθῶσιν ἐγκαταλείποντες τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, προδίδοντες τὴν πίστιν

τῶν πατέρων αὐτῶν, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων, νὰ ἀποδεχθῶσι τὸν λατινισμὸν τὸ ἰδιαστέφανια οἰκτρῶς τὸν χριστιανισμὸν καὶ νὰ ὑποκύψωσιν ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

§ 47. *Τίνες ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας.*

Αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι περιῆλθον τὸ πρῶτον εἰς σχέσεις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ὅτε τῷ 1574 οἱ λουθηρανοὶ θεολόγοι τῆς *Τυβίγγης* ἔγραψαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱερεμίαν τὸν Β', δι' ἧς ἐκθέτοντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐζήτησαν νὰ πείσωσιν αὐτόν, ὅτι αἱ μεταρρυθμισταὶ ἠγέρθησαν οὐχὶ κατὰ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς διαστροφῆς αὐτῆς διὰ τῶν Λατίνων μοναχῶν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δύνανται νὰ ὑφίσταται ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἱερεμίας ὁμοῦς ἀπαντῶν κατέδειξεν, ὅτι, ἂν καὶ οἱ ἀνατολικοὶ συμφωνοῦσι τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐν τῇ ἀπορρίψει τοῦ πικτισμοῦ, τοῦ καθαρτηρίου, τῶν ἀφάσεων, τῆς ἀναγκαστικῆς ἀγαμίας πάντων τῶν κληρικῶν, τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ ἄλλων, ἐν τούτοις ἐν πολλοῖς ἄλλοις διαφωνοῦσιν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἰδίως δὲ ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐθεωρήθησαν πάντοτε τὰ ἑπτὰ μυστήρια, αἱ παραδόσεις, τὰ ἀγαθὰ ἔργα, ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐπισκόπων, τὰ κακῶς ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων ἀπορριπτόμενα ὡς σεβασταὶ διδασκαλαὶ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἰσχύουσαι. Νέαι ἐπιστολαὶ ἐκατέρωθεν ἀντηλλάγησαν, ἀλλὰ συμφωνία δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ. Ὁμοίως ἐναυάγησαν καὶ πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γενόμεναι ἀπόπειραι περὶ ἐνώσεως τῶν προτεσταντῶν καὶ ὀρθοδόξων. Φιλικώτατα πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους διέκειτο ἐκ τῶν πτριάρχων ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ἐλπίζων, ὅτι διὰ τῆς μετ' αὐτῶν φιλίας καὶ τῆς προστασίας τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων ἠδύναντο νὰ καταπολεμηθῶσιν ἐπιτυχέστερον αἱ ἐν τῇ

Ἐκκλησιολογία ἐνέργειαι τῶν ἰησουϊτῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατηγορήθη, ἢ δὲ ψευδῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φανεῖσα προτεσταντικὴ ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατεκρίθη γενικῶς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τότε ἐξεδόθη ἑλληνιστὶ ἡ Κατήχησις Πέτρου τοῦ Μογγίλου, μητροπολίτου Κιέβου, ἢ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ἐπικυρωθεῖσα, ἐν ἣ ἂντιετάρχητο πρὸς τὰς ἐν τῇ Δύσει ἐκκλησίας, τὴν καθολικὴν καὶ τὰς προτεσταντικὰς, ἢ ἀληθῆς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διδασκαλία. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μέση ἰσταμένη μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ διαμκρτυρήσεως ἀπέκρουσε λοιπὸν πάντοτε δικαίως ὡς νεωτερισμοὺς πολλὰς διδασκαλίας τῶν προτεσταντῶν, συμφωνοῦσα μετ' αὐτῶν μόνον, καθ' ὅσον ἀντιτίθενται κατὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν τούτῳ ἰδιαζόντων θεσμῶν καὶ διδασκαλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπεδοκίμασε καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους ἱεραποστόλους, οἵτινες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἤρξαντο νὰ ἐξαπλώνωσι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ νὰ ζητῶσι νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους εἰς τὸν προτεσταντισμὸν. Διὰ τῶν ἱεραποστόλων τούτων διεδόθησαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ μεταφράσεις τῶν Γραφῶν εἰς τὴν ἀπλήν γλῶσσαν. Τὰς μεταφράσεις ταύτας τινὲς μὲν τῶν ἡμετέρων θεολόγων ἀπεδοκίμασαν ὡς προερχομένας ἀπὸ τῶν προτεσταντῶν (Οἰκονόμος), ἄλλοι δὲ ἐθεώρησαν ὡς ἀβλαβεῖς (Φαρμακίδης, Βάμβας). Ἐσχάτως ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ πολλοὶ διαμκρτυρόμενοι, μάλιστα ἐπισκοπικοὶ, ἔδειξαν ἐπιθυμίαν νὰ ἴδωσι προσεγγιζούσας ἀλλήλαις καὶ συμφιλιουμένας τὰς δύο ἐκκλησίας. Ἄλλ' οὐδὲν ἀποτέλεσμα προήλθεν.

B'.

Ἐκκλησιολογία ἐν Ἑλλάδι.

§ 48 Πῶς ἐγένετο διοικητικῶς ἀνεξάρτητος ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι καὶ πῶς ὀργανώθη;

Αἱ ἐκκλησίαι τῶν χωρῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀπετέλεσαν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ὑπήγοντο ἐκκλη-

σιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἦσαν αὐτοκέφαλοι, μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περιελήφθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἧς προϊστάτο δ' ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ὑπὸ δὲ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ὑπήχθησαν κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἢ ἐξάρτησιν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἔπαυσεν. Ἡ Ἑλλάς γενομένη κράτος ἀνεξάρτητον ἔπρεπε νὰ ἔχη καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν, διότι τοιαύτη ἀρχὴ ἐπεκράτησεν ἀρχῆθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἢ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις γὰρ συμμορφῶται πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν. Ἐὰν ἡ ἐκκλησία τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἐξηκολούθει ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τελειούτος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, τοῦτο θὰ εἶχεν, ὡς ἐννοεῖται εὐκόλως, λίαν ἐπιζήμιον διὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος ἀποτελέσματα. Ἐπὶ τοῦ ὀκταετοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ὅτε τὰ πάντα ἐτέλουν ἐν πληρεστάτῃ ἀνωμαλίᾳ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχη ἐν Ἑλλάδι καὶ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τάξις τις, οὐδ' ὑπῆρχεν ἀνωτέρω τις ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Τοιαύτη ὠρίσθη τὸ πρῶτον, ἀφ' οὗ ἀποκατεστάθησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἦλθεν ὁ Ὄθων ὡς βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῆς ἀντιβασιλείας ἕνεκα τῆς ἀνγλικιότητος αὐτοῦ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1833 συνελθόντες εἰς Ναύπλιον ἐντολῇ τῆς κυβερνήσεως οἱ ἐπίσκοποι τοῦ βασιλείου ἀνεκήρυσεν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ διορισθῇ σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων ὡς ἀνωτάτῃ ἀρχῇ. Ἡ πρώτη σύνοδος συγκροτήθη ἐκ πέντε ἐπισκόπων ὑπὸ πρόεδρον τὸν τὰ πρεσβεία ἔχοντα τῆς ἀρχιερωσύνης. Ἀνέλαβε δὲ ὡς καθήκοντα νὰ ἐπιβλέπῃ ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ νὰ διευθύνῃ τὰς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, συμπραττούσης ἐπὶ τῶν μὴ καθαρῶς δογματικῶν ἢ πνευματικῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς Κυβερνήσεως, ἣτις διατηρεῖ καὶ ἕτιον ἀντιπρόσωπον παρ' αὐτῇ, ἵνα

δι' αὐτοῦ γίνηται ἡ ἀνγκυαία συνεινότητις ἐπὶ τῶν μικτῶν ὑποθέσεων καὶ προλαμβάνηται πᾶσα σύγκρουσις πολιτείας καὶ ἐκκλησίας. Τότε διελύθησαν καὶ τὰ περιττὰ μοναστήρια τὰ ἄνευ σχεδὸν μοναχῶν ὄντα. Ἰδρῦθῆ δὲ καὶ ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς μὲν τῶν κλήρου (1837). Τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως ἕνεκα διαφόρων δυσχερῶν περιστάσεων ἀνηγγέλθη ἡ κήρυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μόλις τῷ 1850. Ὁ τότε πατριαρχεὺν παρὰ προσδοκίαν εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκε τὸν Συνοδικὸν Τόμον, δι' οὗ ἐχειραφέτει αὐτὸς πρῶτος τότε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ διέτασσε τὰ τῆς διοικήσεως αὐτῆς, ἀπαγορεύων πᾶσαν συμμετοχὴν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς! Ὁ Τόμος δυσχερῆσθησε δικαίως τοὺς ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐθεώρει ὡς μὴ γενομένην ἤδη ἀπὸ τοῦ 1833 τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐμηδένιζε δὲ πάσας τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις τῆς συνόδου καὶ τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ σχεδὸν καθίστα τὴν ἐκκλησίαν ἐν Ἑλλάδι κράτος ἐν κράτει. Καὶ ἐφάνη μὲν τὸ πρῶτον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐνζίδουσα χάριν τῆς εἰρήνης, ἔπειτα ὅμως, ὅτε ὁ Φαρμακίδης ἐπολέμησε καὶ ἀνήρρεσε τὸν Τόμον, δὲν ἐδέχθη αὐτὸν ἡ Βουλὴ τοῦ 1852. Τὸ νέον καταστατικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃ αὕτη μέχρι σήμερον διοικεῖται, τὸ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐκείνης ψηφισθὲν παρέλαβε μὲν τινα ἐκ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, οἷον τὸ νὰ προεδρεύῃ τῆς συνόδου ὁ κατὰ καιρὸν μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ νὰ λαμβάνηται τὸ μύρον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μόνον διότι ἐκρίθησαν ταῦτα ὀρθὰ καὶ ἵνα δηλωθῇ τιμὴ πρὸς τὸν πρῶτον κατὰ τὰ πρεσβεία Ὁρόνον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, κατ' οὐσίαν ὅμως ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου καταστατικοῦ τοῦ 1833, ἀναγνωρίσαν ἰδίως τὸ δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὸ ἐποπτεῦναι τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ συμμετέχειν ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν, ὅταν δὲν πρόκειται περὶ καθαρῶς δογματικῶν ἀντικειμένων. Τῷ 1866 μετὰ τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου ἐγένετο, ὡς εἶκος, καὶ ἡ ἐκκλησια-

στική αὐτῆς ἔνωσις. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἐπιανήσου εἶχε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους κλήρον ὀπωσοῦν εὐπαίδευτον, διότι πολλοὶ τῶν κληρικῶν τῆς εἶχον σπουδάσει ἐν τῇ ἐν Κερκύρα Ἀκαδημίᾳ καὶ τῇ αὐτῇ προσηρητημένῳ ἱεροσπουδαστηρίῳ, ἅτινα ἀπὸ τοῦ 1821 ἴδρυσεν ὁ Ἄγγλος φιλέλληνας αἰδέμιος Γουίλφορντ. Μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1881 πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἡπείρου κατέστη ἀναγκαία καὶ τούτων τῶν χωρῶν ἢ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκκλησιαστικὴ ἔνωσις. Νῦν μετὰ τὸν τελευταῖον ἔνδοξον πόλεμον τοῦ 1912 καὶ 1913 θὰ ἐνωθῶσι καὶ ἐκκλησιαστικῶς μετὰ τῆς Ἑλλάδος πᾶσαι αἱ χώραι ὡς ἀποτελοῦσαι νῦν μέλη τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ἐτάραξαν τὸ μὲν ἢ παρούσα τοῦ θεϊστοῦ Καῖρου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1836 διατηρῶν σχολεῖον ἐν Ἄνδρῳ, ὀργανοτροφεῖον ὀνομασθέν, ἐδίδασκε, καίπερ φέρων τὸ σχῆμα τοῦ κληρικοῦ, ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, δι' ὃ καὶ κατεδιώχθη, τὸ δὲ ἢ ἐμπάνσις ἐν αὐτῇ καθολικῶν (ἰησοῦϊτῶν, ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους) καὶ διαμαρτυρομένων Κιρκ κ.λ.) ἱεραποστόλων. Ἄλλ' οὔτε ἐκεῖνος οὔτε οὗτοι ἦδυνήθησαν νὰ κλονίσωσι τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν πατροπαράδοτον θρησκείαν των. Ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, ἐξ ἧς προδοκᾶται ἢ ἀνύψωσις καὶ ἀνακρίνισις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, εἰργάσθησαν ἐν Ἑλλάδι ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἢ Ριζάρεις Σχολῆ (1843) καὶ αἱ κατὰ τὸ 1856 ἰδρυθεῖσαι ἱερατικά σχολαί. Ὡς θεολόγοι ἐκόσμησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος πρὸ πάντων ὁ Φαρμακίδης, ὁ Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Κομποτόνης, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Κλεόπας, ὁ Ρομπότης, ὁ Νικόλαος Δαμαλάς, ὁ Νικηφόρος Καλογεράς καὶ ὁ Ἰγνατίος Μοσχάκης.

Γ'.

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ῥωσίᾳ.

§ 49. Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας καὶ ποία ἢ κατάστασις αὐτῆς ;

Πῶς εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ῥωσίᾳ εἶδομεν ἄλλαχού.

Ἐκεῖ παρατηρήσαμεν, ὅτι οἱ μητροπολίται Κιέβου, οἱ ἀνώτεροι ἐπίσκοποι τῆς Ῥωσικῆς ἐκκλησίας, οἵτινες μετὰ ταῦτα μετέθηκαν τὴν ἔδραν αὐτῶν εἰς Μόσχαν τὴν ἀποβᾶσαν πρωτεύουσαν τοῦ Ῥωσικοῦ κράτους, ἐχειροτονοῦντο καὶ ἐπέμποντο συνήθως ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐκείθεν ἐξαρχτῶμενοι. Ἦσαν δὲ Ἑλληγες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἡ κητάστασις αὕτη διήρκει μέχρι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Τότε δὲ Ἱερεμίας ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διατρίβων ἐν Ῥωσίᾳ χάριν συλλογῆς ἐλεῶν ὑπὲρ τῶν ἐν Τευρκίᾳ ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει διακειμένων ἐκκλησιῶν, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ Ῥωσικοῦ κλήρου, ἀνέδειξε τὸν τῶς μητροπολίτην Μόσχας πατριάρχην. Ἐκτοτε ἐκυβερνᾶτο ἡ Ῥωσικὴ ἐκκλησία ὑπὸ πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐξάρτησίς τις ἀθηνῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐξηκολούθει, διότι ἐν Ῥωσίᾳ ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἤρχισαν ἐν Ῥωσίᾳ νὰ διευθύνωνται ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως, ἀφ' ὅτου ὁ Μέγας Πέτρος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀκμάζων ἀνέλαβεν εἰς τὰς στυβαρὰς χεῖράς του τὰς ἡνίας τοῦ Ῥωσικοῦ κράτους. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος καὶ δραστήριος αὐτοκράτωρ, ὅστις τὰ πάντα ἤθελε νὰ διευθύνῃ αὐτός, ἔθηκε δὲ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεών του τὰς βάσεις τοῦ μεγαλείου τοῦ Ῥωσικοῦ ἔθνους, δὲν ἠρέσκετο νὰ βλέπῃ συγκεντρωμένην πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν ἐν ἐνὶ προσώπῳ ἰσοβίως. Διὰ τοῦτο, ὅτε τῷ 1702 ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Ἀδριανός, ἀφήκεν ἐπίτηδες κενὸν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μέχρι τοῦ 1722, καθ' ὃ διάστημα ἐπιτροπὴ προσωρινὴ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ διήυθυε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷ δὲ 1722 ὤρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ πατριάρχου σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων καὶ τινῶν πρεσβυτέρων ὡς ἀνωτάτη αὐτοκέφαλος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἧς ἐδρεύουσα ἐν Πετροπόλει μέχρι τοῦδε τῆ συμπράξει καὶ τῆς κυβερνήσεως διοικεὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥωσσίας. Οἱ Τσάραι διὰ τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ἐπιτρόπων αὐτῶν ἐξασκοῦσιν ἐπ'

αὐτῆς μεγίστην ἐπιρροήν, οἷον σχεδὸν ἄλλοτε οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπὶ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς των. Ὁ μέγας Πέτρος συνέστησε πρῶτος σχολὰς πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου, ἀπήτησε δὲ προσόντα παρὰ τῶν χειροτονουμένων ἱερέων καὶ διέταξεν ἐν γένει τὰ μοναστηριακὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, περιορίσας τὸν ὑπέρμετρον ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ μοναχῶν καὶ ἐλαττώσας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑορτῶν, καθ' ἃς ἔπρεπε νὰ μὴ ἐργάζωνται ἐν τοῖς δημοσίοις γραφεῖσι. Πολλὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐπεδείξαντο καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, μάλιστα δὲ Αἰκατερίνα ἡ Β', Νικόλαος ὁ Α' καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Β'.

Ἡ λαιρεία παρὰ τοῖς Ῥώσοις ἐλαμπρόνθη διὰ τῆς γενναιοδωρίας μάλιστα τῶν Ῥώσων ἡγεμόνων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ πρὸ πάντων βελτιωθείσα διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἁρμονίας ἀνυψώθη εἰς θαυμασίαν ἀνάπτυξιν. Καὶ τὸ κήρυγμα δέ, τὸ ὁποῖον φωτίζον τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ καταπολεμοῦν ἔνθεν μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις, ἐτέρωθεν δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν, δύναται νὰ ἐγείρη καὶ διατηρήσῃ νέαν τινὰ ἀληθῆ θρησκευτικὴν ζωὴν, ἤρχισε νὰ ἀκούηται συχνότερον νῦν ἐν τῇ Ῥωσσίᾳ ἢ ἄλλοτε. Ἐν τῇ Ῥωστικῇ ἐκκλησίᾳ ἐδελτιώθη μεγάλως ἐσχάτως ἡ παιδεία τοῦ κλήρου. ἀφ' οὔτου ἰδρῦθησαν τέσσαρες θεολογικαὶ ἀκαδημαίαι, ἐν Πετροπόλει, ἐν Μόσχᾳ ἐν Κιέβῳ καὶ ἐν Καζάν, καὶ πολλὰ ἄλλαι θεολογικαὶ σχολαί. Ἡ γειννάσις τῆς σοφῆς Γερμανίας δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἔχη λίαν εὐεργετικὴν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς μορφώσεως τοῦ Ῥωστικοῦ κλήρου ἐπιρροήν. Τὴν Ῥωστικὴν ἐκκλησίαν ἐκόσμησαν σπουδαῖοι θεολόγοι, οἷον ὁ *Ηεροκοποβίκιος* ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου ἀκμάσας καὶ τούτου σύμβουλος γενόμενος ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς μεταρρυθμίσεσι, δογματικὸς σπουδαῖος, ὁ *Πλάτων* ὁ συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς *Κατηχήσεως*, ὁ δογματικὸς *Μακάριος*, ὁ *Φιλάρετο* καὶ ἄλλοι. Ἐν Ῥωσσίᾳ ὑπάρχει μεγάλη πληθὺς αἱρέσεων, ὀνομάζονται δὲ οὗτοι *Ῥασκολνῖκοι*, δηλ. σχισματικοὶ καὶ ἀπεσχίσθησαν

ἀπὸ τῆς ῥωσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπὶ Νίκωνος τοῦ πατριάρχου κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, διότι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰ ἐκ τῶν σφαλμάτων των διορθωθέντα λειτουργικὰ βιβλία. Ἐνεκα τῆς παχυλῆς των ἀμαθείας περιέπεσον οἱ Ῥασκολνίκοι εἰς διαφόρους μωρὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, διηρέθησαν δὲ μετὰ τῶν. Ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ Ἀσίᾳ ἱεραποστόλους κηρύττοντας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐξαπλοῦντας τὸν ὀρθόδοξον χριστιανισμόν παρὰ τοῖς βαρβάρους ἔθνοισι. Πρὸς τοὺς ἀλλοδόξοι Ῥῶσσοι προσηνέχθησαν πάντοτε μετὰ θαυμασίας ἀνοχῆς. Μόνον ἐν Πολωνίᾳ ἔνεκα λόγων ἔθνικῶν ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ἐξημμένα τὰ πάθη μετὰ τὸ καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι Ῥῶσσοι ἰσχύοντες νῦν καταπιέζουσι τοὺς καθολικοὺς Πολωνοὺς, ὅπως ἄλλοτε, ὅτε ὑφίστατο τὸ ἰσχυρὸν Πολωνικὸν κράτος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐκείνους.

Δ'.

Αἱ λοιπαὶ αὐτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι.

50. *Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι Αὐστρίας, Βλαχίας, Σερβίας, Μαυροβονίου καὶ Ἰβηρίας.*

1. *Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς Αὐστρίας.*

Πλὴν τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, τῶν τεσσάρων δηλ. πατριαρχείων, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, τῆς αὐτοκεφάλου ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥωσσίας ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἐξῆς αὐτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι: 1. Ἡ ἐκκλησία τῶν ἐν Αὐστρίᾳ ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι οὗτοι Σέρβοι ὄντες, Βλάχοι καὶ Ῥουθῆνιοι ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κάρλοβιτς τελούντες, ὑπήγοντο ἄλλοτε διὰ τῶν ἀρχιεπισκόπων Πεκίου ἢ Βελιγραδίου ὑπὸ τὸν αἰκουμενικὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ τῷ 1740, ὡς ἀνήκοντες εἰς κράτος ἀνεξάρτητον, ἐχωρίσθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν ὀρθόδοξον αὐτοκέ-

φαλον ἐκκλησίαν. Σήμερον ὑπάγονται οἱ ὀρθόδοξοι οὗτοι τῆς Αὐστρίας ὑπὸ τρεῖς αὐτοκεφάλους ἀρχιεπισκόπους, τοῦ Κάρολιτις, τῆς Ἑρμανσταδτ καὶ τοῦ Τσέρνοβιτς, εἶναι ἐξ ἐπιπέδου τὰ τέσσαρα ἑκατομμύρια, ὑπάρχει δὲ πρὸς μέρωσιν τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου αὐτῶν πλὴν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν καὶ θεολογικῆ σχολῆ ἐν τῷ ἐν Τσέρνοβιτς Πανεπιστημίῳ.

2. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Βλαχίας.

Ἡ ἐκκλησία αὕτη ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας Βουκουρεστίου καὶ Ἰασίου τελοῦσα ὑπήγετο ἄλλοτε ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ὅν περιήλθε κατὰ μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν προτέροις χρόνοις, ὅτε εἶχον ἀποτελέσει οἱ Βλάχοι κράτος ἀνεξάρτητον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἦσαν καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι. Κηρυχθείσης τῆς Βλαχίας ἡμιανεξαρτήτου ἡγεμονίας διὰ τῆς συνθήκης τῶν Πηρισιῶν τῷ 1856, ὁ ἡγεμὼν Κούζας ἐκήρυξε καὶ τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Βλαχικῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἰσχύοντα, καθ' ἃ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις δεόν νὰ ἀκολουθῆ τὴν πολιτικὴν καὶ κράτος ἀνεξάρτητον δεόν νὰ ἔχη καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν.

Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη ἐγένετο πλήρης, ἀφ' οὗτου ἡ Βλαχία μετὰ τὸν τελευταῖον ῥωσσοτουρκικὸν πόλεμον διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου τῷ 1878 ἐγένετο ἀνεξάρτητον βασίλειον. Ὁ βλαχικὸς κληρὸς μορφοῦται ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου καὶ ἐν ἄλλοις μικροτέροις ἐκκλησιαστικοῖς σεμιναρίοις. Ἡ ὑπὸ τοῦ Κούζα δήμευσις τῶν κτημάτων τῶν ἐλληνικῶν μονῶν ἐν Βλαχίᾳ κατὰ τὸ 1863 περιήγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Βλαχίας πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀπαίτησις τῶν Βλάχων νὰ ἐπιβληθῶσι Ῥουμᾶνοι ἐπίσκοποι, ἱερεῖς καὶ διδάσκαλοι εἰς τὰς ἐλληνικωτάτας Κουτσοβλαχικὰς κοινότητας τῆς Μακεδονίας κατέστησαν λίαν τεταμέναι τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις τῆς Ῥου-

μανίας (1907), ἔθεν ἐπήγασαν καὶ οἱ τελευταῖοι διωγμοὶ κατὰ τῶν ἐν Βλαχία ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων καὶ αἱ ἀπελάσεις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Βλαχικοῦ ἐδάφους! Ἐπὶ τέλους ὁμως ἐπῆλθεν ἡ ποθουμένη συμφιλίωσις.

3. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Σερβίας.

Οἱ Σέρβοι, ὅπως καὶ οἱ Βλάχοι, ὄντες ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἐξήτησαν καὶ ὑπήχθησαν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην τῷ 1766, ἵνα ἔχωσι τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν αὐτοῦ κατὰ τῶν καταπίεσεων τῶν Ὀθωμανῶν (δρα ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν Σεργίου Μακραίου παρὰ Σάθα Μεσαιων. Βιβλιοθ. Γ' σελ. 251). Ἄλλ' ὅτε τῷ 1830 διὰ τοῦ Ὀθρένοβιτς ἐγένετο ἡ Σερβία ἡμιανεξάρτητος ἡγεμονία, κατέστη πάλιν καὶ ἐκκλησιαστικῶς αὐτοκέφαλος ὡς ἦτο πρέπον, τῷ δὲ 1878 διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου κηρυχθείσης καὶ τῆς Σερβίας βασιλείου ἀπέβη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία αὐτῆς πλήρης. Ἡ σερβικὴ ἐκκλησία διοικεῖται ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Βελιγραδίου ἔχοντος περὶ ἑαυτὸν σύνοδον Σέρβων ἐπισκόπων. Ἐν Βελιγραδίῳ μορφοῦται θεολογικῶς ὁ Σερβικὸς κληρὸς. Οἶονεὶ παράρτημα τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας εἶναι ἡ τοῦ Μαυροβουνίου, οὗ ἐκκλησιαστικῶς πρῶταται ὁ ἐν Κετίγνῃ μητροπολίτης Μαυροβουνίου. Οἱ Μαυροβούνιοι εἶναι σερβικῆς ἐθνικότητος.

4. Ἡ ἐν Ἰβηρίᾳ τοῦ Καυκάσου ὀρθόδοξος ἐκκλησία.

Αὕτη ἄλλοτε ἦτο ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ὑπὸ δύο ἀρχιεπισκόπων, τὸν τῆς ἄνω λεγομένης Ἰβηρίας καὶ τὸν τῆς κάτω Ἰβηρίας, ἀλλ' ἀφ' ἑτοῦ οἱ Ἰβηρὲς ἐξήτησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνος ἐναντίον τῶν πιέσεων τῶν Τούρκων καὶ τῶν Περσῶν τὴν προστασίαν τῶν Ῥώσων καὶ περιήλθον ὑπὸ τὴν Ῥωσικὴν ἐξουσίαν, ὑπήχθησαν καὶ πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὰς Ῥωσικὰς πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς.

5. Ἡ ἐκκλησία ἢ ἐξαρχία τῆς Βουλγαρίας.

§ 51. Τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα.

Οἱ Βούλγαροι, ὡς οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βλάχοι, ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μετὰ τῆς πολιτικῆς τῶν ἀνεξαρτησίας ἀπέκτησαν καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοκέφαλον ὑπὸ τοὺς ἀρχιεπισκόπους Ὁχρίδος καὶ Τυρνόβου. Ἀλλὰ τῷ 1767 πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐζήτησαν οἰκειοθελῶς, ἔπως καὶ οἱ Σέρβοι, τὴν ὑποταγὴν τῶν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην (παράβαλε τοῦ αὐτοῦ Σεργίου Μακαρίου ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν σελ. 252). Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1860, ἀφ' ὅτου εἶδον ἀνεξαρτήτους καὶ πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς καὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Σέρβους, ἐπεθύμησαν καὶ ἐζήτησαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν ἐκκλησιαστικὴν, εἶτα δὲ καὶ τὴν πολιτικὴν. Αἱ ἀξιώσεις τῶν ὅμως ἀπ' ἀρχῆς περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ περὶ σχηματισμοῦ ἐξαρχίας ἢ ἐκκλησίας αὐτοκεφάλου ἐγένοντο οὕτως ἀτόπως καὶ τόσο ἐναντίον τῶν ἰσχυόντων ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὥστε πρὸς τὴν τέως κανονικὴν προϋσταμένην αὐτῶν ἀρχὴν τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην περιήλθον ἀμέσως εἰς ἀδι-ἀλλάκτιν σύγκρουσιν. Δὲν ἤρκοῦντο δηλ., ὡς προέτειναν αὐτοῖς τῷ 1868 ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ 5^{ος}, νὰ συγκροτήσωσιν ἐκκλησίαν ἢ ἐξαρχίαν Βουλγαρικὴν ἀνεξάρτητον περιοριζομένην ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ, ἐν ἐπαρχίαις ἀμιγυοῦς Βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ, μετὰ ἐξάρχου ἐδρεύοντος ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐκλεγομένου, ἀλλ' ἐπικυρουμένου ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ἀλλ' ἤθελον οἱ πανταχοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης σλαβιστὶ ὁμιλοῦντες, εἴτε ἔχουσι βουλγαρικὸν τὸ φρόνημα εἴτε μὴ, νὰ ἀποτελέσωσι μετὰ τῶν ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ οἰκούντων ἰδίαν ἐντελῶς ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν τῶν Βουλγάρων μετὰ κέντρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου παρὰ τῷ Ἑλληνι οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ νὰ ἐδρεύῃ ὡς δεῦτερος πατριάρχης ἢ κεφαλὴ αὐτῆς ἢ ὡς ἐξαρχος αὐτῆς, νὰ ὑφίστανται δὲ οὕτω, ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρ-

κία δύο εκκλησίας ἐκ παραλλήλου, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ, ἀμφότεραι τὰ κέντρα των καὶ τὸν ἀρχηγὸν των ἔχουσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡξίουσαν δὲ νὰ περιλάβωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν των καὶ ἐπαρχίαν τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε ἀνήκον εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν, τοὐναντίον ἀνέκαθεν ὑπῆγοντο ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἔχουσι δὲ καὶ ὅπου παρὰ τινων τῶν κατοίκων λαλεῖται ἡ σλαυικὴ γλῶσσα ἑλληνικώτατον τὸ φρόνημα. Αἱ τοιαῦται ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων ἦσαν προφανῶς ἄστοχοι καὶ ἀντικανονικαί. Οἱ κανόνες ἀναγνωρίζουσιν ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ ἢ πόλει ἓνα ἐπίσκοπον, ἀπαγορεύουσι δέ, ἵνα ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ ἢ τῇ αὐτῇ πόλει ὑπάρχωσι δύο ἐπίσκοποι. Ὁ ἦ κανὼν τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου λέγει ῥητῶς: «Ἴνα μὴ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι ᾧσιν». Οὐδέποτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ αἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν διηρημένοι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ κατὰ τὰς διαφόρους ἐθνικότητας αὕτως, ὥστε ἐκάστη ἐθνικότης ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ χώρᾳ νὰ ἔχῃ ἴδιον πνευματικὸν ἀρχηγὸν καὶ νὰ ὑπάρχωσιν ἐπομένως δύο ἢ πλείτεροι ἐπίσκοποι ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ. Διὰ τοῦτο τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῆ τὰς ἀξιώσεις ταύτας καὶ ἀπέκρουσεν αὐτάς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη ὑπὸ τῆς Ῥωσικῆς πολιτικῆς, τις ὑπερήσπιζε τὰς τάσεις ταύτας τῶν Βουλγάρων, πιεζομένη ἐνέδωκεν εἰς τὰς αἰτήσεις αὐτῶν καὶ ἔδρουσε τῷ 1872 διὰ φερμανίου βουλγαρικὴν ἐξουσίαν, περιλαβοῦσαν οὐ μόνον τὴν κυρίως Βουλγαρίαν, ἀλλὰ καὶ πλείστα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης διαμαρτυρόμενα κατὰ τῆς τοιαύτης ἀποσπάσεως ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ θέλοντα νὰ μένωσι πατριαρχικὰ καὶ ἑλληνικά, μετὰ ἐξάρχου ἢ ἀρχηγοῦ αὐτῆς ἢ δευτέρου πατριάρχου, ἐδρεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει, διεμαρτυρήθη δικαίως ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἄνθιμος ὁ Γ', ἀφώρισε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγκαθηζυρθέντα πρῶτον ἐξάρχον τῶν Βουλγάρων Ἄνθιμον τὸν πρῶτον Βιδύνης καὶ ὁ ἂ μεγάλης τοπικῆς συνόδου τῷ αὐτῷ ἔτει ἐν Κωνσταντινουπό-

λει συγκροτηθείσης ἐκήρυξε σχισματικούς, δηλ. ἐπικναστάτας καὶ ἀντάρτας κατὰ τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν κλονικῆς ἀρχῆς καὶ ἀποκεκομμένους ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, πάντας τοὺς Βουλγάρους τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν οὕτως ἀντικανονικῶς γενομένην βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν. Οἱ Βούλγαροι ἐν τούτοις κατορθώσαντες τῇ προστασίᾳ τῆς αὐτῆς ἰσχυρᾶς Δυνάμεως τῆς προστατεύουσης αὐτοὺς νὰ ἐκδοθῶσι τὰ ἀναγκαῖα βεράτια διορισμοῦ Βουλγάρων ἐπισκόπων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ, καταλαμβάνουσι πολλαχοῦ διὰ τῆς βίας ἑλληνικὰς ἐκκλησίας καὶ ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ σχολεῖα, ἀποδιώκουσι τοὺς Ἑλληνας κληρικούς, μοναχοὺς καὶ διδασκάλους καὶ διαπράττουσιν ἀνηκούστους ἄλλας κατὰ τῶν Ἑλλήνων βιαιοπραγίας. Τῷ 1876 ἐγείρουσι τέλος τὴν γελείαν ἐπανάστασιν τοῦ Τατάρ Παζαρτζίκ καὶ προκαλοῦσι τὰς σφαγὰς τοῦ Βιτάκ· οὕτω δὲ δίδουσιν ἀφορμὴν εἰς τὸν ῥωσσοτουρικὸν πόλεμον τοῦ 1877 — 1878, κατόπιν τοῦ ὁποίου διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου ἰδρύεται τῷ 1878 βουλγαρικὴ, τῷ Σουλτάνῳ κατ' ὄνομα ὑποτελής ἡγεμονία, εἰς ἣν προστίθεται τῷ 1885 δι' ἀρπαγῆς καὶ πραξικοπήματος ἡ Ἀνατολικὴ Ῥωμυλία ἢ ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ περιλαμβάνουσα, τῆς Εὐρώπης ἀνεχομένης καὶ τῆς Τουρκίας μὴ τολμώσης διὰ τὸν φόβον τῆς Ῥωσσίας νὰ παρεμποδίσῃ τὸ πρᾶγμα.

Οἱ Βούλγαροι καὶ πάλιν δὲν πείθονται νὰ περιορίζηται ἡ βουλγαρικὴ ἐκκλησία των ἐν τῇ βουλγαρικῇ ἡγεμονίᾳ μετὰ τῶν νέων μεγάλων ὀρίων τῆς, ἀλλ' ἐξακολουθοῦσι νὰ ἀξιῶσι πάντοτε νὰ ἐδρεύῃ ὁ ἐξαρχὸς των ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἡ ἐκκλησία των νὰ ἐκτείνηται ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ ἐπὶ ἑλληνικῶν ἢ ἑλληνικὰ φρονούντων πληθυσμῶν, διότι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπαιτήσεων κρύπτουσι πάντοτε σχέδιον πολιτικόν, δηλ. τὴν πολιτικὴν ἐπικράτησίν των ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον πιέζεται τοσοῦτον ὑπὸ τῆς Πύλης πρὸς χάριν τῶν Βουλγάρων, ὥστε Διονύσιος ὁ Ε' καὶ ἕνεκα τοῦ λό-

γού τούτου κηρύττει τῷ 1890 τὴν ἐκκλησίαν ἐν διωγμῷ, ὅτε ἐκλείσθησαν αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησῖαι πανταχοῦ ἐπὶ τινα χρόνον πρὸς ἔνδειξιν πένθους. Τῷ 1901 ἐγείρουσιν οἱ Βούλγαροι ταραχὰς ἐν Βουλγαρίᾳ, ἵνα λάβωσι διὰ νέου πραξικοπήματος ἀφορμὴν νὰ καταλάβωσι τὴν Μακεδονίαν, ὡς κατέλαβον τὴν Ἀνατολικὴν Ῥωμυλίαν. Ἡ Ῥωσσία καὶ ἡ Αὐστρία φοβούμεναι μήπως ἐκ τῶν ταραχῶν τούτων ἀνακινήθῃ τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ θέλουσαι ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἡσυχίαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ζητοῦσι μεταρρυθμίσεις ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, ἵνα ἐπέλθῃ ἡ τάξις, ἀλλ' ἡ Πύλη κωφεύει. Τῷ 1903 ἐκρήγγυται τελεία ἐπανάστασις τῶν Σλαύων ἐν Μακεδονίᾳ ὑποστηριζομένων ὑπὸ βουλγαρικῶν σιφῶν ἐκ Βουλγαρίας εἰσβλόντων. Οἱ Τούρκοι ὅμως καταστῆλλουσι διὰ τῆς βίας τὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Μακεδονία πληροῦται συμμοριῶν βουλγαρικῶν ὑποστηριζομένων ὑπὸ κομιτάτων ἐν Σόφια ἐδρευόντων καὶ καταδικουσῶν διὰ δολοφονιῶν καὶ παντὸς ἄλλου βιαίου μέσου πᾶν ὅ,τι ἑλληνικὸν καὶ πολλαχοῦ προβαίνουσῶν εἰς σφαγὰς τῶν κατοίκων ὀλοκλήρων ἑλληνικῶν ἢ ἑλληνιζόντων χωρίων, ταῦτο ἀναγκάζει τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς νὰ ἀμυνθῶσι καὶ δι' ἐνόπλων ἑλληνομακεδονικῶν σωμάτων νὰ ἀποκρούσωσι τὴν βίαν διὰ τῆς βίας. Ἐπειδὴ δὲ οὕτως ἡ Μακεδονία ἐγένετο τὸ θέατρον μεγάλων ταραχῶν καὶ ἀνστασιώσεων, ἀναγκάζεται ἡ Εὐρώπη νὰ ἀναθέσῃ τῇ Ῥωσσίᾳ καὶ τῇ Αὐστρίᾳ, ὡς ἐμόροις τῇ Τουρκίᾳ ἐπικρατείαις καὶ ἐνδιαφερομέναις πλείοτερον διὰ τὴν τάξιν ἐν ταῖς χώραις τοῦ Αἴμου, νὰ διευθετήσωσι τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπαναφέρωσι τὴν ἡσυχίαν, ἣν ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ τηρήσῃ ἡ Πύλη. Ἐν Μύρτσεγ ἀποφασίζεται παρὰ τῶν Δυνάμεων τούτων νὰ εἰσαχθῇ ἐν Μακεδονίᾳ μικτὴ χωροφυλακὴ ὑπὸ Εὐρωπαϊκοῦ ἀξιωματικοῦ, ἵνα τηρῇ τὴν τάξιν καὶ οἰκονομικὰς καὶ διοικητικὰς ἐλεγχος. Ἡ Πύλη ἀναγκάζεται μετὰ ἐπίδειξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν στόλων ἐν Μυτιλήνῃ (1905) νὰ δεχθῇ τὴν νέαν κατάστασιν. Ἡ ἀθλιότης

Σμως και ταραχή εξακολουθεῖ και μετὰ ταῦτα. Ἡ θηριωδία καὶ ἡ βραβρότης τῶν Βουλγάρων ἐκσπᾷ κατὰ τῶν φιλειργηνικῶν καὶ ἀθῶν Ἑλλήνων τῶν κατοικοῦντων ἐν Βουλγαρία καὶ Ἀνατολικῇ Ῥωμυλίᾳ. Πυρπολεῖται ἡ Ἀγχίαλος, διώκονται δὲ οἱ Ἕλληνες ἀπανθρώπως ἐν Βάρνη, ἐν Στενημάχῳ, ἐν Φιλιππουπόλει καὶ ἀλλοχοῦ καὶ αἱ ἐκκλησίαι των καὶ τὰ μοναστήριά των ἐναντίον παντὸς δικαίου, ἐναντίον τῶν διατάξεων τῆς βερολινίου συνθήκης ἀρπάζονται, τὰ δὲ σχολεῖα των κλείονται καὶ πολλαὶ χιλιάδες ἐξ αὐτῶν μὴ ὑποφέρουσαι τοὺς διωγμοὺς τούτους ἐκπατρίζονται φεύγουσαι εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα (1907). Οἱ Ἕλληνες ἀρχιερεῖς Μακεδονίας καὶ Θράκης κατηγοροῦνται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὡς εὐνοοῦντες τὴν ἀμυναν τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν, ἀπειλοῦνται διὰ μεταθέσεων καὶ ἀνακλήσεων ὑπὸ τῆς Πύλης καὶ ἀποκλείονται ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ συμβούλια. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον πιέζεται πάντοθεν, ἡ δὲ Ἑλλάς δι' ἐπανεπιλημμένων διακοινώσεων ἀπειλεῖται ὑπὸ τῆς Πύλης καὶ τῶν Δυ. ἀμεων, διότι δὲν κατορθοῖ, ὡς ἀπαιτοῦσιν αὐταί, νὰ παύσῃ πᾶσα ἀμυνα τῶν Ἑλλήνων ἐν Μακεδονία καὶ νὰ ἀφεθῶσιν οἱ ἐκεῖ ἐλληνικοὶ πληθυσμοὶ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν εξακολουθουσῶν νὰ λυμαίνωνται τὴν χώραν βουλγαρικῶν. Αἱ μεγάλαὶ Δυνάμεις, ἐπειδὴ συγκρούονται τὰ συμφέροντα αὐτῶν, δὲν συμφώνουν νὰ λάβωσιν ὀριστικὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ μέτρα, ἵνα ἐπαναφέρωσι τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν εἰς τὴν τλήμονα χώραν. Καὶ τοιοῦτοτρόπως διηγωνίζετο ἡ ἀπερίγραφτος καὶ κρισιμωτάτη κατάστασις ἐν αὐτῇ. Εἰς τοιοῦτο σημεῖον εὐρίσκεται καὶ σημερον τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον δικαίως κρατεῖ ἐν συγκινήσει καὶ ταραχῇ δλόκληρον τὸν ἐλληνισμόν, διότι ἐν αὐτῷ κινδυνεύουσι καὶ ἀπειλοῦνται οὐ μόνον τὰ πατραπαράδοτα καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν κατακτητῶν διὰ φερμανικῶν ἀνεγνωρισμένα καὶ ὑπὸ εὐρωπαϊκῶν συνθηκῶν ἐπικεκρωμένα δικαιώματα καὶ προνόμια τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ αἱ βάσεις τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ

τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὑφίστα συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι πρόκειται περὶ ἐσχεδιασμένης καὶ ἐπιδιωκόμενης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἀρπαγῆς τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης τῶν ἑλληνικωτάτων τούτων ἐπαρχιῶν, μεθ' ὧν συνδέεται τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ. Εὐτυχῶς ὁ τελευταῖος ἔνδοξος πόλεμος τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῶν Βουλγάρων τῷ 1913 ἐδελτίωσε τὴν κατάστασιν· διότι καὶ μέγα μέρος νῦν τῆς Μακεδονίας ἔγινεν ἑλληνικὴ χώρα καὶ οἱ μένοντες ὑπὸ Βουλγαρικὴν ἐξουσίαν Ἕλληνας θὰ εἶναι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἰσχυρᾶς Ἑλλάδος, οἱ δὲ Βούλγαροι δὲν θὰ δύνανται ἀτιμωρητεὶ πλέον νὰ πιέξωσι τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας.

ΣΗΜ. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων κεχωρισμένοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησίαι τῶν Νεστοριανῶν, Ἰακωβιτῶν, Ἀρμενίων, Κοπιτῶν, Ἀβυσιωτῶν καὶ Μαρωνιτῶν (σημ. § 33) ἔμειναν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν τῇ αὐτῇ ταπεινώσει καὶ ἀδυναμίᾳ, ἐν ἣ ἀπ' ἀρχῆς διετέλουν. Ἡ ἱστορία αὐτῶν εὐδὲν σχεδὸν ἀξιοσημείωτον γεγονός ἔχει νὰ ἀναγράψῃ. Οἱ καθολικοὶ καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐπειράθησαν καὶ τὰς ἐκκλησίας ταύτας νὰ προσηλυτίσωσιν, ἐπέτυχον δὲ μάλιστα οἱ καθολικοὶ ἱκανοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν νὰ ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν πικρίων δογμάτων. Καθὼς ὑπάρχουσιν εὐάριθμοὶ τινες οὐνίται ἢ γραικοκαθολικοὶ, οὕτως ἔχομεν νῦν καὶ ὀλίγους τινὰς Κόπτας Ἰακωβίτας καὶ Ἀρμενίους οὐνίτας, δηλ. ἠνωμένους μετὰ τῆς Ῥώμης. Οἱ Μαρωνίται ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων (1182) εἶχον δεχθῆ τὸν καθολικισμόν. Τῶν διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων αἱ ἐνέργειαι ἀπέφερον παρὰ ταῖς λαοὺς τούταις ὀλιγωτέρας καρπούς. Μόνον παρὰ ταῖς Νεστοριανοῖς εὗρεν ὁ προτεσταντισμὸς ὑποδοχὴν τινα.

Το κείμενο αποτελεί μια εργασία που αφορά την εκπαίδευση και την παιδαγωγική. Περιλαμβάνει πληροφορίες σχετικά με την ιστορία της εκπαίδευσης, τους στόχους της και τις μεθόδους διδασκαλίας. Η εργασία αναλύει τον ρόλο του εκπαιδευτικού και τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να επηρεάσει την ανάπτυξη των μαθητών. Επίσης, αναφέρεται στην αξιολόγηση της μάθησης και στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Η εργασία είναι γραμμένη με σαφήνεια και ακολουθεί μια λογική δομή, με εισαγωγή, ανάπτυξη και συμπέρασμα. Η χρήση παραδειγμάτων και αναφορών σε έγκυρες πηγές ενισχύει την αξιοπιστία των επιχειρημάτων. Η εργασία ολοκληρώνεται με μια βιβλιογραφία που καταγράφει τις πηγές που χρησιμοποιήθηκαν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. *Τί είναι Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία;*

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

*Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ Μ.
Κωνσταντίνου (1—323).*

§ 2. — Τίς ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου
κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ;

§ 3. — Πῶς ἰδρύθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ
ἐκκλησία καὶ ποῦ διεδόθη τὸ πρῶτον;

§ 4. — Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς
τίνας δυσχερείας ἐπάλαισεν ἢ ἐξάπλωσός του;

§ 5. — Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανισμῶν διωγμοί;

§ 6. — Περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων
τῶν πρώτων αἰῶνων ἀπὸ Χριστοῦ.

§ 7. — Περὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων.

§ 8. — Περὶ τῶν ἀπολογητῶν.

§ 9. — Περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων

§ 10. — Περὶ Ὀριγένης καὶ ἄλλων πατέρων.

§ 11. — Περὶ Εἰρηναίου καὶ λοιπῶν συγγραφέων τοῦ Β΄ καὶ
Γ΄ αἰῶνος.

§ 12. — Περὶ τῶν Λατίνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

§ 13. — Ποία ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν
ταύτην;

§ 14.—Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ;

§ 15.—Ποια ἦσαν τὰ ἦθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος (323 867).

16.—Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν μ. Κωνσταντίνον ;

§ 17.—Εἰς τίνες νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς ;

§ 18.—Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 19.—Περὶ Ἀθανασίου καὶ μ. Βασιλείου.

§ 20.—Περὶ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ.

§ 21.—Περὶ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλων συγχρόνων πατέρων.

§ 22.—Περὶ τῶν Λατίνων πατέρων.

§ 23.—Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι ;

§ 24.—Πῶς ἠρξήθη ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης ;

§ 25.—Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο ;

§ 26.—Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

§ 27.—Ποια τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

§ 28.—Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453).

Α'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία.

§ 29.—Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μετὰξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Ἐκκλησίας ;

§ 30.—Ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

§ 31.—Ποία τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία ;

§ 32.—Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ποῖα τὰ ἦθη καὶ ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 33.—Πότε ἐπεστράφησαν οἱ Σλαῦοι καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥῶσοι εἰς τὸν χριστιανισμόν ;

B'. Ἡ Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 34.—Ποίαν δύναμιν ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ πάπαι ;

§ 35.—Ποία ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 36.—Ποία τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1913).

A'. Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 37. Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζβίγγλιου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ;

§ 38.—Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας ;

§ 39.—Ποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἦθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ;

B'. Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

§ 40.—Ποία ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάσεις τῶν παπῶν ;

§ 41.—Ποία ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἦθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς ;

Γ'. Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Α'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

§ 42.—Πῶς προσηνέχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν

§ 43.—Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ ;

§ 44.—Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν ;

§ 45.—Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη ;

§ 46.—Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας ;

§ 47.—Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας ;

Β'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 48.—Πῶς ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ πῶς ὀργανώθη ;

Γ'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ῥωσίᾳ.

§ 49.—Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας καὶ ποῖα ἡ κατάστασις αὐτῆς ;

Δ'. Αἱ λοιπαὶ αὐτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι.

§ 50.—Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι Αὐστρίας, Βλαχίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου καὶ Ἰθρίας.

§ 51.—Τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα.

